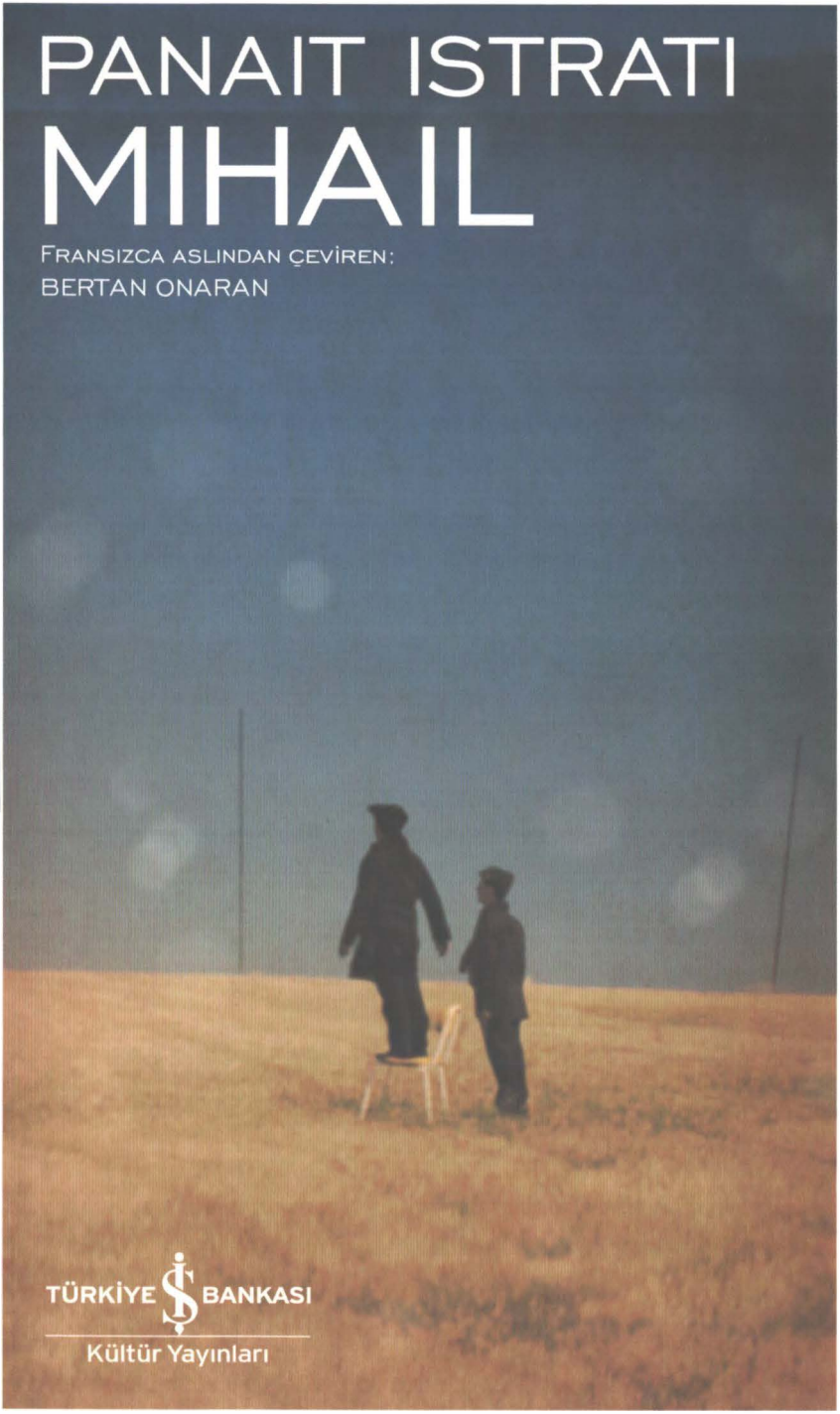
MODERN KLASİKLER DİZİSİ - 197

PANAIT ISTRATI

MIHAIL

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
BERTAN ONARAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2759

PANAIT ISTRATI
MİHAİL

ÖZGÜN ADI
MIKHAIL

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017
SERTİFİKA NO: 40077

EDİTÖR
CUMHUR ÖZTÜRK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MEHMET CELEP

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM MAYIS 2022, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-105-0

BASKI: DÖRTEL MATBAACILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Zafer Mah. 147. Sokak 9-13A Esenyurt İstanbul
Tel. (0212) 565 11 66 Sertifika No: 40970

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İstiklal Caddesi, Meşelik Sokak No: 2/4 Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel. (0212) 252 39 91 Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

ÇEVİREN: BERTAN ONARAN

Haydarpaşa Lisesi'ni, İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Gide, Sartre, Camus, Mayakovski, Saint-Exupéry, Marguerite Duras, Albertine Sarrazin, Gilles Martinet'nin eserlerini dilimize kazandırdı. Cervantes'in başyapıtı *Don Quixote*'yi ilk kez tam metin olarak çevirdi. Wilhelm Reich'ın bütün kitaplarını Türkçeleştirdi. André Malraux, Émile Zola, Stendhal, Panait Istrati, Eugène Ionesco, Alain Robbe Grillet, Nathalie Sarraute'dan çeviriler yapan Onaran'ın 1972'de Beauvoir'dan çevirdiği *Konuk Kız*'a TDK çeviri ödülü verildi. 2016 yılında yaşama veda etti.

Modern
Klasikler
Dizisi - 197

Panait Istrati

Mihail

Fransızca aslından
çeviren: Bertan Onaran

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Saat, sabahın dokuzuydu. Mahallenin yaşlı postacısı, elindeki sopayla bahçe kapısına vurdu ve seslendi:

"Adrien Zograffi!"

"Bir dakika, Gavrila Baba!" diye karşılık verdi Adrien. "Giyinmedim daha."

"Bak hele!" diye düşündü postacı. "Dönmüş bizim göçmen kuş."

Avluya girdi, değneğinin ucuyla, hiç çekinmeden Adrien'in, kıyısına bir yığın sardunya, karanfil ve fesleğen saksısı sıralanmış, açık penceresini örten perdeyi araladı. Delikanlının, evde olduğu zaman, getirdiği mektubu alırken, "Al şunu, bir kadeh *cuyka** içersin," diyerek eline birkaç metelik sıkıştırmayı ihmal etmediğini bilirdi; hele şu mahalleyi ayağa kaldıran ünlü kaçışlarından sonra, bahşişler "krallara layık" olurdu.

Bu sefer de öyle oldu: Adrien yüzünü göstermeksizin kolunu uzattı, mektubu aldı, karşılığında tam elli metelik verdi –hey gidi hey; bir zamanlar neler alınırdı bu elli metelikle!– çünkü her şeyden çok severdi postacıları. "Mutluluğumuzu da mutsuzluğumuzu da ellerine teslim ettiğimiz, devletin dilenmek zorunda bıraktığı, demokrasi paryaları," derdi onlar için.

Gavrila Baba, bu yüklü bahşişe sevinmekle birlikte, yine de azıcık şaşırmıştı: Adrien ilk kez, elini sıkmaktan, görüşmedikleri günleri nerede ve nasıl geçirdiğini iki cüm-

* Erik rakısı.

leyle anlatmaktan kaçınmıştı. Oysa bu en az bahşiş kadar sevindirirdi onu.

"Küskün mü bana?" diye sordu alçak sesle, tam o sırada ilkbahar güneşinden yararlanmak üzere evden çıkıp *pris-pa*'ya* çöken anasına.

"Sana değil, bana küs," dedi zavallı kadın. "Dün akşam eve döndüğünden beri bağrışıyoruz. Ah, Ah! Çocuk mu, şeytan alsın hepsini..."

Gavrila Baba, oğluna duyurmadan Zoitza Ana'nın gönlünü almak için, kadıncağızın ilgiyle izlediği, uzun ve karmaşık bir sözsüz oyuna girişti: "Evet, evet... Haklısın... Çocuk milleti mi?.. Bilirim ne menem şey olduklarını..."

Tam bu sırada Adrien gözüktü: On sekiz yaşlarında, zayıfça, koyu esmer tenli, gür saçlı, kara ve kalın kaşların altında gizlenen yırtıcı gözleriyle çevresini süzen, uzun ve solgun yüzlü, etli dudaklı, sakalı yeni bitmiş bir oğlandı. Kül rengi bir ceket, zefir bir gömlek, çizgili bir pantolon giymiş, gıcır gıcır ütülü beyaz bir yakayla bir kravat takmıştı, ayağında da şıpıdık terlikler vardı. Bir elinde okkalı bir Türk kahvesi taşıyordu. Postacının elini sıkmak üzere, sağ elindeki sigarayı dudaklarının arasına sıkıştırdı:

"Merhaba, Gavrila Baba!"

"Hoş geldin, Adrien! Breh, breh, amma da yakışıklısın ha! Gören bey çocuğu sanacak. Epey tuzluya patladı herhalde bunlar sana..."

Bu giyimin neye patladığını bilen ana, "Sorar mısın!" der gibi baktı postacıya ve:

"Bari söz dinlese..." dedi. "Hep kafasına eseni yapıyor; sonra da benden çok surat asıyor!"

Adrien anasının boynuna sarılıp öptü, sonra:

"Surat asmıyorum, anacığım. Kendimi savunuyorum..."

Ve postacıya dönüp:

"Düşünsene, Gavrila Baba: Anam hemen evlendirmeye kalkıyor beni! Akıl alacak şey mi bu?" dedi.

---

* Sundurma.

Zoitza Ana köpürdü:

"Peki, neden sormuyorsun Gavrila Baba'ya, ikide bir evden kaçıp sonra partallar içinde geri dönmenin akıl alacak şey olup olmadığını, ha?"

Yaşlı adam, kendi kendine, en iyisi örsle çekiç arasına parmak uzatmamak deyip hiç ses çıkarmadı, omuz silkerek uzaklaştı yanlarından.

***

Anayla biricik oğul arasında, öteden beri sürüp giden, iyileşmek bilmez bir yara gibi can yakan bir geçimsizlik vardı.

Adrien bütün yoksul anaların çocuklarından beklediğinin tersine, içgüdüsel bir tepkiyle, şu dünyada "iyi bir yer" elde etmek isteyen gençlerin gideceği yoldan gitmeye yanaşmıyordu. Hiç de yetisiz, beceriksiz olmadığı, hatta her tuttuğu işi kopardığı halde, anasını çileden çıkaran, kendisini mahallenin diline düşüren bir havailik içinde yaşıyordu. "Mahalle" halkıysa, bizim oğlandan hiç de üstün olmadığı halde, büyük bir keyifle onu bunu çekiştirirdi. Ve doğrusunu isterseniz, Adrien da buna çanak tutuyordu.

Tam bir yiğitlikle uşaklığa başladığı on iki yaşından o güne dek, altı yıl içinde değiştirdiği işin haddi hesabı yoktu. Üstüne üstlük –ne anasından ne de mahalle halkından izin alarak– kentten ayrılıyor, aylarca ortalarda gözükmüyor, derken bir gece, sırtında "dilencilere yaraşır partallar", geri döndüğü öğreniliyordu. Ve işte o zaman kötü diller veryansın ediyorlardı:

"Düpedüz haydut bu çocuk! Anasının onu kapı aralığında peydahladığı besbelli... İş çıkmaz bu oğlandan... Eh, yemeseydi o haltı! Cezasını çeksin şimdi..."

Oysa Adrien "haydut" falan değildi. Anası onu, bütün analar gibi, Tanrı'nın izniyle "peydahlamış"tı; Adrien'cik, Kilise tarafından kutsanmamış olsa bile, her çocuk gibi ana kuzusuydu. Başına gelecek kötülüklere, anasının çekeceği "ceza"ya gelince, Tanrı'dan önce mahalle halkı yargısını veriyor, zavallı kadına acı gözyaşları döktürüyordu; çünkü

çaresiz Zoitza Anacık, sağdan soldan duya duya oğlunun gerçekten serseri olduğuna inanmıştı.

İnanmıştı, ama başkalarının önünde açıkça kabul etmiyordu bunu. Oğlu ha?

"Ulu Tanrım, nedir suçu?" diyordu sık sık. *Akranları* gibi çalıp çırpmaz, kavga etmez, içki içmez. Ötekilerden daha çapkın da değildir. Okur. Kafasını kitaplara sokar, okur da okur. İşte o kadar! Dik başlı olduğu, gömlek değiştirir gibi patron değiştirdiği, alıp başını gittiği doğrudur, ama bunun acısını en çok ben çekiyorum. Kime ne bundan? Siz elin gözündeki çöple uğraşacağınıza, kendi gözünüzdeki merteğe bakın..."

Çok doğru laflardı bunlar... Tam basit halk kadınlarına yaraşır laflar... Ama kim aldırır şu garip dünyada doğruluğa, bilgeliğe? Dünya bütün bunlara gözünü kulağını tıkamış, çılgınca haksızlık yapmaya devam ediyor, ancak bu da Adrien'i yolundan alıkoymuyordu.

Hangi yoldu acaba tuttuğu? Doğrusunu isterseniz, karşılık vermek güç bu soruya. "Çamaşırcı" Zoitza Ana'nın oğlu belli bir yol çizmemişti kendine. Yaşamın akışına bırakmıştı kendini. Yel nerden eser, sel nerden akarsa o yana gidiyordu. İbrail'in bu kenar mahallesinde, insan ruhunun ıssız çölündeki kadar yalnızdı; kimsecikler tarafından anlaşılmayan, kılavuzsuz, dostsuz bir insan olarak tek başına acı çekiyor, tek başına seviniyordu. Onun için, sağa sola dirsek atmak, "kendine bir yer sağlamak" sıradan, bayağı, akıl almaz bir şeydi, herkesi uğraştıran, ama kendisini hiç mi hiç çekmeyen, saçma bir didinmeydi!

Anasına da söylüyordu bu düşüncesini:

"Kendine iyi bir yer sağlamak ha? Ne demek bu? Ensesi kalın bir işveren, göbekli bir tüccar olmak için mi uğraşacağım yani? Peki, yalnız para sıkıntısı çekmemek, rahat yaşamak mıdır önemli olan? Bütün şu zavallı insancıklar ve bu arada sen, bütün ömrümü nasıl servet sahibi olunacağını öğrenmeye harcamamı ve sonunda zengin olmamı istiyorsu-

nuz. O zaman sayacaksınız elbet beni... Ama ben istemiyorum sizin bu saygınızı, zenginlik falan da umurumda değil. Kendi gözümle görüyorum varlıklı kişilerin yoksul yaşamını; nasıl yaşadıklarını, neyi sevdiklerini, neye tutulduklarını çok iyi biliyorum. İstemem, eksik olsun böyle zenginlik! Dünyanın malını verseler değişmem şu anki duygularıma. İnsan değil, solucan bunlar. Yaşamın gerçek büyüklüğünden haberleri bile yok..."

Anası pek iyi anlayamıyordu bu sözleri. Hemen karşı çıkıyordu:

"Nedir 'yaşamın gerçek büyüklüğü' dediğin nesne, bizim gibi yoksul kişiler için? Benim yaptığım gibi, günde on beş saat uğraşıp didindikten sonra topu topu iki kuruş para kazanmanın, bir lokma ekmek yemenin neresinde, 'büyüklük?' Ya sen –papazlar gibi– sabahtan akşama kadar okuyorsun da, ne geçiyor eline? Bakkal Elie imzasını zor atıyor ama milyonları var. Sen ondan iyisini yap; önce tek bir dayanağı bulunmayan bir gündelikçi olmaktan kurtul, sonra dilediğin kadar oku..."

"Olmaz, anacığım, olmaz!" diye bağırıyordu Adrien. "İnsan aynı anda hem Tanrı'nın hem şeytanın kulu olamaz!"

"İyi ama, kimdir senin Tanrın, ey benim garip kuşum! Nedir yapmak istediğin? Nedir amacın?"

"Amacım falan yok. Kendi yasama göre yaşıyor, karnımı doyurmak için pek az, kafamı, gönlümü doyurmak içinse çok şey istiyorum..."

"Peki, ne istiyorsun kafan için, gönlün için?.."

***

"Haa, burada duralım işte!"

Nitekim, o sonu gelmez çatışma her zaman gelip burada çakılıyordu. Anası bunu sordu mu, oğul apışıp kalıyordu. Çin Seddi sanki. Aşılmaz kale duvarları...

Adrien uzun süre yaşamı nasıl anladığını anlatmaya çalışmıştı anasına: Edebiyatı ve güzel sanatları sevmek, dünyanın güzelliklerinden yararlanmak, insanları ezenler

arasına katılmamak, dolayısıyla, maddi açıdan en azla yetinmek, haksızlık etmeden, kardeşçe yaşamak, iyi bir dost bulup sevmek, çevresine elinden geldiğince iyilik etmekti önemli olan...

Ancaaak... Zoitza Ana, yüreği insan sevgisiyle dolu bir kadın olmasına karşın, kendi yaşantısına dayanarak biliyordu ki, "bir öğün yemek ve iki frank karşılığı günde on beş saat çalışan"lar için işler çok başka türlüdür.

Hiç ağzını açmadan, kederli gözlerle bakıyordu oğluna. Kimi zaman da:

"Ördek yumurtalarının üstüne kuluçkaya yatmış tavuk gibiyim; iş gelip yüzmeye dayandı mı, yavrumun ardından gidemiyorum!" diyordu.

Kadıncağız, bu ördek yavrusunun ardına düşüp onun keyifle oynadığı dupduru ülkücülük sularına dalamıyordu. Tam bir alçakgönüllülükle kıyıda kalıyor, gözünü çılgınca eğlenmekte olan garip yavrusundan ayırmıyordu. Yavruysa, bu eğlencelerden hep kursağı boş dönüyordu, çünkü bu çılgınlıklar hiç mi hiç karın doyurmuyordu; hatta, bunlara fazla kapılmak tuzluya patlıyordu. Oğlan, sabah akşam türkü çağıran ve bulduğunu yiyen kuşlar gibi, bunun farkında değildi. Ve daha kötüsü, Gavrila Baba'nın "kuşu" pek aza razı olsa da, karnını doyuracak iki lokma şeyi bile bulamıyordu. Bunun üzerine, sulara açılmayı sevmeyen ana tavuk, harcadığı çabayı iki katına çıkarıyor, ikisi için toprağı eşeliyor ve doğurduğu alık yavruyu besliyordu.

Buysa, insan ruhu konusundaki bilgisi en azından gülünç olan mahalle halkının gözünde, düpedüz rezaletti. "İyi bir aile çocuğu" elinde topu topu bir ilkokul diploması bulunsa da yirmi-yirmi beş yaşına dek toplumun sırtından geçinirse, mahalle halkı bunu çok doğal karşılar. Hatta bundan ötürü keyiflenir ("Bizim gar şefinin oğlu davavekili olacak!" der), kendi yoksulluğu üstüne oturtulmuş mutlulukla sarhoş olur, efendilerinin kendi sağlığına kadeh kaldırıp şampanya içişine sevinip "*Yaşa, var ol!*" diye bağıran seç-

menler gibi naralar atar. Ancak, kulübemsi bir evde doğma talihsizliğine uğrayan bir yavrunun öğrenme aşkıyla yanıp tutuşmasına ve üstüne üstlük, yazgısına başkaldırmasına hiç mi hiç dayanamaz.

"N'oluyor be!.. Neler geveliyor bu zevzek? Bir şey mi biliyor sanki? Ötekilerden hiç farkı yok keratanın!" der.

Adrien'in bir şey gevelediği, yiğitlik tasladığı falan yoktu, ama kenar mahalle halkı için sürüden ayrılmak, yiğitlik taslamak demektir, buysa işlenecek suçların en ağırıdır. Adrien bütün bu laflara aldırmaz, kendi kendine:

"Hepinizden daha çok şeye aklım eriyor işte. Üstelik de, sizin o davavekili adayından daha değerliyim!" derdi.

***

Postacının önünde yediği darbe Adrien'i pek sarsmıştı. Odasına döndü, oturup durumunu bir daha gözden geçirdi.

Dedikodular bir yana, mahalle halkı, aslında, çok da haksız değildi. Vaktinin yarısını kaldırımları arşınlamakla ya da sabah akşam kitap okumakla geçiriyordu ki, o basit insanlar için ikisi birdi. Bu insancıklar iki şeyden birini istemekteydiler: ya gar şefinin oğlu gibi "davavekili olmak üzere" okumalı ya da sürü içinde kalmalı, çalışıp didinmeli, evlenmeli, çoluk çocuk sahibi olmalı ve ölmeliydi. Başka yolu yoktu bunun.

Kendisiyse, bambaşka bir yol tutturmuş, ha bire yer değiştiriyor, koskoca Rumen ülkesinde cirit atıyor, bilgisiyle övünüyor; kimseciklere bağlanmıyor, zavallı anacığının bin bir sıkıntıyla biriktirdiği üç beş kuruşu yiyordu. Hele hele alıp başını ta uzaklara, Galatz'a, Buzeu'ya, Giurgiu'ya kaçmasına, sonra donsuz gömleksiz, partallar içinde, aç susuz dönmesine hiç dayanamıyorlardı. Eve döndüğünde, Zoitza Ana'nın, geceleri sıcak gözyaşları dökerek diktiği yeni urbalar buluyordu nasıl olsa.

Evet, gerçekten de böyleydi bu iş, kendisi de açıkça kabul ediyordu bütün bunları, ancak...

"İyi ama, ulu Tanrım, n'edeyim, ben de böyleyim işte!.."

Beri yandan, kendine de acıdığından, birtakım yumuşatıcı nedenler buluyordu. On iki yaşından beri göstermemiş miydi iyi niyetini? Daha o yaşta, kendiliğinden gidip birinin yanına kapılanmamış mıydı? Sonra, komşuları çörekçi Kir Nikolas'ın yanına girmemiş miydi? Ondan sonra büyük bir bakkal dükkânında çalışmamış mıydı? Daha sonra, gemi tersanelerinde çıraklık, limanlarda amelelik, gemi işleten bir adamın yanında ayakçılık etmemiş, son iki yıl boyunca da duvar boyacılığı yapmamış mıydı?

Doğrusunu isterseniz kitaplarla kaçıp gitmeler –zihnini ve gönlünü yıkayan bu iki şey– sağdan soldan kazandığı iki kuruşu yiyip yutuyor ve onu yine anasının sırtından geçinmek zorunda bırakıyordu, ama...

Ah, ah! En son özür olarak dudağının ucuna dek gelen şu "ama"yı kime anlatabilirdi ki? Hangi dostun göğsüne yaslanıp ağlasın, usul usul inleyerek:

"*İyi ama*, seviyorum ben bu *şeyleri*..." desindi. "Canım benim bunlar. Onları elimden aldınız mı, yaşamamın anlamı kalmaz; ruhum karanlıklara gömülür..."

Adrien odasında, başını ellerinin arasına almış, tek başına, sessizce haykırıyordu:

"Kime söylemeli bunları? Nerede beni dinleyip anlayacak kadın ya da erkek dost? Nerede o insan? Yoksa dengesiz bir adam mıyım ben?"

Ağır bir külçe gibi kalktı, pabuçlarını giyip çıktı. Avludaki leylaklar buram buram kokuyordu. Koca bir leylak salkımını alıp yüzüne bastırdı, gözlerini yumdu, uzun uzun kokladı çiçeği.

Anası hâlâ *prispa*'da, çömeldiği yerdeydi, çamaşırdan açılmış ellerine bakıyordu. Adrien usulca tutup öptü anasının ellerini.

"Bana çok kızıyor musun?"

"Yoo... Sana değil... Yazgımıza kızıyorum. Senin kötü insan olmadığını bilirim..."

"Bundan sonra daha sürekli çalışacağım, söz veriyorum sana. Hoşlanıyorum badanacılıktan. Özgürüm bu işte.

Ayrıca, al sana elli frank. Dobruca'ya son gidişimde, üç haftadan az bir zamanda kazandım bunları. Ama dün akşam söylememe fırsat bırakmadın. Al, hepsi senin. Topu topu yüz metelik ayırdım kendime."

Duygulanan kadıncağız oğlunun başını elleri arasına alıp gözlerinden öptü.

"Yavrum benim, bilirim ananın oğlu olduğunu!"

Ana oğul böyle sarmaş dolaşken, boğuk bir ses duyuldu:

"Oh, oh! Sevdalılara bak be!.. Kavga eden hısım akrabanın arasına girme dememişler boşuna... Sonunda onlar barışır, sen kötü olursun çünkü."

Bunu diyen, oturdukları –yan yana sıralanmış, beyaz badanalı küpleri andıran ve kendisine ayda topu topu yirmi frank getiren altı odalı– evin sahibi Yovanna Ana'ydı. Yakın dostu Adrien'in anası gibi, kocası öldükten sonra çocukları tarafından yüzüstü bırakılan, ekmek parası için çalışıp didinen, sabahtan akşama elin çamaşırını yıkayan bu dul kadıncağız, yaşlılığına ağlamak üzere avlunun dibindeki küçük odayı kendisine ayırmıştı. Bütün bu sıkıntılar arasında, onun da ufacık bir yaşama umudu vardı. Bu, terziliği daha iyi öğrenebilmek için iki yıldır Bükreş'te çalışan kızı Leana'ydı. Leana, Adrien'in çocukluk arkadaşı ve anaların ortak isteği uyarınca sözlüsüydü. Ayrıca çocuklar da birbirlerini sevmekteydiler, hatta mahalle halkına bakarsanız, aşırı bir sevgiyle, çünkü gerek yaşları gerek delişmenlikleri aynıydı. Ancak, o günden bu yana Tuna köprülerinin altından öyle çok su akmıştı ki, dünkü sevgilerinden herhangi bir iz kalıp kalmadığı bilinemezdi.

Leana, geçen Noel Yortusu'nda kısa bir süre için eve geldiğinde, böyle serseri sözlü istemediğini söylemişti. Adrien da, evlenmeyi aklının köşesinden geçirmediği halde, azıcık üzülerek ona hak vermişti. Aklı fikri bu evlilikte olan anasıysa müthiş dertlenmişti. Kadıncağız, bütün umudunu, oğlunu ev bark sahibi edip bir yere yerleştirecek olan bu evliliğe bağlamıştı. Yovanna Ana'ya gelince, bu belirsizlik

içinde, Adrien'in havailiği karşısında tek söz etmeyişi çok anlamlıydı doğrusu.

Ve işte o gün, Leana gelince, her şey aydınlığa kavuşacaktı. Anasına ve Adrien'e, Bükreş'ten ayrılıp İbrail'e yerleşmeye karar verdiğini bildirmişti. Zaten nicedir biliyorlardı onun bu kararını. Adrien'in o sabah aldığı (dostça, ama belli bir uzaklıkla yazılmış) mektup, yalnızca, öğleyin geleceğini haber veriyordu.

Bizim oğlan, çocukluk arkadaşını kendisiyle evlenmeye razı etmekten çok, yeniden gönlünü kazanmak üzere "iki dirhem bir çekirdek" giyinmişti. Daha şimdiden "Bükreşli" adı verilen kızıyla övünen, sevinçten ağzı kulaklarına varan Yovanna Ana, Adrien'e:

"Gidip karşılıyor musun onu?" dedi.

"Aklınıza kötü bir şey gelmezse, niyetim öyle," diye karşılık verdi delikanlı.

"Uslu duracaksan git."

"Peki, dostça kucaklamama da izin veriyor musunuz?"

"Uslu uslu olursa..."

***

O gün mayısın 10'uydu ve ulusal bayramlardan biri kutlanıyordu.

Öğlene daha bir saat olduğundan, Adrien en uzun yol olan Karantina Sokağı'yla Kuza Caddesi üzerinden kente inmeye karar verdi. Anası, Kodin gibi bir yiğidi bulunmasa da, suç ve pislik yönünden *Komorofka*'dan hiç aşağı kalmayan şu aşağılık Grivitza Sokağı'na taşınalı beri, kente hep bu yoldan gidiyordu.

Kuza Caddesi'nde, göğüsleri madalya dolu, yalınkılıç süvarilerin, borazan eşliğinde geçit töreni vardı. Hemen başını öte yana çevirdi. Bu gibi şeyler, Adrien'e, ayda olup bitenler kadar yabancıydı. Ancak, az ileride, birtakım liseli gençlerin askerlere ayak uydurup *Ulusal Marş*'ı söyleyerek yürüdüklerini, bazı dükkânların önünde durup "*Kahrolsun Yahudiler*!" diye bağırdıklarını duyunca, tiksintisi öfkeye dönüştü.

Adrien bulunduğu kaldırımdan, caddede gösteri yapanlar arasında, ilkokuldayken sınıf arkadaşı olup da şimdi lisede okuyan, ünlü meyve hırsızlarından birini gördü. Hemen oradan uzaklaşmak istedi, ama beriki buna fırsat bırakmadı, takımdan ayrılıp kan çanağına dönmüş gözlerle Adrien'in yanına geldi:

"Hey Adrien, hadi gelsene bizimle!" diye bağırdı.

"Gelip de ne yapacağım?" diye sordu Adrien, şaşkın şaşkın.

"Ne mi yapacaksın! Bugün 10 Mayıs be! İyi bir Rumen olduğunu göstermelisin!"

"Peki, sen bunu '*Kahrolsun Yahudiler*!' diye bağırarak mı gösteriyorsun?"

"Elbette... Bütün iyi yurttaşlar böyle yapıyor!"

"Öyleyse, ben 'iyi yurttaş' olmak istemiyorum," diye kestirip attı Adrien.

Liseli genç:

"*Fanaryotlar** kapı dışarı!" diye bağırarak uzaklaştı.

Babası Yunan olduğundan, ona göre Adrien da *Fanaryot*'tu. Bunu söyleyen oğlanın anasının zavallı, yiğit bir Bulgar olduğunu, "katkısız Rumen" olan ayyaş babasının kadıncağızı sabah akşam dövdüğünü düşünüp acı acı gülümsedi.

Gara vaktinden önce gelen Adrien, kalabalıktan kaçıp büfeye sığındı, bir kahve ısmarladı, sigarasını yakıp sevgilisini düşünmeye koyuldu.

Evliliğin falan ötesinde arzuluyordu onu. Haz dolu çocuklukları geliyordu gözünün önüne. Anaları işe gidince, Adrien gizlice Leana'nın odasına gelir, bakışlarıyla onu yerken, bir yandan da *Paul ile Virginie*'i okurdu. Daha yataktan çıkmamış olan Leana da kendini bu yiyip bitirici bakışlara teslim eder, hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi yapardı. Böyle bir oyuna girişmeyen Adrien'se gözleriyle yerdi kızı. Eğer

---

* Fenerli Rum.

çocuksuluk, saflık derken, cinsel kuşku konusundaki bilgisizlik anlaşılıyorsa, o zaman, bizim delikanlının bu niteliklere hiç sahip olmadığını söyleyebiliriz. Daha on yaşında her şeyi görmüş ve sezmişti; on beşindeyse, tam anlamıyla erkekti. Ve bunun hiç mi hiç zararını görmemişti; tam tersine, alabildiğine sağlıklıydı. İnsani varlığı yaralayan, onun kendini gerçekleştirmesine engel olan bu hayvansal dertten kurtulduğu için, bizden, bütün bu ayak bağlarından kurtulmuş bir ruh bekleyen daha yüce yerlere doğru uçmuştu. Günlük ahlak anlayışına yabancı, evren yasalarına körü körüne bağlı, içgüdüleriyle hareket eden, vahşi bir insan olan Adrien her durum ve koşulda tam anlamıyla bilinçsiz davranırdı. Onun çocuksuluğu buydu işte; tam bir ilkel insan çocuksuluğu.

Nitekim, Leana trenden inince, bir kez daha kanıtladı bunu.

Tam iki yıldır görüşmemişlerdi. Gönlünün aradığı kadın olduğunu hissetti ve bir anda, bir yanardağ haline geldi. Zihni allak bullak oldu, kalbi, daracık kafesinde kudurup pençelerini çıkarmış bir aslan gibi ileri fırladı ve kaynayan kanı, yakıcı meşaleyi alıp bu kudurmuş hayvanın yelesinden tırnak uçlarına dek dolaştırdı.

Doğrusu ya, hiç de haksız değildi. Soyu sopu belirsiz bir Rumen anayla, yine soyu sopu belirsiz Moğol bir babanın çocuğu olan şu Leana kısrağı, arzu kalıbından çıkmış yapısı, yılan gibi kıvrak boyu, Hintli kadınlarınkini andıran yüzü, gelip geçeni olduğu yere mıhlayan çekik gözleriyle terziden çok aşk kadınına benziyordu.

Isırma arzusuyla ağzı sulanan, fokur fokur kaynayan içinden yükselen buğuyla gözleri kararan zavallı oğlan tek laf etmedi, Leana'yı kolundan tutup bavuluyla birlikte bir arabaya tıktı ve o saatte kimseciklerin bulunmadığı bozuk kenar mahalle sokaklarına dalar dalmaz boynuna sarılıp "hart" diye dişledi.

Leana, bütün "Bükreşli"liğine karşın, arabacıyı falan unutup ancak İbrail'de, geceleri Tuna üzerindeki kayık-

lardan ya da yakıcı öğle sonraları dut ağaçlarının altından gelenlere benzer bir sesle kişnedi. Bu, boynunun dişlenmesinden hoşlanmadığı için değildi elbet (hiçbir sağlıklı kadın bundan hoşlanmazlık edemez çünkü), Adrien gerçekten canını yakmıştı. Ve tam bir İbrailli olduğunu göstermek üzere, o dakikada, bizim kızlara özgü bir davranışla yaman bir tokat attı oğlana:

"Al bakalım! Bir daha böyle hayvanca saldırmaman için ders olsun sana..."

"Bütün iş buysa, hiç üzülme kızım, daha az hayvanca saldırır, ama gene de saldırır..." diye söze karıştı arabacı.

Arabacı da, bir zamanlar Leana'yı sevmiş olup şimdi çoluk çocuğa karışmış bir adamdı. Bizim kız hemen durumunu hatırlattı ona:

"Hadi hadi, ihtiyar beygir, önüne bak sen!"

"Ee, parayla değil, sırayla. Yarın, sen de Adrien'i koşarsın arabana."

"Şu yamyam herifi mi? Asla! Bir kere, çok kötü koca olur bundan. Olsa olsa, gönlümü veririm ona..."

"Ah gidi talihli herif ah! Oysa beni elinin tersiyle ittiydin."

"Sen ancak çocuk doğurmaya yararsın. Böylesi her sokak başında var. Isırgan otu sen de!"

Adrien'in konuşulanlara aldırdığı yoktu. Leana'nın gevezelik etmesine kulak asmıyor, köpek yavrusu gibi sokulmuş, hiç ses etmeden kızın boynunu kokluyordu.

Grivitza Sokağı'na geldiklerinde, arabanın gürültüsü bütün çarıklılarla bütün dedikoducu karıları ayağa kaldırdı. Avlularda yemek yemekte olan çenesi düşük karılar, ağızlarındaki son lokmayı zor yutarak, dudaklarındaki kuzu eti artığını önlüklerine silerek kapılara seğirttiler. Adrien arabadan inerken içlerinden birinin:

"Ne de yakışacaklardı birbirlerine... Yazık ki oğlan serserinin teki!" dediğini işitti.

Birkaç saat sonra, Adrien deli gibi ayağa fırlıyordu:

"Hayır dedik ya, hayır! Bu da yaşamak mı be, dönüp dolaşıp aynı zehir zıkkım konuya geliyoruz! Yemin ediyorum, bir gün alıp başımı gideceğim, hem de dönmemecesine!"

Kapı önlerinde gündöndü çekirdeği çıtırdatmakta olan mahalleli kadınların şaşkın bakışları altında, sokak kapısını vurup çıkıyordu.

Adrien'i böyle hışım gibi dışarı uğratan "zehir zıkkım konu"yu biliyoruz.

Sarılıp kucaklaşmalardan, sulanıp süpürülmüş avluda yenen nefis yemekten sonra, iki anayla genç kız, ilkin usuldan usuldan, sonra yaylım ateşle Adrien'e saldırmışlardı:

"Artık bir son vermeliydi bu işe... Geleceği düşünmeliydi... Her şeyin bir zamanı vardı... Yeterdi onca sürtmek... Askerlik de yapmayacağına göre (dul bir kadının tek oğlu olduğundan), yakında evlenmesi gerekecekti... Leana elinin altındaydı işte... Hem de ne kız... On sekiz yaşında, kendini kurtarmıştı... Anasına bile bakacak durumdaydı... Erkeklerden çok kazanıyordu... Kaçırılacak fırsat değildi bu..."

Beri yandan, Leana da:

"Ne gereği var onca kitap okumanın, gezip tozmanın?" diyordu. "Bükreş'te, başkent olduğu halde, insanların gazeteden başka bir şey okuduğunu görmedim... Hatta, orada, Bükreş'te dediklerine göre, çok şey bilmek tehlikeliymiş... İnsan okudu mu, hayallere dalarmış. Hayallerse gerçekleşmezmiş! Evet, evet, başkentte duydum bütün bunları... İşini iyi öğren, sonunda patron ol, budur işte en iyi ülkü!"

Adrien sırayla her birine bakıyor, kendi kendine:

"Hey ulu Tanrım, ne iğrenç bir dünya bu!" diyordu.

Sonunda dayanamadı, kalktı, üç kafadarı baş başa bırakıp gitti.

Dışardaysa, o sevimli Grivitza Sokağı, insanın pabucunda taban bırakmayan sivri kaldırım taşları; gözleri yakan toz bulutları; kapıların önünde birikmiş kaba saba laflarla şakalaşan, bin bir renkli giysili mahalle halkı; güzelliğini yitirmiş bir güneş ve tatsız bir gökyüzü vardı. Çiçeğe durmuş akasyalar bile sızlanıyordu sanki.

Adrien elleri cebinde bakışları yerde (sağa sola selam vermemek için) ağır ağır *Komorofka*'ya yollandı:

"Ah, keşke Kodin'im yaşasaydı! Onu da alır sazlıklara giderdim... Kendimi unuturdum azıcık... Ama hayır, Kodin bile yok. Tek bir dost yok!.."

Derken aklına geldi:

"Bak hele! Kir Nikolas'ı unuttum..."

Ve hemen, tam bir aydır görmediği çörekçinin dükkânına yöneldi. Adrien Ortodoks Yortusu'ndan sonraki kırk gün içerisinde olduklarından eski "patron"unu sevindirmek üzere "*İsa dirildi*," diyerek girdi dükkâna, hem de Yunanca.

"*Gerçekten de öyle! İsa dirildi*!.. Sen de öyle..." diye karşılık verdi, sevinçle yüzü ışıyan Kir Nikolas. "N'oldun bre Adrieni? Nicedir gözükmedin..."

"Dobruca'daydım, Kir Nikolas. Ah, ah, tam bir Doğu kenti orası!"

"Peki, nasıl gidiyor badanacılık?"

"Eh, pek kötü sayılmaz, ama hiçbir zaman kilise süslemecisi olamayacağım; benim işim değil ressamlık..."

Bir yere ilişmek istedi ve:

"Her yan un olmuş be..." dedi.

"Oldu ya, *plaki-mu* (pilicim), 'pis Arnavut'un dükkânı böyledir işte! Sense, Kraliyet Caddesi'nde oturan beyler gibisin: 'Bükreşli' kızın aklını başından aldığı belli. Gidip bir sandalye getireyim sana."

Tam bu sırada, Adrien dükkânda başka birinin, yüzü kasketinin altında gizlenen, elinde bir kitapla duvar dibindeki sırada oturan birinin daha bulunduğunu fark etti.

***

İnsan! İnsandan daha salak bir varlık var mıdır yeryüzünde? Kim ilgilenir insanla? Ve hangi varlık insanoğlundan daha kuşku vericidir? Bu insan, kitap okuyan biri de olsa? Ne yani, herkes kitap okur. Sırf kitap okuyor diye, omuzlarından tutup duvara yaslamak ve:

"Sakın kımıldama, gözlerine bakayım azıcık," mı demek gerekir?

Yoo, hiç de kolay iş değildir bir insanın gözünün içine bakmak! Gözün binlercesine rastlarsın. Öbür insanların bakışları, bir an için, sizinkiyle karşılaşır, sonra, mezbahaya götürülen sığır sürülerinin bakışları gibi, kimi sağınızdan, kimi solunuzdan geçip gider. Ve bu gözlerin, bu bakışların çoğu, kalbinizi görüp okuyacak niteliktedir, ama yanınızdan, yörenizden geçip giderler. Siz de öyle. Ve işte bir saniyede, talihin bize ayırdığı dostu; ne denli aşağılık olursa olsun, ömür boyu karşılaşabileceğimiz biricik dostu; bizi sırtımızdaki ağır yükten kurtarıp kendininkini bize verebilecek dostu yitiririveririz. Hepten yitirmişizdir onu. Çünkü bizler, sokakta karşılaşan, birbirlerinin yanına gidip koklaşan ve:

"Dur bakayım azıcık! Sen de benim gibi zavallı bir köpeksin. Belki de bana söyleyecek bir iki sözün vardır; sevindirici ya da üzücü, ama mutlaka beni ilgilendiren bir şeydir bu, çünkü ben de senin türündenim," diyen köpeklerden daha da aşağılığız.

İnsan ha? –*Esperanto* da içlerinde olmak üzere, otuz altı dil konuşabilen bir varlıktır o, ama birine seslenmek istedi mi, anlaşılacağından emin değildir. Köpekteki merak bile yoktur onda. Neden gidesin başka bir insanın yanına? Bakarsın seninle aynı görüşte değildir (her insanın bir görüşü vardır çünkü), öyleyse onu öldürmek ya da tek başına ölüme terk etmek gerekir ve aslında bu ikisi birdir.

***

Adrien kitap okuyan adama bakıyor, ama beriki ona bakmıyordu. Bir insana, hele "Kraliyet Caddesi'nde oturan beyler kadar temiz pak giyinmiş" birine bakmaya değmeyeceğini biliyordu; kendisiyse... Sırtındaki partallar, ayağındaki yamalı ve çamurlu çizmeler, içindeki, gömlek demeye bin şahit isteyen gömlek, alnına ve ensesine yapışmış kirli saçlarla, kimsenin, değil yüzüne bakmak, suratına bile

tükürmeyeceği serserilere benziyordu. Kim dönüp bakar böylelerine? Elinde kitap da olsa, bu partalların içindeki adam, adam değildir elbet.

Hem sonra, böyle bir yabancıyla konuşmak isteseniz bile yapamazsınız. Görgü denen şey dosdoğru yanına gidip:

"Affedersiniz beyim, okuduğunuz şeyi merak ettim," demenizi engeller.

Ayrıca okuduğu kitabı gördükten sonra da:

"Yaa, bunu okuyorsunuz demek? Elinizdeki kitabı burada, Grivitza Sokağı'nda, ancak olağanüstü insanlardan kurulu bir aile okur! Bense böylelerini yıldız sayarım... Siz bir yıldızsınız, beyim! Ve İbrail'de, şu benim kenar mahallemde bunu anlayacak tek insan ben olduğuma göre, sizinle ikimiz aynı ailedeniz. Adınızı, sanınızı ve neden böyle kötü durumda olduğunuzu söyler misiniz bana?" diyemezsiniz.

Hayır. Konuşamazsınız böyle görgüsüzce. Biriyle tanışabilmeniz için, araya başka birinin girmesi gerekir. Ee, kim yapacak iki yıldızı tanıştırma işini? Üçüncü bir yıldız mı?

Amma da hoşsunuz ha! İbrail'de adım başında yıldız bitiyor sanki!

Adrien görgülü bir çocuk değildi, usulca kitap okuyan adamın yanına gitti, dizlerine oturttuğu kitaba kurt gibi yan gözle baktı. Çok ayıp şeydi bu yaptığı! Ama insan, ara sıra ayıp şeyler yapmalı...

Kitap, resimli bir Fransız yapıtıydı: Alphonse Daudet'nin *Jack*'ı. Ve Adrien kitap okuyan adamın omzunda, çok daha parlak başka bir resim gördü: Karnını tıka basa doyurmuş bir ördek gibi iki yana sallanarak yürüyen kocaman bir bit...

("Peki ama, deminden beri ettiğiniz onca lafla bizi getire getire buraya mı getirecektiniz?" diyecek şimdi okuyucu. "Evet, dostum. Buraya getirecektim sizi. Ama bu anlattıklarım, bir edebiyat uydurması değil de, yaşamın –o güzelim, o iğrenç, o korkunç yaşamın– ta kendisiyse, az şey midir? Çok mu gördünüz buna benzer bir durumu? Bitler tarafından yenirken, yutarcasına kitap okuyan kaç kişi gördünüz

bugüne dek?" Kendi payıma, tam otuz yıl, doğudan batıya, yeryüzünün dört bir köşesinde dolaştıktan, her kalıba girip çıktıktan, dünyadaki bütün halklarla düşüp kalktıktan, binlerce gölgeye saldırdıktan, binlerce kez suratımın ortalık yerine tükürüğü yedikten sonra, bula bula bir tek bu adamı buldum, ama o da dünyaya değerdi doğrusu!)

Adrien'in yüreğindeki dostluk tutkusunu depreştiren başlıca olgu –ki bu tutku benliğinin derinliklerinde öteden beri kaynayıp durmaktaydı– bitlinin Fransızca kitap okumasıydı; hem de hangi yazarı! Kendisinin de aynı kitapla, kötü bir çeviriden okuduğu Jack'la tanıdığı o yumuşacık, buram buram insanlık kokan Daudet'yi!

Çamurlu Grivitza Sokağı'ndaki çörekçinin yanında, ayda on beş franga çalışan çulsuz bir uşak olmak –hem de, o yaştaki bir delikanlı için kendisine kafa tutmaya kalkanın karnını deşmenin büyük bir onur sayıldığı kabadayı yatağının burnunun dibinde–, ayaktakımının karanlıklarına gömülmüş, haksızlık ve yoksullukla ezilmiş bir insan olmak ve Fransızca kitap okumak, Adrien için, değerini çok iyi bildiği bir mucizeydi. Gözlerine inanamıyordu. Dile getirdi bu şaşkınlığı:

"*Okuyor musunuz*, yoksa resimlerine mi bakıyorsunuz o kitabın?"

Adam, insanın büyük bir keyifle dalıp gideceği gezegenlerarası boşluklardan geliyormuşçasına, ağır ağır başını kaldırdı, Tanrısal dostluktan fersahlarca uzaklarda olduklarını sanan solgun bakışlarını Adrien'e çevirdi ve çatlak dudaklarında beliren hafif bir gülümsemeyle, Rumencenin kaşını gözünü yara yara:

"*Resimlere baktım*," dedi.

Sonra, hiçbir şey demeden, hiçbir şey sezmeden, nicedir kendisini arayan gölgesinin, kardeşinin, dostunun burnunun dibine geldiğini aklının köşesinden geçirmeksizin, başını önüne eğdi, sanatla beslenen, esrikleşen, sanatla yaşayan bütün paryalar gibi, yeniden o gizli Cennet Yolları'na daldı.

Ama Adrien'in bakışı, yaşamak üzere yaratıldığı ve açılmak için güneşi bekleyen tomurcuk gibi beklediği, ama varlığından habersiz olduğu dostluğu arayan, dostluğa susamış bakışı, bir anda, hiçbir şey göstermek istemeyen bu gözleri örten perdeyi yırtmış ve ardında, hiçbir umutsuzluğun söndüremeyeceği alevi yakalamıştı. Adrien ömründe ilk kez, yaşamı aşan, ölüme baskın çıkan sevgi ateşiyle yanıp tutuştuğunu hissetti.

Aradığı *arkadaş, onun arkadaşı* oradaydı işte!

Elinde sandalyeyle geri dönen Kir Nikolas, Adrien'le çırağı arasındaki kısa Rumence konuşmayı işitmişti, Yunanca bağırdı:

"O Rumence bilmez Adrieni. Ama babanın dilini, Yunancayı çok iyi konuşur. Mutlaka anlaşırsın onunla; *senin soyundan*'dır."

Bu sağduyulu adamın Tanrısal açıklaması, Adrien'in açık seçik doğrusuna yeni bir şey eklemedi. Bizim delikanlı hemen hemen kayıtsız bir tavırla, düşlere dalıp gitmişti. Ama Fransızca kitap okuyan için durum hiç de öyle olmadı. Hele Kir Nikolas'ın kendisine dönüp:

"Bana bak, Mihail, hani son günlerde sözünü ettiğim düşçü delikanlı bu işte!" demesinden sonra, yaklaşan tutku fırtınası bu kez de onu sarstı.

Kendisinden söz edilmişti demek? Peki, Mihail ne düşünmüştü acaba? Ömür boyu hapse çarptırılan bir adam, hücresine girip kendisine:

"Hadi çık buradan!.. Özgürsün artık!" diyene inanabilir miydi?

Mihail ağır ağır kitabı kapattı. Yerini unutmamak için küçük bir kibrit çöpü koymuştu araya. Sonra, hiç kıpırdamadan, ağzını açıp tek söz etmeden, okumasının yarıda kesilmesine azıcık sıkılmış gibi dostça gülümseyerek, daha büyük bir ilgiyle baktı Adrien'e. Dili değilse bile bakışı, gülüşü, hali tavrı beklenen kesin karşılığı veriyordu:

"... Düşçü bir delikanlı mı?.. Hadi canım sen de..."

Adrien hiç aldırmadı bu kuşkucu dile: çok iyi anlıyordu onu. Elleri cebinde, dükkânın içinde bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Kimi zaman ayaklarının ucuna, kimi zaman da sokağa bakıyordu. Hem bir sevinç hem de bir korku dalgası kaplamıştı içini. İçgüdüyle biliyordu bulduğu şeyin değerini, kendi "soyundan" gelen, talihin bilmem nerelerden alıp ayağına getirdiği ***arkadaşı*** yanı başında hissediyordu; halk masalındaki büyücünün, kötü *Fet-Frumos** tanıyamasın diye "kırk kanatlı" taylarını çirkinleştirişi gibi, insanların kötülüğü de, erdemlerini gizlemek üzere, Mihail'i çirkinleştirmişti.

Adrien:

"Ne diyebilirim bu adama? Nasıl elde ederim onu?" diye düşündü.

Sonra, Mihail'in yoksulluğuyla taban tabana çatışan yeni giysilerine baktı.

Tam o sırada, çörekçinin iki Arnavut dostu, kahkahalar atıp şakalaşarak dükkâna giriyordu. Adrien onların gürültülü girişinden yararlanıp tek söz etmeden dışarı süzüldü.

Hızla, çörekçiden iki kapı aşağıdaki evine koştu, hışımla mutfağa daldı, üstündeki iki dirhem bir çekirdek giysileri çıkarıp sırtına kirli bir gömlek, bir iş pantolonu, kafasına yamyassı bir kasket, ayağına da bunlara uygun kocaman postallar geçirdi.

Onu bu kılıkta gören Leana, aklını kaçırdığına karar verdi:

"N'apıyorsun Adrien?"

"Daha sonra görüşürüz. Benim patrona rastladım, yardımcıya gereksinimi var. Bir saate kalmaz dönerim, gece de havai fişekleri seyre gideriz. Anama da söyle bunu."

Ve kızın cevabını beklemeden uzaklaştı.

Çörekçiye sakin bir yüzle girdi. Dostlarıyla şarap içmekte olan Kir Nikolas, onu görünce kahkahayı bastı:

"O ne kılık yahu?"

---

* Rumence sözlük anlamı "güzel çocuk" olan masal kahramanı.

Adrien bir sigara yakarak:

"Kılığımın nedeni şu: Yarın çalışmaya başlayacak işliğe araç gereç taşımam gerekiyor, bana yardım etmesi için kısa bir süre adamını ricaya geldim."

Yeniden okumaya dalmış olan Mihail, şaşkınlık içinde başını kaldırdı.

"Hayhay!" diye bağırdı Kir Nikolas. "Bugün bayram; zaten işi yok. Hadi git, Mihail..."

Çıktılar. Adrien doğruca limana yollandı.

***

O saatte, bayram dolayısıyla, oturdukları kenar mahalle, binlerce ağızdan ve nefesli ya da telli sazdan, o kudurgan neşesini, öldürücü uykusunu, insanı insanlıktan çıkaran dopdolu yaşamını haykırmaktaydı. Dört bir yandan, hele *Komorofka*'dan, Adrien'in duyarlığına küfür gibi gelen şarkılar, çatapat, laterna, keman sesleri, çılgınca bağırmalar, açık saçık laflar yükseliyordu; gözünü yumup kulağını tıkıyor, bütün bayramlarda olduğu gibi, o geceyi de birkaç ölü ve yaralıyla kapatacaklarını tahmin ediyordu. Hıncahınç dolu meyhanelerin önünde, delikanlılarla bacaksız oğlanlar, kulaklarında bir karanfil, ağızlarında bir leylak dalı, bir ayakları taburede, gözleri dışarda, kınından çıkarılmış bıçakları bellerinde, şarap, rakı, zehir istemek üzere her dakika masaları yumruklayarak, saldırgan bakışlarla sağı solu kolluyorlardı.

Adrien canını sıkan bu cehennemden bir an önce kurtulabilmek için sıkı adımlarla, doğruca Tuna Geçidi adı verilen inişe yollandı. Kısa ve tıknaz, yirmi-yirmi beş yaşlarında, koca kafalı, yuvarlak yüzlü, kara saçlı, kumral bıyıklı bir delikanlı olan Mihail, kitabını cebine tıkmış, hantal çizmelerinin verdiği ağırlıkla, Adrien'in solunda koşturuyordu. Adrien'in omzuna zor geliyordu, bu yüzden, bizimki, gizlice onu gözlüyor, iyi yetiştirilmiş, basit, doğal, ama sırtındaki döküntülerin üzücü bir biçimde başka türlü gösterdiği bir insanla karşı karşıya olduğunu düşünüyordu.

Tuna Geçidi'ne varıp da baş başa kaldıkları zaman, Adrien adımlarını yavaşlattı ve tütün kesesini Mihail'e uzattı. Beriki, kısa bir duraksamadan sonra keseyi aldı. Sigarasını sararken, Kuzeylilere özgü düzgün çizgili yüzünde alaycı bir gülümseme dolaşıyordu. Adrien bunu yakaladı ve dobra dobra sordu:

"Ne düşünüyorsunuz şu anda?"

Mihail, kocaman gözkapaklı kahverengi gözlerini bu saygısız adama çevirdi:

"İlginizi çeker mi, ne düşündüğüm?"

"Söyleyebilirseniz, hem de çok."

"Pek hoşunuza gitmeyecek ama!"

"Zararı yok, yine de söyleyin!" diye üsteledi Adrien, başını sallayarak.

Ah, ah, nasıl da sevinecekti şu adam karnına bir yumruk atsa, kötü bir laf etse, Mihail'in kendisine karşı bütünüyle kayıtsız kalacağı korkusunu silecek, daha başından kazanacağını sezdiği bir kavgaya yol açacak bir şeyler yapsaydı! Karşısındakini yiyip bitiren dost bakışlarla, hadi beni kışkırt diye yalvardı. Mihail bu dileğini yerine getirdi. Sigarasını yapıştırmak üzere durdu, bir an düşündü, sonra aynı biçimde alaylı alaylı gülümseyerek:

"Peki, söyleyeyim öyleyse," dedi, "sizin burada, 'düşçüler'in de, bir işverenden, az önce sizin bana yaptığınız gibi, asıl ilgili kişiye fikrini sormadan, atını ya da eşeğini istercesine uşağını istediğini düşünüyorum."

"Çok doğru," diye karşılık verdi Adrien, alabildiğine sakin bir sesle. "Kendimi kurtarmak üzere tek bir özürüm var: Yalan söyledim ben senin patrona!"

Adrien'in sigarasından sigarasını yakmakta olan Mihail, şaşkın bir yüzle geri çekildi:

"Yalan mı söylediniz?"

"Evet. Ortada taşınacak araç gereç yok. Benim derdim sizinle azıcık dolaşmaktı, bu yüzden çevirdim o dümeni. Neyse, hadi yürüyelim! Limana gideriz, bugün orası ıssızdır."

Mihail alıklaşmıştı:

"Yoo, ben gitmiyorum!" dedi. "Nasıl olur da *benim gibi biriyle* dolaşmaya kalkarsınız?"

"Neden kalkışmayayım?"

"İnsan dolaşmaya çıkarken *benim gibisini* seçmez de ondan."

Bunu söylerken, bütün yoksulluğunu göstermek üzere, kollarını iki yana açtı. Adrien'in yüreği sıkıştı. Mihail'in koluna yapıştı:

"Bak dostum, ilgimi çektiğiniz için seçtim sizinle dolaşmayı. Şey olduğunuzu hiç sanmıyorum..."

"Bırakın şimdi ne olup olmadığımı. Yalnız şurası açık ki, merak edilecek bir nesne değilim."

"Merak edilecek bir nesne gibi görmüyorum ki sizi, tam tersine, hayran olduğum bir insan sayıyorum..."

Mihail hırsla kollarını kavuşturdu:

"Eğer dalga geçmiyorsanız, neyime hayran olduğunuzu sorabilir miyim? Bitlerime mi?"

Adrien üzüntüsünden ağlayacak gibi oldu. Zavallı Mihail'cik, önüne geçip kollarını kavuşturmuş, içten bir yadsımayla hiçbir şey anlamaya yanaşmıyor, kendi iyiliğine karşı çıkıyordu. Adrien umutsuzluk içinde ağaçlardan birine yaslandı, aydınlığı görmek için gözlerini yuman bu zeki insanın ruhundaki gizi yakalamaya çalıştı. İçtenliği yüzünden okunmasa, Adrien onu ikiyüzlülükle suçlayacaktı. Ancak, adım başında, bitli partalların ardındaki nitelikleri görebilecek adama rastlanmadığını çok iyi bildiğinden, Mihail'in de hakkı vardı kendini güvenlik içinde hissetmemekte. Ve kendisini seyreden gözler yüzde yüz iyi niyetli bir delikanlınınkiler de olsa, önüne gelen ilk adama açılmaktansa, gönlündeki yaralarla baş başa kalmayı yeğliyordu.

Mihail Yunancayı çok rahat konuşuyor, buna karşılık Adrien, hele sıra dışı konularda, sözcükleri bulmakta güçlük çekiyordu. Yine de teslim olmadı. Birden patladı:

"Bakın, Mihail, kaçamak yapmaya kalkışmayın; çok iyi tanıyorum sizi!"

Beriki etine iğne batırılmış gibi sıçradı:

"Neyi tanıyorsunuz? Hiçbir şey bildiğiniz yok sizin..."

"Neyi mi? Yaşamın size giydirdiği şu döküntülerin altında bambaşka bir adamın yattığını biliyorum."

Ve ceketine asılıp sertçe çekti.

Adıyla sanıyla çağrılan soylu kişi, yediği bu apansız darbenin etkisiyle, o serseri kılığının içinde tepeden tırnağa ürperdi. Sorgu yargıcı karşısında aklı karışan suçlu gibi kızardı. Ama bu, küçük düşürücü saydığı bir durumda yakalanmış olmanın verdiği şaşkınlıkla, işi inada bindirip söylenen kişi olmadığını göstermeye itti onu.

Heyecanını gizlemeye çalışarak:

"Benimle böyle konuşmanıza izin verip vermediğimi sormadınız!" dedi.

"İzne gerek yoktu, elimdeki hakkı kullandım..."

"Hangi hakkı?"

"Haksızlık karşısında kayıtsız kalmama hakkını."

"İyi ama ben sizden herhangi bir haksızlığı düzeltmenizi istemiyorum ki. Buraya, patronum yolladığı için, bir el işinde size yardım etmeye geldim. Çalışmaya varım, bunun dışındaki şeylereyse, hayır."

"Hayır, Mihail, hayır! Çok daha akıllıca bir işte yardım edeceksiniz bana. Sizi anlamama, çok iyi bildiğiniz birtakım şeyleri öğrenmeme yardımcı olacaksınız ve ondan sonra, size hizmet etmek, sizi sevmek bana düşecek."

Bu sözler Mihail'i düşündürdü. Adrien'in araştırıcı bakışlarından kaçmaya çalıştı. Bizim oğlansa, daha şimdiden yengiye ulaştığını sanıp –dostluk söz konusu olunca, ömrü boyunca yapacağı gibi– gereken inceliği gösteremedi, yasayı zorlayıp avının üstüne çullandı.

"Bundan dört yıl önce benim de çalıştığım o köstebek yuvasından hemen şimdi ayrılıp benimle geleceksiniz," diye ekledi. "Özgürlük içinde yaşamayı göstereceğim size..."

"... Çıldırdınız mı siz!" diye bağırdı Mihail, gözlerinin içine bakarak. "Kim olduğunuzu bile bilmiyorum."

"Hâlâ tanıyamadınız mı beni?"

"Ne demek 'hâlâ tanıyamadınız mı?' Hiç tanımıyorum... Bir saatte tanınmaz ki insan."

"Yazık!" dedi Adrien, üzüntüyle başını öne eğerek. "Bense, bir insanı sevebilmek için zamanın hiç önemi olmadığını sanırdım."

"Evet, ama birini sevebilmek için, ilkin tanımak gerekir."

"Hayır, tam tersi: Birini tanıyabilmek için, ilkin onu sevmeli. İlgimizi çeken insanlar bize kendilerini sevdirir, böylece açılır, onları tanımamıza izin verirler. Bence, gönülleri birbirine yaklaştıran tek şey sevgidir."

Mihail, büyük bir merakla baktı Adrien'e ve sonra soluk soluğa sordu:

"Kim öğretti size bunları?"

"Kimse öğretmedi..." dedi Adrien.

"Peki, nerede okudunuz?"

"Her şeyden önce kendi içimde."

Mihail, alıklığa yakın bir şaşkınlıkla bakıyordu Adrien'e.

"Diyelim ki bu dediklerinizin hepsi doğru. Peki, ne istiyorsunuz benden?" dedi.

"Anama tanıştıracağım sizi, çok iyi yürekli, her dileğimi yerine getiren bir kadındır. Ondan sonra, o çörekçiden ayrılacaksınız, birlikte yaşayacağız, şu anki işinizden çok daha kolay para getiren ve insanı çok daha özgür bırakan işlerde çalışacağız birlikte. Ve dost olacağız. Yeryüzünde kimseniz yok. Gerçi anam var, ama ben de yalnızım. Onun ikinci oğlu, benim ağabeyim olursunuz. İstediğim bu! Hem de hemen."

Mihail, bu sefer, Adrien'in iyiden iyiye saçmalamaya başladığını sandı. İçtenlikle gülümsedi ve:

"Yoksulluğumun sizde uyandırdığı güzel duygulara teşekkür ederim, ama siz, hayallerini gerçek sanan bir düşçüsünüz," dedi. "Gerçeklerden haberiniz yok ve doğrusu, kendi başınıza öğrenmeye kalkmanızı da istemem. Hadi hadi, bırakın da 'köstebek yuvası'na döneyim."

Ve sonra, elini uzatarak ekledi:

"Yine de tatlı bir anı olarak saklayacağım bu dediklerinizi."

Adrien uzatılan eli ellerinin arasına aldı ve bunun bir dost eli, uzun uzun sıkmaktan hoşlandığımız, başkalarından ayırdığımız, binlerce el arasında gözü kapalı seçtiğimiz el olduğunu hissetti. Böyle bir elin verdiği sıcaklık insanı yanıltmaz, hem de hiçbir zaman! Başı önünde, gözleri yarı kapalı, insanoğlunun isteminden yüce, şaşmaz bir varlıktan gelecek buyrukları beklercesine, uzun uzun sıktı bu eli. Sonra, o anın olanaksızlığına teslim olup:

"Peki, Mihail," dedi, "bırakıyorum sizi, yoksulluğunuz aklınızı 'sevgi'nin kurtarıcılığına bile inanamayacak kadar körleştirdiyse, hadi dönün o köstebek yuvasına; yalnız, bende bulduğunuz iyi duyguların yoksulluğunuzdan gelmediğini de bilin. Bir insanın maddi yoksulluğu bende ancak acıma duygusu uyandırır. Size karşıysa, daha gördüğüm an, sevgi ve hayranlık duydum. Bence siz ezik değil, güçlü bir insansınız. Anlı şanlı bir prens kılığında da görsem sahip çıkardım size, çünkü ben bir tek soy sop, bir tek kardeşlik bilirim: *İyilik içinde de kötülük içinde de aynı duygularla hareket eden insanların soydaşlığı ya da kardeşliği.* Hadi gidin şimdi, ama bundan böyle yalnız olmadığınızı da bilin."

Adrien olduğu yerde çakıldı kaldı. Mihail'in, ayağındaki korkunç postalları, hakkı olan çok daha iyi bir yaşama yöneltilmiş bir başkaldırı gibi sürüye sürüye uzaklaşmasını izledi. Beriki, Tuna Geçidi'nin köşesinde gözden yiteceği anda dönüp geriye baktı ve yarın dost olacak bu iki insanın bakışları, üç saniye için karşılaştı, bunların biri kuşkuyu, öbürüyse bir olumlamayı dile getirmekteydi:

"*İnanıyorum. Eminim!*" diyordu bu iki insandan biri, gönül gözüyle gören kişilere özgü bir coşkuyla.

"*Olur mu böyle şey?*" diyordu öbürü, sarsılan acılı kesinliği içinde.

Yaradan'ın gönlümüze ektiği duygular içerisinde en az açıklayabildiğimiz, dostluk duygusudur ve bu, insan ile

hayvanı ayıran başlıca özelliktir; köpek bu ayrımın dışındadır, çünkü bu hayvanda karşılıksız sevgi özveri sınırına dek uzanmakta, bu sadık insan dostu, kimi zaman, efendisinin ölümünden sonra yaşayamamaktadır.

Anamızı babamızı, anamız babamız oldukları, çocuklarımızı da bizim uzantımız oldukları için severiz. Kardeşlerimizi de, erkek ya da kız kardeşlerimiz oldukları için severiz. Belli bir yaştan sonra, bir kadını severiz –hey ulu Tanrım! Sen bilirsin niye sevdiğimizi– o da bizi sever. Ve günün birinde, bizi buna zorlayan başka nedenler kalmadı mı, bütün bu sevgilerin tuz buz olmasına ses çıkarmayız.

Bu konuda, hayvanlar da başka türlü davranmaz. Öyleyse, insanız diye böbürlenmenin yeri yoktur.

Peki, neden acaba adamın birine, hiç tanımadığımız birine –hatta, kimi zaman kafaca hiç uyuşamadığımız bir yabancıya– tutuluruz? Neden onsuz yaşayamayacak kadar sevmeye başlarız bu insanı? Gözlerine bakarsınız, sizinkilerin aynıdır ve orada kendi arzularınızın sonsuzluğunu görürsünüz. Alev alev yanan yüzünü ellerinizin arasına alıp uzun uzun bağrınıza basmak istersiniz. Ve sevimli bir köpeğin kocaman patileri gibi masa üstünde yatan ellerine kimi zaman yanağınızı, kimi zaman ateş gibi yanan alnınızı dayamamak için kendinizi güç tutarsınız, çünkü sevginin bu türlüsü, yaşamın bütün fırtınalarına kafa tutan, Tanrı'nın hiçbir "kötülük" düşünmeden yarattığı yağla beslenen sönmez bir meşaledir.

İnsan, sevginin böylesine ömründe bir kez rastlar ve bu iş ya yaşamın başında olur ya da hiç olmaz. Bu sevgiyi tadan, mutlağa dokunmuş olur; ondan sonra yaşam olanca acısını üstüne salsa da, o iyi kalır. Tadamayan talihsizse, yani böyle bir dostluğa layık olamayansa, gönlü bu sevginin özlemiyle yana yana öbür dünyaya göçecek ve ondan sonra, ölümsüz yaşamda ya da başka bir deyişle, sonsuz var olmayışta hiç değişmeyecek bir yer elde edecektir.

***

Adrien eve değişmiş, hatta sersemlemiş olarak döndü. Mihail'in karşı çıkmalarına karşın, kendi niteliklerini bir kez daha doğrulamıştı. Evet, açıkça görüyordu artık: Dünya, zavallı anasına varana dek bütün kent halkının inatla kendisine göstermeye çalıştığı gibi aşağılık bir maddecilikten ibaret değildi. Hayır. Bunun yanında, kendi dünyası; kitaplarının, düşlerinin oluşturduğu, gönlünün dünyası da vardı. Dar sınırlıydı bu dünya, bulunması hemen hemen olanaksızdı, ama bilgisizliğin kör güçleri karşısında yenilmez bir etkisi ve gücü vardı! Adrien yıldırımla vurulmuşçasına görmüştü bunun böyle olduğunu. Dıştan bakıldığında yenik, ezilmiş bir insan gibi gözüken Mihail, o güne dek tanıdığı yığınla adam arasında, bu dünyanın içine, nesnelere özgü bir güçle girebilen tek kişi olarak ortaya çıkıvermişti.

Mihail'le konuştukları, çatışmaları sırasında birbirlerine söyledikleri sözler ne gibi bir etki yapmıştı acaba üzerinde? Yel gibi geçip gitmişti hepsi! Onun için en önemli şey, *Jack*'ı Fransızcasından okuyan şu bitliyle karşılaştığı zaman, kalbinin hiç bilmediği bir biçimde atması; bütün varlığının, o güne dek tatmadığı, ne anasına ne Leana'ya ne de başka bir şeye duyduğu sevginin verdiğine benzeyen yepyeni bir heyecanla sarsılmış olmasıydı. Oysa Tanrı da biliyordu ya, yaşamı baştan aşağı heyecandı.

Mihail bu açık seçik gerçeği istediği kadar yadsısın, kendini savunsun, ben o değilim desindi. Adrien için, bunun anlaşılmaz bir nedeni vardı; tıpkı koca bir kayayı masum bir insanın kafasına düşüren nedenler gibi. Bunları çözmek onun işi değildi. Mihail kendisini dövebilir, tekme tokat yanından kovabilir, kulağının dibinde aklına gelen bütün hayırları haykırabilirdi. Gözü görmeyen, kulağı işitmeyen Adrien, yalnız kalbinin sesine kulak veriyordu. Kalbiyse, "Durma koş! İkiniz aynı soydansınız. Ancak o, Grivitza Sokağı'na gelmezden önce bin bir kılığa girip çıktı. Buysa, insanı vahşileştirir. Ama yine de yaşamdan senin payına düşendir o, sen de onun payısın," diyordu.

Çörekçinin önünden geçerken yana sıçradı, gidip tam karşıdaki çite yaslandı, uzun uzun seyretti, Kir Nikolas'ın dükkânını. Şimdi artık dükkâna tapınak, eski patronuna da, talihin, kendisini sevmek üzere hazırladığı Mihail'i anlayıp kendisi için saklayan yüce insan gözüyle bakıyordu. Evet, başka yolu yoktu bu işin. Neden gidip içlerinde doğduğu mahalle halkına katılmıyor, ikiyüzlü acılarla kaba saba sevinçlerden oluşmuş yaşamlarına ortak olmuyordu? Ya Mihail, neden gele gele, evinin iki adım ötesindeki şu pis çörekçi dükkânına tıkılıyordu? Mademki dünyanın olup biteni görüp sevebilen insanlarla dolu olduğu söylenirdi, neden onca zamandır hiç kimse görüp değerini fark etmemişti? Hayır, hayır! İnsanlara gidecekleri yolu gösteren gizemli bir parmak vardı.

Adrien gelip geçenlere aldırmadan, mutluluk içinde gözlerini yumuyor, az öndeki sırada, bacak bacak üstüne atıp yeniden Jack'ı aslından okumaya koyulan, o noktaya gelebilmek için geçtiği yolların giziyle ezilmiş, sevgili Arnavutluk'unu düşünüp göğüs geçiren ve susan yiğit Kir Nikolas'ın sıcak bakışıyla okşanmakta olan Mihail'i görmeye çalışıyordu. Adrien bir daha unutamayacağı bu imgeyi sevip okşadı ama aynı anda, dostunun omzunda salınan o korkunç bit geldi gözünün önüne ve yüreciği sızladı. Ah, ah! Gerekirse evi ateşe verip anasını üstüne oturtacak, yine de Mihail'i bu durumdan kurtaracaktı. (Mihail'in o korkunç direnişini çoktan unutmuştu.)

Tam bu sırada, ta uzaklardan gelen bir sifon sesi çarptı kulağına. Laterna, keman sesleri, sarhoş naraları arasında birtakım gülüşmeler işitti. Bir kadın sesinin söylediği söz kulaklarında yankılandı:

"Bizimki ayağına göre pabuç buldu, ağzı kulaklarında!"

Mahalle halkı usulca düşlerine karışıyordu. Adrien sokağı geçip evine yollanırken, içinden karşılık verdi onlara:

"Evet, sevgili mahallem, tepeden tırnağa haklısın!"

***

Adrien, kafasında olmayacak düşler, işte bu ruh hali içinde evinin eşiğinden adımını atarken evdekiler gözüne öylesine cüce gözüktü ki, koşup Mihail'in boynuna sarılmak:

"Yeryüzünde gerek öbür insanlara, gerek evimdekilere en az senin kadar yabancı olduğumu anlayacak bir tek sen varsın!" demek istedi.

Ancak, anasına duyduğu sevgi kısa zamanda aklını başına getirdi. Ayrıca, gözünün önünde olup bitenler epey dokunaklıydı. Yovanna Ana ile oğullarından biri çıkmaya hazırlanmış, kendini Leana'nın usta ellerine bırakan Zoitza Ana'nın hazırlanmasını bekliyorlardı. Leana'ysa, büyük bir özenle, "yakında kaynanası olacak" kadıncağızı süslüyordu.

Gün batmazdan önce, hep birlikte Halk Bahçesi'ne gidip dolaşmak niyetindeydiler. Odasında giyinmekte olan Adrien bunu işitince, etine iğne batırılmış gibi sıçradı: Düpedüz kendisine hazırlanmış bir tuzaktı bu; herkesin gözü önünde, evlilik öncesinde, "sözlü kız"la "kaynana" ve "kayınbirader"in sarmaş dolaş gezinmesi demekti. Öfkeyle bağırdı:

"Güpegündüz, böyle çete gibi Halk Bahçesi'ne gitmem ben; hele bütün beli kılıçlılar orada toplanmışken."

Alınan Leana karşılığı yapıştırdı:

"Yaa, bizi böyle sevindireceksin demek? 'Çete'yiz ha biz! Nişan günü hatırlatırım elbet bu sözünü!"

"Kızma sen, Leana'cığım!" dedi, Zoitza Ana. "Sandığından usludur benim oğlum. Paşa paşa gelir bizimle."

Ah bu iyilik dolu ana yüreği! Nasıl dayanır insan buna?

Adrien, giyinip taranması bitince, öteki odaya, onların yanına geçti, Leana yine anasının eteğindeydi.

"Bak, Adrien," dedi anası, köpeksi bir sesle. "Bana Leana gibi bir gelin getirirsen, ikinizin arasında keyifle yaşar giderim, ömrümün son yıllarını."

"Peki anacığım, madem istiyorsun, yarından tezi yok yaparım bu işi!" diye bağırdı, kendisinden gönlüne göre bir şey istendiği zaman hiç karşı çıkmayan Adrien.

Ve "gelin"le "oynaş"ı birbirine karıştırıp gözlerini şeytan Leana'ya dikti, yüksek sesle düşünmeye devam etti:

"Evet, evet, yarından tezi yok gelsin bizimle otursun, dünden razıyım ben bu işe!"

"Yoo... Yarın olmaz bu iş," dedi anası. "Önce ev bark geçindirecek hale gelmelisin."

Adrien irkildi:

"Hah! Yine başlıyoruz!"

Ve karşılık vermeden çıktı.

Birkaç dakika sonra, beşi birden, Mihail'in gömüldüğü "köstebek yuvası"nın önünden geçiyorlardı. Adrien başını önüne eğdi. Apansız bir utanç buz gibi terler akıtmışın sırtından. Dostu, umutsuz bir yabancı gibi orada otururken, böyle ailece yaşanan mutluluk ağına gitmişti. İçinden gelen bir ses:

"Senin bir ailen var, onunsa, yeryüzünde, *Jack*'larından başka kimsesi yok," diye haykırıyordu.

Derken, bütün *mahalle* halkı, "Kraliyet Caddesi'nde oturan beyler gibi giyinmiş" bu delikanlıyı; burnu havalarda "Bükreşli"yi; takma yakası içinde bunalan, bayrama gider gibi giyinmiş erkek kardeşini ve çocuklarıyla alabildiğine övünen, naftalin kokulu, atadan kalma entarileri içinde zor soluk alan iki anayı görünce, makaraları koyuverdi.

***

Görkemli Tuna ile onun o eşsiz, sazlı yatağına bakan dik yamaç üzerinde kurulmuş Halk Bahçesi, tarihin ünlü, Babil'in Asma Bahçeleri'ni andırıyordu.

Kent yönünden bey konaklarıyla çevrilmiş bulunan bahçe, bir zamanlar yalnızca zenginlere açıktı herhalde. Ancak, şimdi, bütün "arı güzellik"leri piç eden şu Allah'ın cezası "demokratik yönetim" sayesinde, saygı maygı diye bir şey kalmamıştır; dolayısıyla, Halk Bahçesi'nin yolları, hele bayram günleri, bin bir renkli giysileri ve cıvıltılarıyla birlikte, *Komorofka* gibi bir mahallede akla hayale gelebilecek bütün kokuları oraya taşıyan korkunç bir kalabalıkla dolup taşar.

Eski zenginler, isteseler de istemeseler de, yavaş yavaş yerlerini bu kokuları geniz yakan işgalcilere bırakmışlardır. Şimdi artık, ancak ıssız saatlerde, pek ender olarak bir mısır tüccarının buldog köpeğini andıran suratını, Rum armatörün dazlak kellesini ve kazanılan paracıkların ciddileştirdiği yüzünü ve bunların, bahçenin incecik kumları üzerinde güçlükle sürünen, gut hastalığına tutulmuş bacaklarını görebilirsiniz.

Adrien ne bir mısır tüccarı ne de Rum armatör olduğu halde, tıpkı onlar gibi, Halk Bahçesi'ne ancak kimsenin bulunmadığı gün ve saatlerde geliyordu. (Aşırı uçlar bir noktada birleşir çünkü.) Adrien'in, 10 Mayıs Ulusal Bayram günü, saat beşe doğru "takımı"yla Halk Bahçesi'ne gelip de, buranın kentteki bütün işçi ve askerlerin baskınına uğradığını görünce duyduğu öfkeyi varın siz hesaplayın. Konfeti ve serpantin yağmuru altında bağırıp çağıran, ateşi körükleyen demirciler gibi terleyen, ayakları ve koltuk altları leş gibi kokan, sıkışıklıktan zor adım atan bu insan seli karşısında ürktü.

"Eh bu da bana ders olsun, bakın bir daha sizinle gelir miyim!" diye bağırdı öfkeyle, sağa sola dirsek atarak kendine yol açarken.

"Yar"ın kıyısındaki gazinoya gelince masalardan birine çöktü, "Ölseniz bile kımıldamam," dedi. Berikiler koro halinde karşı çıktılar buna:

"Yooo! Buraya, yaşlılar gibi masa başında pineklemeye gelmedik."

Anası homurdandı:

"Hadi, hadi! Ayılık etme... Git biraz konfeti al da Leana'yı eğlendir. İnsan gençken gezip eğlenmeli."

Asıl Leana kırdı bütün direnmesini:

"Beni bundan yoksun bırakırsan, tavşanım falan demem artık sana! N'apalım efendim, ne de olsa kadınım ben, erkek görmek isterim yanımda yöremde!"

Adrien hem gönlünü almak hem de yiğitlikte onunla boy ölçüşmek istediği için boyun eğdi:

"Hadi bakalım, senin dediğin olsun," dedi, "ama 'Domuzların yem teknesine giren, domuzlara yem olmayı göze almıştır' diyen atasözünün doğruluğunu anlarsınız az sonra."

Ve dediği çıktı.

Elleri konfeti torbaları dolu olarak kalabalığa karışır karışmaz, astsubaylarla yayvan ağızlı siviller sardı dört bir yanlarını. Anaları düpedüz ezildi. Adrien, Leana ve erkek kardeşi ellerinden geldiğince savundular kendilerini, ama ellerindeki "cephane" bitince, kollarını yüzlerine siper edip "geri çekilmek", "kaleyi düşmana teslim etmek" zorunda kaldılar. Bu askeri terimler o günlerde pek modaydı zaten ve adamlar iyice azıttılar. Bütün iştahları gıcıklayan Leana, öyle hareketlerle, öyle aşırı övgülerle karşılaştı ki, "erkek görmeye can atan" kızcağız, anasından doğduğuna doğacağına pişman oldu. Süvari astsubaylarının elleri –hangisinin olduğu da belli değildi–, işi, beline sarılacak, göğsünden içeri konfeti atacak, hatta orasını burasını çimdikleyecek kadar ileri götürdüler; erkek arkadaşlarınıysa, daha başka görünmeyen eller alıp kendisinden uzaklaştırmış ve gözlerini örtmüştü.

"Bu zevkli eğlence"nin yarısında, ansızın çevrelerine toplanan kalabalığın arasından, Tanrı'nın gönderdiği yavuz bir dövüşçü çıkıp gök gürültüsünü andıran gürlemesiyle onların yanında yer aldı:

"Vay haydut herifler vay! Bu ne biçim savaş be! Güçler denk mi ulan? Dayan Adrien, yettim!"

Ve koltuğunun altındaki konfeti torbasından avuçla konfeti alıp, tek başına, yaman bir savaşa girişti; bin bir renkli minik kâğıt parçaları saldırganların suratına yağmaya başladı – bu arada, hiç istemeden, eli de adamların suratlarına inmekteydi. İnanılmaz bir hızla konfeti yağdırdı, önüne gelene sille tokat girişti, kiminin gözünü kör etti, kimini yere serdi, göz açıp kapayıncaya dek çevresindekileri dağıttı.

Kurtulan Adrien ile Leana, hiç tanımadıkları bu adama müthiş bir gönül borcu duydular. Derken Adrien onu

akşamüstü *çayhane*'de çay içerken gördüğünü hatırladı. Bizimkiler tanımasa da, bu, o çağın en sevimli, en ünlü, en çok sevilen gençlerinden Samoyla Petrof'tu. Sobacılık, zaman zaman duvar ressamlığı yaparak karınca kaderince geçinmekteydi. Birinci sınıf sporcu ve edebiyat meraklısıydı. Rus asıllı olup sonradan Rumen uyrukluğuna geçmişti. Askerliğini istihkâmcı olarak yapmış, üstlerinden parlak bir sicil alarak çavuş rütbesiyle terhis edilmişti.

Adrien'e göre epey uzun boylu, sağlam yapılı, sürekli beden eğitimi, kılıç ve yüzmeyle uğraştığı için güçlü kuvvetli bir adamdı. Omuzlarının üstündeki, İbrail'de bir eşi daha bulunmayan güzel mi güzel başı gururla taşımaktaydı: Alabildiğine kıvırcık, kısa, kara bir sakalla çevrili güzel bir yüzü, yazları yakışıklı bir panama şapka, kışınsa geniş kenarlı bir fötr şapka oturttuğu gür, kahverengi saçları vardı – bu karmakarışık kentte, kadınları sürüyle arkasından koşturan Petrof, dışadönük, gönlü zengin, çok zeki, tatlı dilli, hoşa gitmek kadar bilgi sahibi de olmak isteyen eski sanatçı türünün canlı örneği gibiydi. Uğraşında çalışkan mı çalışkan, duvar ressamlığında garip renkleriyle dikkati çeken, kılı kırk yaran, işten anlayanlarca beğenilen, geleceği umut veren bir insandı.

***

Bu konfeti savaşından şaşkına dönen bizimkiler, kendilerini dar attılar Bahçe'den. Adrien Petrof'un eline sarıldı:

"O beklenmedik, çok etkili araya girişinize çok teşekkür ederiz, efendim," dedi. "Yalnız sizi tanımak onuruna eremedik henüz. Kimsiniz?"

"Adım Samoyla Petrof," diye karşılık verdi beriki.

Sonra şapkasını çıkarıp, dostça hepsinin elini sıktı.

"Sizi, Galatz Alanı'ndaki Prokop Çayhanesi'nde gördüm galiba," dedi Adrien.

"Evet, öyle, siz de Petrak Usta'yla zaman zaman gelirdiniz oraya. Sık sık konuşmanıza kulak misafiri olmuş, anlattıklarınızı ilgiyle dinlemişimdir. O yüzden sorup adınızı

öğrenmiştim. Bu arada, ortak merakımız olan kitap düşkünlüğünüzü de tabii..."

"Yaa, kitap seversiniz demek?"

"Hem de çok. Bugüne dek en iyi dostum onlardı. Nicedir sizinle tanışmak için fırsat kolluyorum ve işte talih bu fırsatı çok bayağı bir biçimde bugün karşıma çıkardı. Size küçük adınızla seslendiğim için özür dilerim, ama dost olduğumuzu göstermek istiyordum."

"Bundan böyle gerçekten oluruz, isterseniz," diye karşılık verdi Adrien. "Çünkü sanattan hoşlanan insan parmakla gösterilecek kadar az. Yine Adrien deyin bana. Ben de aynı şeyi yapıp size Samoyla diyeceğim. Tamam mı?"

"Hem de nasıl!" diye bağırdı Petrof. "Ve dostluk kurarken bu kadar rahat davranıyorsanız, ben daha da ileri gideceğim: Saat dokuzdan önce, dilediğiniz anda evime, resim yaptığım işliğe çağıracağım sizi. Ayrıca, bundan sonra Prokop'un orada çayları birlikte içeceğimizi umuyorum."

Petrof, kartını uzattıktan sonra özel yaşamı üstüne bir yığın şey anlattı, coşkuyla. Zorlu el işçiliğinden, resimlerinden, okuduğu kitaplardan, dostluğu nasıl anladığından ve gönlüne göre bir dost bulabilmenin güçlüğünden söz etti.

Adrien tam bir çeyrek saattir olanca dikkatiyle onu dinliyor, hareketli gözlerini, gizli bir ıstırabın oluşturduğu kırışıklıkları, o yumuşak sesinin iniş çıkışlarını izliyor, gözlerine inanamıyordu:

"Nasıl oldu da, bu adamı görmeden yaşadım İbrail'de," diye düşünüyordu.

Daha o anda tutuldu adama, ama öbürlerinin yanında bir şey demedi, Petrof'a *Çayhane*'de buluşmak üzere söz verdi. Ancak, Kutsal Bakire Sokağı'nın köşesinde ayrıldıkları zaman Adrien çoktan dost olduklarını biliyordu.

"Amma da sevimli çocuk ha!" dedi Leana.

Adrien ona karşılık vermekten çok kendi kendine konuşurcasına:

"Evet, günümü boşa harcamadım galiba," dedi.

Ve aklına birden Mihail geldi. Onu, kendisine uzatılan dost kollar karşısında kuşkulu, yaşamın mucizelerine inanmaya yanaşmayıp o kapkara yoksulluğuna gömülerek leş kokulu kulübesine giderken görür gibiydi. Ve acı içinde oluşturulmuş bu inatçı güvensizlik simgesi karşısında, coşku, yaşam sevgisi ve çılgınca umutlarla dolu Petrof'un simgesinin yükseldiğini gördü. Aynı günde, iki değişik dostluk çıkıyordu karşısına. Ne verimli bir gündü bu!

"Bugün 10 Mayıs Bayramı," diye mırıldandı.

Üstünden başından konfetiler dökülüyor, yere düşüyorlardı. Batan güneş camları tutuşturup kaldırım taşlarını altın sarısına boyuyordu.

***

Ertesi gün, saat beş buçukta, işe gitmek üzere hazırlanmış bulunan anası, her zamanki gibi öpmek ve türlü reçellerle birlikte mis kokulu Türk kahvesini getirmek için odasına girdiğinde, Adrien derin uykudaydı.

"Bu sabah hava pek iyi değil," dedi kadıncağız, "yağmura yakalanmamak için hemen evden çıkmalıyım."

Onca yılın kaygısıyla kırışmış alnı, ince uzun yüzü, oğlunun kapalı gözlerine doğru eğildi. Beriki öpülürken, anasının dudaklarındaki nefis kahve kokusunu da duydu.

Avluya çıkınca, iki elini boru gibi yapıp yoksulluk yoldaşı Leana'nın annesine seslendi ve iki dul, yerinden oynayan menteşelerinin gıcırtısı sabah sabah Adrien'in yüreğine işleyen sokak kapısını vurup çıktılar.

"Bu ne biçim yaşam be!" dedi Adrien, bir sigara yakarak. "Kendimi bildim bileli bu işi yapar anacığım. Bir Tanrı'nın günü de oturup şöyle derdiyle baş başa kalmamış, kafasını dinleyememiştir."

Ama birden, anasının bugün bile, büyüyüp ona yardım edecek yaşa geldiği halde, bir bakıma sırf kendisi için böylesine çalıştığını düşündü ve müthiş üzüldü. Anacığının biriktirdiği iki kuruşu da tüketmekteydi. Hele bunu başkalarının

da bildiğini düşününce iyice canı sıkıldı, ama sonunda, n'apalım yani diyerek işin içinden sıyrıldı.

"Oysa ne içkim vardır ne de kumarım," diye düşündü. "Bütün kusurum okumak, bir de, zaman zaman alıp başımı gitmek."

Alıp başını gitmek, sağda solda sürtmek... İyi ama, kimi zaman, en yoğun yaşama biçimi bu değil miydi? Ayrıca, insan ara sıra, iş günü de evde oturup "derdiyle baş başa kalamaz mıydı" yani? Bunu da yapamadıktan sonra, ne anlamı vardı yaşamanın?

Adrien bakışlarıyla odasının bembeyaz duvarlarını taradı ve bir kez daha hissetti, bu türlü yaşamayı anlayacak tek insan olduğunu. Masasının üstündeki kitap yığını arasından bir tanesi gözüne girmek istercesine boynunu uzatmıştı; Çernişevski'nin *Ne Yapmalı?* adlı kitabıydı bu.

Ne yapmalıydı acaba? Ana sevgisi, nişanlı sevgisi: İkisi de, kendisini durmuş oturmuş bir adam, iyi bir oğul, iyi bir baba, iyi bir koca yapma ereğini güden, bencil sevgilerdi. Eksik olsundu böylesi! Peki, ya ben bunlardan hoşlanmıyorsam? Yaşamı ille de sizin gibi mi anlamalıyım? Çivi sandığında balık yaşar mı hiç?

Adrien işe gitmek üzere giyinirken düş kuruyordu:

"Yarın Mihail'i alıp getirsem ne diyecekler acaba? Amma da kıyak iş olacak ha!"

Anasının bu buyurgan isteğe karşı çıkabileceğini düşününce, yüksek sesle bağırdı:

"Hele bir denesin! Hele bir denesin! Alır başımı Mihail'le giderim valla!"

Evet Adrien, haklısın, alnına yazılana uyarak, kendi bildiğin gibi yaşaman gerektiğine ve bunun için ille de kestirip atmak gerektiğine göre, çekinme, vur oğlum.

İlkin seni dünyaya getirene vur. Bugün bu iş sana tuzluya patlamaz nasıl olsa.

***

Adrien evden çıkarken avluda patronunun yanında çırak olarak çalışan küçük *Lipovan* Serafim'i gördü. Bızdık oğlan, elleri cebinde, pencere önünde dikiliyordu, müthiş Rusçaya çalan diliyle, geceleyin aya bakıp uluyan köpekler gibi burnunu havaya dikip seslendi:

"Adrien Bey! Petrak Usta dedi ki, dün akşam içkiyi fazla kaçırmış, onun için bu sabah iş yokmuş."

"Peki, ne zaman olacakmış?"

"Öğleyin birde olur belki," dedi.

"Peki, Serafim, tamam..."

Ve daha sözünü bitirmeden Mihail geldi aklına:

"Saat altı... Çöreklerle birlikte şimdi satışa çıkmış olmalı, dükkânın kapısında yakalarım onu."

Ama Leana'nın sokağa bakan güzel odasının önünden geçerken, elinde olmadan bir göz attı içeri.

"Gelsene!" diye bağırdı, hâlâ yatmakta olan kız. "Nereye gidiyorsun bu saatte, iş yok nasılsa?"

"Serafim'in dediklerini duydun mu sen?" dedi içeri girerken.

Ve sonra, kıza ne söyleyeceğini bilemedi. Bu genç kız odasındaki dağınıklık ve iç gıcıklayıcı koku, bir anda aklını başından almıştı. Kız bunu fark etti, yorganını biraz daha kendine doğru çekti.

"Nereye gidiyorsun böyle sabah kırağısı?"

"Şey... Şeye gidiyorum... Şeye..."

Leana, sabah sabah, yatağında öyle güzeldi ki, başı dönüyor, gözleri ve burnu her şeyi tersine çeviriyordu.

"Hadi hadi! Yalan söylemeye kalkma! Doğruyu söyle bana. Nereye gidiyorsun bu saatte?"

Adrien, kasketi elinde, odanın ortasında dikiliyor, gözlerini dikmiş, kıza bakıyordu. Doğru ha? Sahi be, söylese miydi acaba doğruyu? Belki de Leana'nın körpe ruhu anlardı bunu? Ve bu, zavallı Mihail hesabına kazanılmış bir koz olurdu. O da fırsatı kaçırmadı, sıcağı sıcağına, saçlarını okşayarak sordu:

"Söylesene bana, Lenutza, bir erkek kardeşim olsa, sever miydin onu?"

"Kardeşine bağlı," dedi kız, şeytanca göz kırparak. "Kimi kardeş edineceksin kendine? Samoyla Petrof'u mu?"

"Yok canım... Onu değil... Çok kolay onu sevmek. Mutlu bir insan çünkü. Benim yürekten sevdiğim ve sana salık verdiğim dostsa, mutsuz olduğundan, onun kadar sevimli, temiz pak değil."

"Kim bu? İyice meraklandırdın beni!"

"Kir Nikolas'ın yanında çalışan oğlan," dedi Adrien. Bunu, "Gar şefinin, ilerde davavekili olacak oğlu" der gibi rahatça söylemişti.

Leana öyle şaşırdı ki, her şeyi unutup, üstündeki yorganı attı, o güzel çıplak kollarını havaya kaldırdı.

"Hey ulu Tanrım! O bitli herif mi? Çıldırdın mı sen, Adrien?"

Adrien, dostuna yöneltilen bu aşağılık suçlamayı, gözlerinin önüne serilen tensel hazineleri seyrederken işitmişti ve güzellik ile çirkinliğin böyle bir arada bulunuşu ona, kötü ruhlu bir cadının ilenmesi gibi geldi. Anası, Lenutza'sı ve Mihail'iyle birlikte geçirmeyi tasarladığı tatlı günler suya düştü işte! "Bitli herif!.."

Ezici bir yük binmişti sırtına. Kolu kanadı kırık, tek laf etmeden kapıya yöneldi. Leana ardından seslendi. Ama o, anlaşılmaz bir gürültüden başka bir şey duymadı. Az önce sonsuza dek yaşamak istediği şu odanın simgesiyle dolu zihninde, şimdi yalnız Mihail'in imgesi vardı; bir gün önce, kendisinden ayrılmazdan önce, son bir kez dönüp geri bakan ve gözleriyle:

"Yoo, hayır, bunca iyiliğe inanamam ben..." diyen Mihail'in imgesi.

***

Ancak, umutsuzluğu çok sürmedi. Dışarı çıkınca kendini toparladı: Leana istemezse istemesindi, kendisi istiyordu Mihail'i!

Çörekçinin önünden geçti, *plaçinta** ve *gevrek simit* sepetlerinin her zamanki yerlerinde, yani fırının üstünde olmadıklarını gördü. Demek ki Mihail satışa çıkmıştı. Olanca gücüyle limana doğru koşmaya başladı, dostunu bekleyen bir tehlike vardı sanki.

İlk inişin başında duraksadı, buradan mı, yoksa öteki yoldan mı gitsem diye düşündü, sonra en kestirmesi bu diyerek yokuş aşağı koyuverdi kendini. Tahıl vagonlarının oluşturduğu uçsuz bucaksız, kıvrımlı dehlize gelince, sevinçle, Mihail'in ıssız demiryolunda ağır ağır yürüdüğünü gördü. Hem sevindi hem yüreği sızladı, çünkü aşağı yukarı on beş kiloluk sepeti taşıyan kayışı boynuna geçirmiş, simitlerle çöreklerin ağırlığı altında kamburlaşmış, her adımda sağa sola yalpa vuran Mihail, yazgıya boyun eğişin simgesi gibiydi. Uzaktan seslendi:

"Mihail!"

Beriki ağır ağır döndü, Adrien'i görünce sepeti yere bıraktı. Adrien bir anda yetişti:

"Günaydın, Mihail," dedi elini uzatarak. "Sizinle birlikte simit satmaya geldim, iyi bilirim bu işi."

"İyi ettiniz," diye karşılık verdi Mihail, elini sıkıp gülümseyerek.

Adrien, Leana'nın açtığı yaranın üzerine sihirli bir merhem sürüldüğünü hissetti. Mihail'in lafları da el sıkışı da sıcaktı ve yorgunluktan pembeleşen yüzü, Adrien'inkilerin içine bakan gözleri, tatlı bir sevinci dile getiriyordu. Delikanlı, dostunu, ilk seferkine oranla daha az vahşi buluyordu.

"Ama burada eğlenemeyiz," diye ekledi Mihail, "simitlerle çörekleri soğutursam, işçiler küfreder."

"Doğru," diye onayladı Adrien. "Hemen çaresine bakalım şunların. Ben de öyle yapardım eskiden."

Bunu dedikten sonra sepeti kavradı, kayışı tek omzuna geçirdi ve yola koyuldu. Apansız yakalanan Mihail buna

---

* Çörek.

engel olamadı. Koca postallarını sürüye sürüye ardından koşmaya, bir yandan da yakınmaya başladı:

"Hayır, hayır olmaz, sepetimi taşıtmam size! Benim işim bu!"

Ama bizimki, uzun ve sağlam bacaklarıyla, hiç aldırmadan yoluna devam ediyordu:

"Yok zararı! Az ilerde de siz alırsınız."

"Hemen verin onu bana! Durun diyorum size!"

"Az sonraa! Siz şöyle azıcık soluk alana kadar taşıyacam zaten. Kayış kıpkırmızı yer etmiş boynunuzda. Ayrıca, ben sizden güçlüyüm, hadi, hadi, akıllıca davranın bakayım."

Ve Adrien bunları derken, koşarcasına yürüyordu. Mihail onu geriden izlemeye razı oldu sonunda.

Bir yığın gömlekli adamın bir Hollanda gemisine yük taşıdığı "6 numaralı rıhtım"a girecekleri anda Adrien durdu, sepeti dostuna uzattı:

"Al bakalım sepetini," dedi. "Bana kalırsa, hiçbir kötülük yok bunda. İnsan, kimi zaman, hiç tanımadığı kişilere bile yapar bu yardımı."

Mihail onun ellerine sarıldı ve Adrien'in sonradan, bütün dostlukları boyunca göreceği bir açıklık ve içtenlikle:

"Elbette, Adrien, elbette," dedi, "sizin Doğulu insanlara özgü yiğit ve sıcak bir yürek taşıyan biri olduğunuzu kabul etmek zorundayım. İnşallah bana hiç hoşlanmadığım şeyler yaptırmazsınız."

Adrien bu uyarıya hiç aldırmadı; elde ettiği ilk yengi onu öylesine coşturmuştu ki, o anda, koskoca bir vagonu yakalayıp tersine çevirecek kadar güçlü hissediyordu kendini.

***

Mihail'in bütün mallarını bir saat içinde tükettiği "6 numaralı rıhtım"da, yükleme boşaltma işçileri, bir anda sepetin üstüne çullandılar: Daha sıcakken kapışıyorlardı getirdiklerini, çünkü *gevrek simit*'in soğuyunca eski tadı kalmadığı gibi, *plaçinta* da bayatlayınca köpeklere layık

oluyordu. İşi bırakmadıkları için, kimse engel olamıyordu simit ya da çörek yemelerine. Ama onları böyle, sırtlarında elli ya da yüz kiloluk çuvallar, gömlekleri terden sırılsıklam, yorgunluktan bitmiş, boyunları tutulmuş bir halde, ağızlarındaki lokmayı çiğneyip yutarken seyretmek nasıl da yürek paralayıcıydı.

Büyük bir telaşla koşarlar simitçinin başına. Mihail, sepetini arakçılardan korumak, malını bir çuvalla örtmek, parayı peşin almak zorundadır. Bütün bu tedbirlere karşın, sepet boşalıp da Kir Nikolas'ın parasını saydığı zaman, mutlaka açık çıkar.

Adrien Mihail'e elinden geldiğince yardım ediyor, kendisini tanıyan işçilere, bu arkadaşın simitlerini çalmamaları gerektiğini, herkese benzemeyen bir yabancı olduğunu, ama Rumenceyi pek iyi bilmediği ve yoksul olduğu için simit satarak geçindiğini anlatıyordu bağıra çağıra.

Satış bitip de, Mihail'in, içinde simitlerin üstüne örttüğü çuvalla para kutusu bulunan sepeti keyifle omzuna vurduğunu gören Adrien sordu:

"Nasıl, bizim liman işçileri, yani müşterileriniz hoşunuza gidiyor mu?"

"Eğlendiriyorlar beni," diye bağırdı, dalgın dalgın ırınağa bakan Mihail.

"Eğlendiriyorlar mı? Yok canım... Sizin gibi kışlada simit satarken, askerler malları aşırırlardı ve ben hiç eğlenmezdim, çünkü sonunda Kir Nikolas'a hesap vermek gerekirdi."

"Ben de hesap veriyorum, ancak Kir Nikolas 'bu müşterilerin, kuluçkanın altından hiç çaktırmadan yumurta çalacak' kadar usta olduklarını biliyor. Ben elimden geldiğince dikkat ediyorum, ama onlar yine de çalıyorlar. Bu da hoşuma gidiyor. Nasıl eğlenmeyeyim ki! Bu işi yapan adamların çoğu aile reisi, yurdu için savaşacak yiğit kişiler. Yargıç önünde tanıklık ediyor, belediye başkanı ve millet-

vekili seçiyor, sonra gelip benim simit sepeti karşısında, iki kuruş eksik ödemek için, bin bir maskaralık yapıyorlar. Ayrıca şunu da belirteyim ki, zaman zaman aşırılan simidi görüyorum, ama bu iş öylesine ustalıkla yapılıyor ki, elim kolum bağlanıyor. Sırf bu ustalık, daha bilmem kaç simide değer çünkü. O vakit, kendi kendime, 'Böylesine küçük bir şey için neden bunca zahmete giriyorlar acaba?' diyorum. Bir simit ya da çörek alamayacak kadar yoksul değiller. Hırsız da değiller; hepsi emekçi; hatta iyi de kazanıyorlar. Hırsızlıkla geçinen adamın çalıp çırpması şaşırtıcı değildir, ama geçinecek kadar para kazanan dürüst bir insanın iki kuruş için kendini küçük düşürmesine aklım ermiyor doğrusu. Sizin eriyor mu kuzum?" diye sordu Mihail, büyük bir ciddiyetle.

"Hiç düşünmedim bu konuyu," diye karşılık verdi Adrien.

"Eh, düşünün öyleyse. İnsan yaradılışının garip yanları bunlar. Biraz düşünürseniz, siz de benim gibi eğlenmeye başlarsınız."

"Peki, çaldıkları şeyi geri almaya kalkmaz mısınız?" diye sordu Adrien.

"Hayır, kalkmam. Hatta belli bile etmem: Arkadaşları, adamın arakçılığını kabul etmektense, sizi öldürmeyi yeğlerler. Bu gibi durumlarda, canı sıkılan adam başkaldırır ve dürüstlüğünü lekelemektense, bile bile suç işler. Bütün haydutlar, işe, böyle küçük hatalarla başlamışlardır. Kim bilir kaç yiğit insan, bugün elini kolunu sallayarak dolaşırken, bir parça çörek aşırdı diye üç ay hapis cezasına çarptırılsa, bir daha hapisten çıkmayan azılı bir suçlu haline gelirdi. Acımasız adaletin damgasını yedi mi, en iyi adam bile dürüstlük duygusunu yitirir."

***

Adrien'e kalsa, akşama kadar ağzı açık dinleyebilirdi onu, ama Mihail sözü yarıda kesti, elini sepete daldırdı:

"Bir çörek ya da simit ister miydiniz?" diye sordu.

"Kaldı mı ki?"

"Günlük tayınımı ayırırım hep: yarım kilo *plaçinta*'yla üç *gevrek simit*'tir bu, ama ben ancak yarısını yiyebiliyorum."

"Peki, neden artanını satıp iki kuruş kazanmıyorsunuz?"

"Onu da güzel çocuklara veriyorum da, ondan."

"İyi ama, hiç değilse tütün paranız çıkardı."

"Yeme içme ve tütün, Kir Nikolas'ın işi."

"İyi ya işte, bu da cabası olurdu; ondan aldığınız on beş frank aylıkla bunlar yirmi beş frangı bulurdu."

"Benim elime yirmi beşten daha fazlası, hatta iki katı geçiyor!" dedi Mihail, gözlerinde gizemli bir parıltıyla.

Ve Adrien'in anlayabilmek için kafa patlattığını görünce –yöneldiği kişiye çok tatlı gelen ilk yakınlaşma belirtisi olarak– koluna girdi ve:

"Hiç kafanızı yormayın! Az sonra gözünüzle görüp anlayacaksınız ne demek istediğimi ve bana hak vereceksiniz," dedi.

Böyle tatlı tatlı konuşurken, ne birinin ne de ötekinin içinden bir şey yemek geliyordu. Mihail sepetini sırtına vurdu, ırmak boyunca, eve doğru değil de, Violatos camcılarının bulunduğu tarafa yollandı. Adrien pek sevindi buna. Çünkü her an, dostunun, dükkânına dönmesinden korkmuştu. Ancak, beri yandan, malın yapılıp satılması için gecenin ikisinden beri aralıksız çalıştığından, –uyumak üzere– öğleye kadar izinli olduğunu da biliyordu. Ama Mihail bu saatte uyumaya alışık değildi, vaktini kitap okuyup sağda solda dolaşmakla geçirirdi. Kir Nikolas'ın ısrarlı sorularına karşın, nerede gezip dolaştığını, neleri beğendiğini kimsecikler bilmezdi. Öğleden sonra, gerek efendi gerek uşak birkaç saat yatıp dinlendiğinden, "pis Arnavut"un lokomotifinde yeni bir çörek ve simit postası çıkar, beşle altı arasında yeni bir satış yapılır ve çalışma sona

erince Mihail serbest kalırdı. O da, çoğu kez, yemeğini yer ve saat sekizden önce yatardı.

Adrien da hemen hemen aynı biçimde yaşardı. Şu anda, dostunun, dükkânına dönmeyi düşünmediğini, mutlu gözüktüğünü, kocaman kabaralı postallarını sürüyerek yürüdüğünü, limanın gürültüsünün ancak derinden gelen bir yankı gibi işitildiğini, insansız kıyıların vahşi şiirselliğinin başladığı noktaya yaklaştıklarını görüp sevinmekteydi. Az sonra un fabrikasını geçtiler. Daha ilerde, Karaköy adıyla anılan Rum mahallesinin, asıl İbrail kentinin oturtulduğu yaylanın eteklerine dek uzanan evleri göze çarpıyordu. İnce belli, güzel mi güzel İbrail burada, yolu boyunca, Karaorman'dan tutun da ondan son öpücüğü alan Sulina'ya dek, bir sürü oynaşla aşna fişne eden güvenilmez âşığı, gümüş bedenli, yeşil yeleli Tuna'nın kollarına bırakırdı kendini.

Kir Nikolas gibi sıcakkanlı Doğuluların yatağı olan ve bugün haritadan silinip gitmiş bulunan Karaköy'ün sevinç ya da derdini kim dile getirecek? Evlisiyle bekârıyla, kadınıyla erkeğiyle, çoluğuyla çocuğuyla, seslerinde ve gözlerinde unutmadıkları *anayurtları*'nın özlemi okunan bu insancıkların dokunaklı sarhoşluğunu, iç çekişlerini ve gözyaşlarını, her sokağa çıkışta işittikleri "pis herifler" lafının verdiği acıyı kim anlatacak? Kim söyleyecek bize, neden hepsinin Tuna üstüne oturtulmuş şu Karaköy'e, onun gemi direklerinden oluşmuş ormanına gelip yerleştiğini? Neden acaba, kendilerine boşluktan yer çıkaracak, insanın yüreğini hoplatırcasına, birbirine geçmiş direkler üstünde evler ve avlular yaratacak kadar omuz omuzaydılar?

Ah, ah!.. Kim söyleyecek bize, insan yüreğinde sevgi ile nefretin neden yan yana bulunduğunu?

Mihail, dostluklarını perçinleyecek, daha sonraki görüş ayrılıklarını unutturacak, yaşamlarını birleştirip onları birbirlerine kaynaştıracak bir rastlantıyla, doğaya karşı Adrien

kadar büyük bir sevgi duymaktaydı. Bütün o gizli kapaklı görüşlerimizi, zavallı fikirlerimizi, beş para etmez yargılarımızı silip süpüren bir ışık fışkırmasıydı bu. Az önce sözünü ettiğimiz tadına doyulmaz yere gelince, ikisi birden fark etti bunu. Sevdiğimiz insanda aynı tutkuyu yakaladığımız zaman bakışlarımıza yansıyan sevinçle ürperdiler. Aynı istemin sürüklediği ayaklar, buraya gelince kendiliklerinden durdular ve ırmak kıyısının kurumuş balçığı üzerine kendini ilk bırakan Mihail oldu. Sevgili Karaköy'ünü düşünüp duygulanan Adrien'se, bakışlarını, yaylanın eteklerindeki konutlara çevirdi:

"Rumcayı, bundan altı yıl önce, unutulmaz acılar pahasına, işte orada öğrendim," dedi.

"Bütün gerçek yengiler acı çekerek, ter dökerek elde edilir," diye karşılık verdi, çöreğini beş altı parçaya bölmekte olan Mihail.

Adrien neden bu işi böylesine titizlikle yaptığını soracağı sırada, yamacın başında, Rumca konuşan çocukların çığlıkları duyuldu:

"Bak, bak! Mihail gelmiş bile!" diye bağırdı içlerinden biri.

"Kim gelmiiiş?" diye bağırdı daha ötelerdeki biri.

"Mihail be, çörekçi Mihail!"

Sonra, avaz avaz birtakım adlar çağrıldı:

"Hristo! Stamati! Vasili! Çabuk gelin!"

"Hah, dostlarım geliyor işte," dedi Mihail, ayağa kalkarken.

Küçük Rum çocuklar keçi gibi indiler dik yamacı, sevinçten ışıldayan suratları, kalkık burunları, fırıl fırıl dönen gözleriyle yanını yöresini aldılar, başladılar yumruklamaya:

"Dün gelmedin," diye yakındı, çete başı olan en büyükleri.

"Evet, bayram olduğu için gelmedim," diye özür diledi, onları gördüğüne sevinen Mihail, tatlı tatlı gülerek.

"Bayram mı, ne bayramı?" diye suratını buruşturdu çocuk.

"Bayram dediği *maskaralık* canım!" diye bağırdı başka biri.

En büyükleri, bu teklifsizlik karşısında şaşıran ve kendilerini seyretmekte olan Adrien'i fark etti, başıyla onu göstererek Mihail'e sordu:

"Bu da kim?"

"Bir dost."

"Yaa, dostun var demek artık?"

"Var ama, çörek sevmez."

Mihail lafını bilerek etmişti; küçük, Adrien'in çöreklerine ortak olmayacağını anlayınca, yanına gidip elini sıktı:

"Rumca bilir misiniz?" diye sordu.

"Evet."

"Ama Rum değilsin!"

"Hayır, Rumen'im."

"Yazık!" dedi küçük milliyetçi.

"Neden 'yazık' olsun?" diye sordu Adrien.

"Çünkü biz Rumlar büyük bir ulusun çocuklarıyız," diye karşılık verdi oğlan.

Adrien onu iğnelemek istedi:

"Evet, büyük bir ulusun çocuklarısınız, ama bak, kalkıp bizim *mamaliga*'yı* yemeye gelmişsiniz."

"Asla!" diye bağırdı oğlan, deli gibi bir öfkeyle. "Domuzlar yer ancak onu!"

"Haklısın, yani," dedi Mihail. "Ben de sevmem o mereti."

Ve çocuklar, kılı kırk yararcasına dağıtılan parçaları ölçüp biçerken, *plaçinta*'yı üleştirmeye başladı.

"Bugün, her zamanki gibi dört değil, beş kişisiniz," dedi Mihail. "Hepinize düşsün diye, kendi payımı da veriyorum."

En büyükleri, sarkık dudaklarını yalayarak açıkladı:

"Yeni arkadaşımızın kim olduğunu biliyor musun, Mihail?"

---

* Mısır unundan yapılan yemek.

"Hayır."

"Hani sana sözünü ettiğim, her gün kocasından dayak yiyen zavallı Kalyopi var ya, onun oğlu Hristodulo."

Böyle tanıştırılan çocuk, verilen yargıyı yumuşatmak için araya girdi:

"Evet ama," dedi, "babam dün akşam öyle fitil gibi döndü ki, anamı dövemedi, buna karşılık gaz lambasını kırdı, az kalsın yanıyorduk."

"Eh, bu da bir ilerleme sayılır!" dedi Mihail, hüzünlü gözlerle Adrien'e bakarak.

***

Az sonra çocuklar gitti, bizimkiler de kurumuş balçık üzerinde yollarına devam ettiler ve Mihail, heyecandan boğuklaşmış bir sesle:

"Görüyor musun Adrien, artırdıklarımı nerede kullanıyorum? Şu güzel yurdumuzda bu çocuklardan başka yakınım yok. Beni yürekten seven, sevinçle yolumu gözleyen yalnız, onlar; daha çörek satıcısı olmazdan önce, İbrail'e geldiğim ilk günlerde, aç açına limanda sürterken sevip yolumu gözlediler. Beni topu topu on beş gündür tanıyan Grivitza Sokağı halkı gibi bana 'bitli' diye bağırmayan tek insanlar da yine onlar."

Artık gözyaşlarını tutamayan Adrien ansızın bulutların ardından çıkan güneşten korunmak istercesine elini gözlerine siper edip sessizce ağladı. O bunları, daha dostu ağzını açmadan anlamıştı. Mihail'in sarsıcı sözleri yüreğini dağlamaktan öte bir işe yaramamıştı. Hele kendisine, Leana'yı ve sabahleyin aralarında geçeni hatırlatan "bitli" sözü, hepsinin üstüne tüy dikmişti.

Mihail'in eline sarıldı, hıçkıra hıçkıra:

"Zavallı dostum benim..." dedi. "Özür dilerim... Hepsini biliyorum bunların..."

Mihail de duygulandı bu apansız içtenlik karşısında, boğazı düğümlenerek:

"Hayır Adrien, güçlü olmalıyız..." dedi. "Gözyaşlarımızı içimize akıtmalıyız. Yaşam, uğrunda ağlamaya değmez..."

Ama Adrien hiç oralı olmadı, doya doya ağladı. Mihail'i, haksızlığın yumruğu altında ezilmiş bir insan olarak görüyordu. Gönlünün arayıp da bulduğu ilk dost, ezik bir adamdı. Doğduğu kent, böylesine değerli bir insana, vere vere *yoksulluk* ve aşağılanma vermişti.

Elinden gelse, onu hemen barındığı gecekondudan çıkarıp evine götürecek, nesi var nesi yoksa önüne koyacaktı, ama Mihail'de talihsizliğin oluşturduğu inatçı bir yanın varlığını seziyor, bunu aşabilmek için ona büyük bir saygı, sakınım, içtenlik ve sevgiyle yanaşmak gerektiğini anlıyordu.

Mihail, onun iyilik dolu yüreği karşısında pek duygulanmıştı. Ama hiç de yeni bir şey değildi bu onun için. Kendisi ile dünya arasına çektiği duvara, kuşkuculuğuna karşın, sevgi ateşi karşısında erimeyecek buz bulunmadığını bilecek kadar zeki, iç dünyası zengin bir insandı. Adrien onu henüz bütünüyle kazanamamıştı elbet, ancak bu beklenmedik olay, Mihail'in güvensizliğinde küçük bir gedik açmaya, "hiçlik"in korkunç kangrenine tutulmuş yüreğine ufak bir alevin sızmasına yetmişti. Bu yüzden, Adrien'in yüzünü elleriyle örterek ağladığını, kolunun kanadının kırıldığını görünce, usulca omzuna dokundu:

"Bakın, şey... Bana iyilikte bulunduğunuzu itiraf etmek zorundayım, Adrien... Şimdi artık daha az yalnız hissediyorum kendimi!.. Ve bundan sonra, sizinle, seve seve buluşmaya söz veriyorum. Haklısınız, ilkin inanmamış, kuşkulanmıştım, ama gerçek bir arkadaş, sahici bir dostmuşsunuz siz..."

Adrien, yüzü gözü yaş içinde, başını kaldırıp ona baktı:

"İyi ama," dedi, "dostunuzsam, nasıl olur da kayıtsız kalırım bunca talihsizlik karşısında? Nasıl olur da, o pis kulübenize ve yalnızlığınıza döndüğünüzü bile bile sizden ayrılıp temiz bir yatak, temiz bir yemek, sıcak bir sevgi bulacağım yere gidebilirim? İkimiz de yoksul olsaydık, o zaman

sorun kalmazdı ortada. Ama ben varlık içindeyken, siz yoksulluğun göbeğindeyseniz, yürümez bu iş! Yokum ben böyle dostluğa. Ve beni böyle bir dostluğa zorlamakla, bana haksızlık etmekte, katı yürekli davranmaktasınız. Korkunç bir şey bu, korkunç... Kötülük ediyorsunuz bana."

Haklıydı Adrien. Mihail haksızlık etmişti ona. Ve gerçekten korkunç bir şeydi bu.

Çöp tenekesinden alınmışa benzeyen kasketini evire çevire yanı başında oturuyordu, sırtındaki gömleğin de kasketinden farkı yoktu. Kül rengi ceketi delik deşikti, yakasında iki parmak yağ vardı, çok uzun gelen kolları kıvrılmıştı. Kısa pantolonu yüz yerinden yamalı, ayakkabıları boyasızlıktan kaskatı kesilmiş, topuk diye bir şeyleri kalmamıştı. Bitleri zaman zaman ortaya çıkıp sonra yine gözden yitiyorlardı. Olanaksız bir huzuru dile getirircesine, kollarını bacaklarının arasına sarkıtmıştı ve bütün yoksulluk yığını içinde, kalbinizi ve beyninizi okuyan, hayvanların yumuşacık bakışlarını anlayan, dostluk nedir bilene kucak açan bir çift göz; söyleyin a dostlar, bundan daha büyük adaletsizlik olur mu?

(Yalnızlığa yenik düşmüş dost, dünyanın neresinde olursan ol, ansızın gelip sana kalbini açan tanımadığın kişi karşısında toparlan, acı gibi, neşe gibi yüce ol! Önüne konan hazine karşısında, gizleme içindeki hazineyi! Umutlarını yerle bir eden fırtınalar ne denli büyük olursa olsun, soylu, başkalarına güvenen bir insan olarak kal, hep inan içindeki sıcaklığa ve onu senden isteyeni geri çevirme. Bu sıcaklığı içinde hissettiğin an, onun yalnız sende bulunmadığına emin olabilirsin –çünkü insanca yaşamak kimsenin tekelinde değildir– ve sana denk bir dosta haksızlık etmektense, bir saat içinde yüz kere aldanmak yeğdir!)

***

Güneş yumuşak ışınları, bulutlarla sabah serinliğini alıp götürdüğünde saat dokuzdu. Irmağın yüzü pırıl pırıl oldu.

Karşı yakadaki ağlayan söğütler bin bir ayrıntıyla zenginleşti ve ta ötelerde, insana hüzün veren Dobruca dağlarının karaltısı vurdu ufka.

İki dost, tarifsiz şeyler karşısında duyulan dinsel korku içinde ama apayrı şeyler hissederek susuyorlardı.

Adrien, yüreği kabarmış, gözleri yaşarmış bir halde, uzun uzun kumsalı okşayan küçük dalgacıklara bakıyor ve görünmeyen, minicik ellerle, sağdan soldan birtakım düşünce kırıntıları yakalamaya, bunları bir araya getirip Mihail'in direnişini kırmaya, iyilik dolu tasarılarını gerçekleştirmenin yolunu bulmaya çalışıyordu.

Mihail de duygulanmıştı, ama işin doğrusunu görmekte hiç güçlük çekmiyordu. Adrien'in niyetini biliyor ve içinden onu, yalnız iyiliğini kendisine karşın, yani gururunu kırarak istemiş olmakla suçluyordu.

Biraz yatıştığını görünce:

"Çalışıyor musunuz bu sabah?" diye sordu.

"Hayır. Saat birde işbaşı yapacağım."

"Peki öyleyse, kısa bir süre için ırmağın öte yakasına geçelim mi? İkimize de iyi gelir."

Adrien'in gözleri dışarı uğradı; hani babasının dirilip geldiğini söyleseler bu kadar sevinmezdi:

"Sahi mi söylüyorsunuz? Şaka etmiyorsunuz ya?" diye sordu, yüreği sevinçten küt küt atarak.

Ve yüzünde öyle çocuksu bir umut belirdi ki, Mihail böyle bir laf ettiğine pişman oldu:

"Söylüyorsam, sahidir, şaka falan değil," dedi. "Ayı mıyım ben?"

"Biraz öyle gözüküyor da!"

"Elbette, canım istediği zaman öyle gözükürüm, ama haksız mıyım yani?"

"Ben de birtakım şeyler seziyorum..."

"Sezmekle ilgisi yoktur bu işin, çünkü insan, o zaman, gerçeğin ya berisinde kalır ya da ötesine geçer... Önemli

olan, her şeyi olduğu gibi görebilmektir. Hadi bakalım, şimdi gidip kürekçisi Rumca bilmeyen bir sandal kiralayın."

Adrien kayıkçıyla birlikte döndüğünde, Mihail sordu:

"Dilimizi bilmediğine eminsiniz, değil mi?"

"Evet."

"Nerden anladınız?"

"Rumca, beni karşıya geçirmesini söyledim, hiçbir şey anlamadı."

Mihail:

"Hiç de aptal değil bizim oğlan," diye düşündü.

Ve bir sıçrayışta sandala atladı, arkasını kayıkçıya verip oturdu. Adrien kayığın burnuna, dostunun karşısına yerleşti, bu küçük sınavdan sonra ürkerek bakıyordu ona.

"Saygısız kulakların önünde, başka bir dilde konuşabilmek ne iyi şey," dedi.

"Hele birkaç yabancı dil bilmek çok daha iyidir, çünkü İbrail'de Rumca epey yaygındır," diye tamamladı Mihail.

"Peki, siz çok mu yabancı dil bilirsiniz?"

"Eh, birkaç tane..."

"Hangileri onlar?" diye sordu Adrien; en büyük arzusu birkaç dil bilmekti.

Mihail –özel yaşamı ya da bilgisi üstüne soru sorulduğu zaman duyduğu o insanı hayran bırakan utançla– gülümsedi. Bir süre sonra:

"... Fransızca bildiğimi gördünüz," diye karşılık verdi. "Fırsat çıkarsa, öbürlerini de görürsünüz."

Adrien'in yerinde başka biri olsa, bu karşılıktan bir yığın sonuç çıkarırdı. Ama bizim delikanlı onlardan değildi, soruyu çevirip daha saygılı bir biçimde yeniden sordu:

"Yunan değilsiniz herhalde..."

"Hayır, değilim..." dedi Mihail. Adrien azıcık yaşam deneyimi edinmiş olsa, yüzünün kızarmasına bakıp soru sormaktan vazgeçerdi, ama bizimkinin öyle bir şeyi yoktu, dolayısıyla devam etti:

"... Fransız?"

"Hayır, Fransız da değilim..." dedi Mihail, kayığın dibine bakarak.

Ve ansızın başını kaldırıp ciddi bir yüzle, bizim beceriksiz oğlana ilk dostça dersi verdi:

"Bakın, Adrien –eğer dostluğum sizi ilgilendiriyorsa, gönlümü kazanmak istiyorsanız– bundan sonra patavatsızlık etmeyin. Gerek sizin iyiliğiniz, gerek benim iyiliğim için, birtakım şeyleri kendime saklamak zorundayım. Bazılarını öğrenebilmeniz içinse, sizden azıcık sabır bekliyorum. Konuşmak istediğim zaman zorlamanıza hiç gerek yoktur... Kendiliğimden konuşurum. Şimdi artık kapatalım bu konuyu."

Adrien, kendisi gibi açık yürekli bir insandan umulmayacak biçimde anladı, dostunun demek istediğini.

***

Irmağın öte yakasına geçmişlerdi. Kayık, ırmağın sağ kıyısında, suyun akış yönünde, söğüt dalları altında, dokumacı mekiği gibi kaymaktaydı. Adrien bu türlü gezilere alışık olduğu halde hiçbir zaman böylesine duygulanmamıştı; şu anda yanında kendisini anlayan ve kendini ona, yaşamını altüst edecek kadar sevdirmeyi bilmiş bir insan vardı.

Tam bu sırada, heyecanını yenmiş olan Mihail, cepheden yanaştı arkadaşına:

"Hadi bakalım, Adrien," dedi, "anlatın şimdi; az önce size karşı 'haksız' davrandığımı, 'kötülük' ettiğimi söylerken ne demek istiyordunuz? Nasıl görüyorsunuz beni?"

"Şey..." diye karşılık verdi Adrien, dostunun canını sıkmış olmaktan korkarak. "Gerçek değerinize yaraşmayan bir durumda görüyorum sizi ve üzüldüğünüzü tahmin ediyorum..."

"Nerden biliyorsunuz üzüldüğümü? Ben size böyle bir şey söyledim mi?"

"Hayır, kendim tahmin ettim. Sürdüğünüz yaşam pek hoş değil. Ben de tattım onu."

"*Yoksulluk* içinde olduğuma eminsiniz demek?"

Bu ters soru Adrien'i allak bullak etti. Hiçbir şey anlayamıyordu artık. Şaşkın şaşkın sağa sola bakındı. Yüzü öyle bir hal aldı ki, Mihail kısa, neşeli bir kahkaha attı, bu da bizimkini iyiden iyiye şaşkına çevirdi. Adrien insanların en talihsizi saydığı, oysa talihsizliği karşısında büyük bir içtenlikle gülen bu insan hakkında ne düşüneceğini bilemiyordu. Nitekim, Mihail daha ilk çatışmada elindeki silahı düşürüvermişti. Her terslik karşısındaki şaşkınlığı, elde edilmiş doğruların yıkılışı karşısında duyduğu içten umutsuzluk, bütün iyilik gösterilerinden daha çok hoşuna gitti Mihail'in. İlerde, en büyük zevklerinden biri olacaktı, onun bu çocuksu şaşkınlığı.

"Demek ki sizce, yeryüzünde benimkinden daha kötü durum yok," dedi, gülmemeye çalışarak.

"Hastalık ve hapisliğin dışında, daha kötüsü olamaz."

"Eh, öyleyse, yanılıyorsunuz. *Yoksulluk*, yaşamı olanaksız kılan gerçek yoksulluk, benim gibi kılıksız ve pasaklı olmak değildir, sevdiği yaşamı sürebilmek için bütün olanaklara sahipken insanca yaşayamayan adamın korkunç durumudur. Ben bu durumu tatmın ve tam anlamıyla yoksulluk çektim! Bugünse mutluyum; şimdi artık, eskiden yanına bile yaklaşamadığım sularda kulaç atıp dolaşıyorum. Farkında değil misiniz bunun?"

Mihail alaycı gözlerle kendisini süzerken, Adrien ne diyeceğini bilemeden, alık alık yüzüne bakıyordu onun. Derken, Mihail "neyse bırakalım şimdi bunları" anlamına gelen bir hareketle elini Adrien'in dizine koydu:

"Bir soru sormak isterdim size," dedi.

"Konuşun... Dilediğinizi sorun... Benim size karşı gizli saklım yok..." diye bağırdı Adrien, Mihail'i eğlendirip yumuşatan üzüntülü bir sesle.

"İlginç dostlarınız var mı?"

"Hayır. Yalnız bazı arkadaşlarım var. Gönlüme göre dostluğa rastlayamadım daha."

"Peki, nedir sizce dostluk?"

Adrien hiç duraksamadan karşılık verdi:

"Çok basit: Dostluk, insanın, anladığı kadarıyla sanatı, doğayı ve insanları, özveriyi bile geçen bir sevgiyle sevmesidir."

"Özveriyi bile geçen bir sevgiyle mi?" dedi Mihail yüzünde belli belirsiz bir hüzünle. "Evet, olması gereken budur. Ancak, yaşam dediğimiz şey, hiçbir zaman bu çizdiğiniz daracık çembere sığmaz."

"Neden sığmasın?" diye bağırdı heyecanlanan Adrien. "Güzel olan şeyleri seven kişi, eli açık olmamayı başaramaz."

"Her zaman öyle olmaz ya, yine de dediğinizi doğru sayalım. Ama iş bununla bitmez ki. Zaman zaman en iyi insanların bile anlaşmasını engelleyen birtakım ırk ve eğitim ayrılıkları vardır. İnsanların kişilikleri, mizaçları, yapıları, duyarlıkları üstüne kitap okudunuz mu hiç?"

"Hayır, hiçbir şey okumadım bu konuda."

"Peki, ne okuyorsunuz siz?"

"Edebiyat. Yalnız bundan anlıyorum çünkü."

"En beğendiğiniz yazarlar?"

"Balzac, Dostoyevski ve benzerleri."

"Kim gösterdi size bu yazarları?"

"Kalbim."

"Dediğiniz doğruysa, müthiş bir şey bu. Ancak, edebiyat tek başına yeterli değildir; başımızı döndürdüğü için, çoğu kez, gerçekten bilgi edinmemizi engeller. Kuş için kanat neyse, zihnimiz için de edebiyat odur; ama kuşun hiç şaşmadan uçabilmesi, kanatlarına değil, yanılmayan bakışlarına bağlıdır. Şiir, bir saatlik dingin ezgidir ve ben, yeryüzünün bütün güzelliklerini, sanatın bütün inceliklerini, sevilebilecek her şeyi şiirde bulurum. Ama ne yazık ki, türkü çağırdıktan sonra, yaşamak gerekir. Yaşamaksa, yaşamla boğuşmak demektir."

"Şaka ediyorsunuz!" dedi Adrien.

"... Dinleyin beni," diye devam etti Mihail, son derece ciddi bir tavırla. "Yaşamı, alabildiğine karmaşık, sökülmüş, kocaman bir makine olarak düşünün. Sökülen parçaların her biri yetilerimizi, içgüdülerimizi, tutkularımızı, gereksinimlerimizi canlandırır. Bu makineyi en verimli biçimde çalıştırabilmek için, en iyi biçimde kurmak gerekir ve bu iş, ustası daha doğmadığından, hâlâ yapılamamaktadır; yaşam dediğimiz makine bütün bilgilerimizi yanlış çıkartır. Bilgi derken, bu makineyi toplumsal destekler ya da hatta toplumu kulak asmadan sürdürülecek kişisel yaşam çerçevesine oturtup, işletmeye yarayacak şeyleri anlatmak istiyorum.

Bu makinenin parçaları insanı şaşırtacak kadar büyük bir kolaylıkla birbirine uymaktadır. Onları ne türlü yan yana getirirseniz getirin, hemen çakışırlar, makine çalışmaya başlar, alır başını gider, verilenle ya da kendisine bırakılanla yetinir; böyledir insanoğlu, kolunu bacağını kesersiniz; gözünü çıkarır, kulağını koparırsınız; burnunu uçurur, suratını dağıtırsınız; kör, sağır, topal bırakırsınız, o, yine de yaşamak ister ve yaşar, çünkü ufacık bir şeyle yetinen sonsuzluğun küçük bir damlasıdır.

Bu anlattığım mekanizma, dünyadır. Dingin haldeyken, şiir yaratır; ya iki kişiyle bir odada, ya bin kişiyle bir tiyatroda ya da yüz bin kişiyle bir spor alanında yapar bu işi; hemen hemen kusursuz bir birlik, bir uyum meydana getirir. Çünkü böyle anlarda yaşamayıp düş kurmaktadır. Örneğin, sonu mutlu biten bir romanı okurken sevinç gözyaşları döken azılı dedikoducu kadın, köşe başlarında öpüşen dostlar, trampet sesi duyar duymaz coşan ve kardeşlik duyguları depreşen halk, ikiyüzlü siyasetçilerin artlarına takıp sürükledikleri seçmen yığınları hep böyledir. Alay edecek bir şey yoktur bunda. Yaşamın, hatta en aşağılık yaşamın temel direği iyilik yapma arzusu, eli açıklık, bir ülkü ardında koşma eğilimidir. Oysa düştür bütün bunlar. Zavallı

insanlık makinesi düş kurmayı bir yana bırakıp yaşamaya başladığı an her şey allak bullak olur, çatırdar, laçkalaşır ve daha dün köşe başında öpüşenlerin birbirlerinin suratlarına tükürdüğü görülür. Çünkü şiir ile lağım yan yanadır. Çünkü düş, yaşamın karşıtlıkları arasında sıkışıp kalmıştır. Toplum dediğimiz makine azıcık yakıtla çalışır, ama hiç kimse onu en kusursuz biçimde işletemez.

Onun için Adrien, sakın kendinizi kaptırmayın bu makinenin çarklarına. O çarkların arasından kolu kanadı kırık çıkacak insanlara benzediğiniz ve sizi sevdiğim için söylüyorum bütün bunları."

***

Adrien Mihail'in kendisinden hoşlandığını duyunca gönlündeki bütün yaralara merhem sürüldüğünü hissetti.

"İyi ama," diye karşılık verdi, "bana kalırsa, insanlar sevgi aracılığıyla anlaşabilirler."

"Yaşam, ancak kendi öz bencilliğine uygun düşen sevgiye izin verir," dedi Mihail, soğuk bir sesle, "gerisi kandırmacadır."

"Nasıl olur?" diye bağırdı, Adrien, "Benim sevgim başkalarına dönüktür; sizin ve size benzer kişilerin yanında yaşayabilmek için seve seve canımı veririm ben!"

"Olabilir. Ama sizin pek öneminiz yok yaşam içersinde."

"Bense, bu türlü yaşamayı en iyi yol diye biliyordum."

"Öyledir elbet... Ancak, siz, ben, Pierre ya da Paul, tüm yaşam içersinde, vücuttaki bir kıl gibiyiz; bu kıl olmasa da yaşam sürüp gider. Çünkü bana sorarsan, Tanrı insanlığı şöyle yarattı: Önündeki potaya ilkin, şu gördüğümüz biçimiyle, yani bütün uzuvlarından yoksun kaldığı zaman bile iyi kötü yaşayacak nitelikteki insanoğlunun hamurunu koydu. Ama onu bu hamurdan yoğurup yeryüzüne bıraksaydı, belli anlarda gerektiği gibi titreyemeyeceği açıktı. Bunun üzerine, Yaradan, ona azıcık güzellik, azıcık yetenek, azıcık eli açıklık, bir parçacık zekâ ekledi –tıpkı kaz ciğerine

azıcık yermantarı katılması gibi– ve Yüce Efendimiz, bütün bunları iyice yoğurduktan sonra, bıçağı eline alıp gelişigüzel parçalara böldü. Bu da bir yığın karışıklığa, rahatsızlığa yol açtı, çünkü bütün bu insani değerler birbiriyle bağdaşmayacak şeylerdi. Tıpkı kaz ciğerinin içindeki mantar gibi, onlar da tek başlarına, sindirilmemiş olarak kaldılar. Ama kokunun aldatıcılığı kaldı. Ve işte bu yüzden, sözünü ettiğimiz yanlış anlaşılma, insanı ta yüreğinden yaralamaktadır."

O güne kadarki inançlarına aykırı düşen bu sözler, Adrien'i hüzne boğdu. Bakışları, elinde olmadan kente kaydı, onu Mihail'in gözleriyle görmeye çalıştı. Anlattıklarının hiçbirini göremedi. Hayal kırıklıklarını, anasının çektiği acıları, yaşamı en somut yanıyla alarak kendisini ürküten Leana'ya duyduğu sevgiyi düşünüyordu. Bütün bunları dostunun yansıttığı ışık altında yeniden değerlendirmek istedi. Ama hiçbir sonuç çıkaramadı, akıl yürütmelerinden.

Deneyimi azdı, kötülük nedir bilmeyen bir delikanlının çelik gibi sağlam sinirleriyle acı çekmiş ve o bitmez tükenmez sevgi gereksinimiyle durmadan çalışmıştı; hiç aklı ermezdi Mihail'in yaşam görüşüne. Ancak, şimdi artık çileci saydığı bu adama büyük saygı duyduğundan, o güne dek biriktirdiği sözüm ona bilginin işe yaramadığını kabul edip kendini küçümsedi. Bunun sonunda, duyguları daha da kesinleşti. Her şey açık seçik ortadaydı işte: Anasını, sözlüsünü, hatta dünyayı seviyor ve "içine yermantarı karıştırılmış çamurdan" yaratılmış bu insancıkların kendisini anlayamamalarını hoş görüyordu. Hele kendisini anlayan Mihail'i iyice sevdi ve her ne pahasına olursa olsun dostluğunu kazanmaya karar verdi. Bu garip adam, düşlediği arkadaşın ta kendisiydi. Bırakmayacaktı onu.

Galatz'a gitmekte olan bir gemi tam hızla geçip gitti ırmağın ortasından. Coşkun dalgalar gelip gelip kıyıda çatladı, kayık fındık kabuğu gibi sallandı, hem de tam Mihail'in, tütün kesesini dizlerinin üstüne koyup kendine

bir sigara sarmaya hazırlandığı sırada. Adrien paketi dört meteliğe satılan kötü tütünü gördü, dostunun elini tuttu:

"İçmeyin o *mahorka*'yı*," dedi, "alın, bende daha iyisi var."

Ve ona, ısrarla, kendi yirmi gramı on meteliğe satılan tütününü sundu. Mihail, hiç istemediği halde, dudaklarından o tatlı gülüşünü eksik etmeden, bu kocaman çocuğun gönlü olsun diye boyun eğdi, sonra, sigaralarını yaktıklarında:

"Bakın, Adrien," dedi, "günün birinde dost olacağımıza inanıyorum, yalnız, ilkin bir temiz dövüşmemiz gerek."

"Dövüşmek mi?" diye bağırdı Adrien. "Peki ama neden?"

"Çünkü ilerde ortaya çıkabilecek başka kusurlarınız yanında, daha şimdiden, birtakım insanlara çok yaralayıcı gelen bir kusurunuzu görüyorum: Bir insana, isteyip istemediğini sormadan, zorla bir şeyler vermeye kalkıyorsunuz, buysa korkunç bir şey, çünkü insanın, saydığı birinin sunduğunu alamaması, elindekinin zorla alındığını görmekten bin kat daha acıdır. Buna dayanamayacağı zaman, kişiyi ta yüreğinden yaralayan şey, zorla iyilik yapılmasıdır. Ve bu dediğim, ne denli çelişik gözükürse gözüksün, sık sık başına gelir insanın."

"İyi ama," dedi ne edeceğini şaşıran Adrien, "ben karşımdakinin verdiğini aynı rahatlıkla kabul ederim! Hatta, gereksiniyorsam, kendim isterim."

"Evet, sizin gibiler gerçekten öyledir: Bu, sizin verebilme yetinizin öbür yüzüdür. Yalnız, zavallı dostum, yeryüzüne böyle aşırı bir eli açıklıkla yoğrulmuş olarak geldiyseniz, vay halinize; bu özelliğiniz, günün birinde, dost olsun olmasın, bütün insanlarla aranızı açar."

Adrien öfkeden kıpkırmızı kesilmiş bir yüzle haykırdı:

"Açarsa açsın! İnsanları sevmeyecek olduktan sonra, ne anlamı var dostluğun? Ve verilebilecek şeylerin en kolayı

---

* Kötü tütün.

olan paradan tut da, en değerli varlığımız olan canımıza dek her şeyimizi seve seve verdirtmeyecek bir sevgi düşünülebilir mi hiç? Yeryüzünde, yalnızca, herkesin kendi hesabını ödediği meyhane dostluğundan başka dostluk yok mu yani? İnsan alırken de, verirken de, karşılıklı olarak aynı sevinci duymaz mı? Yoksa çılgının biri olduğumu mu söylemek istiyorsunuz?"

Mihail, dizleri üzerine çöküp tortop olmuş –birini dinlerken hep böyle otururdu–, kayığın dibine bakıyor, küçük parmağını yakma pahasına, inatla sigarasının külünü silkiyordu. Hiç sesini çıkarmadı. Ne düşündüğünü kestiremeyen Adrien, yeniden saldırdı:

"Böyle konuşmakla sevgimden kaçabileceğinizi ya da benim, kendimi bildim bileli nah şuramda attığını duyduğum şeyden bir santimcik ayrılacağımı sanmayın. Başıma gelecek şeylere, falcı gibi önceden bildiğiniz şeylere karşın, hayır, dönmem inancımdan! Böyle hissediyorum ben ve yeryüzünde dostluğumu anlayıp sevecek bir tek kişi bulunması yeter bana, bütün insanlığın yerine koyarım onu. Bulabilmek için dünyanın altını üstüne getirir, hiçbir zaman rastlayamasam da varlığına inanırım, anlıyor musunuz, bıkmadan usanmadan inanırım!"

Mihail sigarasını atmış, elini suya daldırmış, hiç kıpırdamadan bunun suda bıraktığı izi seyrediyordu. Adrien'le göz göze gelmekten kaçınıyordu. Bununla birlikte, halinden, büyük bir dikkatle onu dinlediği anlaşılıyordu.

Adrien onu güneşin parıl parıl parladığına inandırma çabasını sürdürdü:

"Kendi özel durumumuzu ele almama izin verseydiniz, çok daha kolay açıklardım söylemek istediğimi. Görür görmez bağlandım size. Şimdi artık bilgili bir insan olduğunuzu biliyorum, demek ki yanılmamışım, çünkü bunu, dün, hiçbir şeyin farkında olmaksızın *Jack*'ı okuduğunuz sırada, bakışlarınızı bana çevirdiğiniz an anlamıştım. Ayrıca, sizde,

benim anladığım anlamda, tam bir dost yüreği bulunduğuna da inanıyorum. Evet, bütün varlığımla inanıyorum buna ve kalkıp bana niye diye sormanın hiçbir yararı yok. Neden başka insanlar karşısında inanmadım böyle bir şeye? Çünkü, Yaradan'ın paylaşılsın diye yarattığı bunca güzelliğin tadına varan tek insan olduğumu fark ettiğim ve mutsuzluğa gömüldüğüm günden beri dostluğun ardındayım! Yalnız, ne anam ne sözlüm saydığım kız ne de tanıdığım öbür insanlar daha dünyanın farkındayken, kiminle paylaşayım bütün güzellikleri? Ve sizden daha iyi kim anlayabilir, insanın kendini, evinde ve kentinde yabancı hissetmesinin dayanılmazlığını; içinde, varoluşumuzun en büyük, en güçlü sevinçleri demek olan tutkulardan, düşlerden kurulu bir dünya taşıdığı için serseri diye nitelendirilmenin yıkıcılığını? Zaman zaman sevdiğim kişilerden kaçıyor, tek başıma buraya geliyor, bütün öfkemi şu ırmağa döküyor, ondan bana bir dost, benim gibi bir serseri göndermesini diliyorum!

Ve bütün bunlardan sonra, size karşı da hesaplı, ikiyüzlü, bencil olmamı mı istiyorsunuz? Beni acınıza ortak etmek, mutlu kılmak, bana onur vermek, bir dostun yardımına evet dememi istiyorsanız, yapmanız gereken bu dostluğun hakkını vermektir. Benim bildiğim biricik katkısız eli açıklık budur, ondan gayrısı hep çıkara dayanır. Hatta ben, insanları yalnız bunun yaralamaması gerektiğine inanırım.

Hısım akraba olmaktan öte bir nitelikleri bulunmayan kişilerle malını mülkünü paylaşmak ya da varını yoğunu bir dişiden başka bir şey olmayan bir kadına vermek... Peki ama, söylesenize bana, sadakalarını bile kendilerine veren bu insanlarla aramda nasıl bir kan bağı bulunabilir, ha? Hayır, azizim, hayır! Yaşamım üstünde hakkı bulunacak, bütün varlığımla teslim olacağım, varlığını bana teslim edecek kişi, yalnız *dostluk* bağıyla bağlanacağım insan olacaktır. Bundan ötesi bana değil, insanlıktan anlamayanlara yakışır."

***

Kayık, söğütlerle kaplı, hemen hiç kimsenin oturmadığı, yüksekçe bir adacığın yakınından geçmekteydi. Mihail ansızın kalktı, kayıkçıya kıyıya yanaşmasını işaret etti, iyice kıyıya çıkmalarını beklemeden kısa konçlu çizmelerinin yarısına dek gelen suya atladı.

"Söyleyin adama bizi beklesin!" diye mırıldandı, güç işitilir bir sesle.

Adrien, dostunun telaşından, heyecandan boğazının düğümlendiğini anlamıştı. O da sandaldan inip ardına düştü.

Mihail, baştan aşağı kar beyaz nilüferlerle kaplı, daha doğrusu, uyumakta olan suyun yüzeyinde, bütün ağırlığıyla dinlenen geniş bir halı meydana getiren kocaman yapraklarla örtülü küçük bir su birikintisinin başına gitti. Bataklığın ıssızlığına gizlenmiş bu su incilerinin çevresinde sazlardan oluşmuş canlı bir çit vardı. Adrien küçük göle yaklaştı ve taçyapraklarını bir sapa belli belirsiz yaslamış, kadife gibi yumuşacık tüylü, çanakyaprak denizi karşısında ağzı açık kaldı. Eğilip daha yeni açılmakta olan bir tomurcuğu kavradı. Tomurcuğun altında, gittikçe kalınlaşan, yeşili güzel mi güzel bir sap uzanmaktaydı. Elleri ceplerinde, ses çıkarmadan bu güzelliği seyretmekte olan Mihail:

"Koparmayın sakın onu," dedi, dostuna. "Orada güzel; koparıp götürdünüz mü, bütün güzelliği bozulur..."

Adrien usulca bıraktı tomurcuğu. Dimi Dayısı'yla kaçak saz kesmeye, Kodin'le yabanördeği avına gittiği günlerden beri elini sürmemişti galiba bu güzel, yabani zambaklara.

Irmağın getirip yığdığı eski kum tepecikleri üstünde, sürekli bir nemle beslenerek boy atmış gür çimenlere çöktüler.

Yalnızca seyrediyor ve susuyorlardı. Mihail iki büklüm olup yere gömülmüş gibiydi. Adrien'se ellerini çimenlerin arasına daldırmış, serinliğini duymak için usul usul toprağı tırnaklıyordu.

Küçük göl, güneşin üstüne boşalttığı ışınlarda yıkanmaktaydı. Sayısız böcek büyük bir tutkuyla bunun tadını çıkarıyordu. Suyun nilüfer yapraklarıyla örtülmediği, topu topu bir tabak büyüklüğündeki aynaların üstünde, kenevir tohumlarını andıran binlerce minicik sinek, baş döndürücü bir hızla fırıl fırıl dönmekteydi. Suörümcekleri, nedenini bilmeden, bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, sevinçten çılgına dönmüş sivrisinek sürüleri, birbirlerinin üstüne çıkmak istercesine dans ediyorlardı, gölün üzerinde. Zaman zaman, yabanarılarıyla sığırsinekleri de bölgeyi kolaçan etmeye geliyor, beğenmeyip hızla uzaklaşıyorlardı.

Bizim iki seyircinin bakışları bir sahneden öbürüne kayıyor, ama özellikle kurbağaların davranışlarına bayılıyorlardı. Kimisi, kendileriyle aynı renkte sarımtırak yeşil yapraklar üstünde güneşleniyor, kimisi, başını sudan çıkarıyor, bir an alık alık bizimkilere bakıyor, sonra çocuksu bir korkuyla yeniden dalıyordu. Bazı kara kurbağalarıysa, hiç çekinmeden avlanmaya devam ediyor, oburca gövdeye indirdikleri her sivrisinekten sonra, keyifli keyifli *vırak*'lıyorlardı. Onları bu durumda yakalayan bizimkiler, sevinçle ışıldayan gözlerle bakışıyorlardı.

Sessizlik, sık sık, uzaklardan gelen bir sığır böğürmesi ya da yakınlardaki çiftlik köpeklerinin havlamalarıyla bozuluyordu. Kimi zaman da, güçlü göğüslerden çıkan birtakım haykırışlar, "eski Tuna'nın bir kıyısından öbürüne" seslenen kişilerin Rumence, Rumca, Türkçe konuşmalarından bazı bölümler ya da adlar, şalopa veya balıkçı kayıklarındaki su pompalarının gıcırtısı ya da tiz düdük sesleri doğayla kaynaşmanın yarattığı dinginliği bozuyor, bizim iki seyirciye, insanlarla yaşamın pek uzakta olmadığını hatırlatıyordu. Ve bu gürültüler, birbirine karışmış bütünlüğün üzerinde, durgun bir suya düşen yağmur damlalarının etkisini yaratıyordu.

Çünkü şurası bir gerçekti ki, Adrien, farkında olmadan, Mihail'in ciddi bir yüzle, yaralı gönlünün başında bekle-

diği tapınağa yeni bir sevginin girmesini engelleyen kilidi bulup sihirli bir dokunuşla açmıştı: Şu anda, yavaş yavaş iyileşmekte olan bu yaralı gönlün bakışları, tatlı bir gülüşle, Adrien'in kendisine uzattığı ellere dönmekteydi. Hiç kuşku yoktu buna. Mihail'in geçirdiği sarsıntı, korkulu suskunluğu, bin bir sıkıntıyla kendini tutuşu, bunun böyle olduğunu göstermekteydi. Her şeyi sezen Adrien'se, suçlu gibi, ses etmeden oturuyordu.

Ancak, evrensel sevgi kaynağını elinde bulunduran; bizlerden yakarma ya da tütsü beklemeden bütün yaraları saran, her şeyi eski dengesine kavuşturan varlık, iki delikanlının yüreğini dolduran sununun içtenliğini de, yaşama susuzluğunu da anladı. Ve doğanın insan ayağıyla kirlenmemiş bu köşesinde, yaşamın efendisi, onları tam sekiz yıl boyunca bağlayacak sevgiyi kutsadı. Tatsız bir yaşamın bütün sınavlarına girecek; gezginci yaşamın bütün iniş çıkışlarına dayanacak; bir sürü ülkenin yoksulluğu içersinde sürüklenecek –insan etinin bayağılığı tarafından yüzlerce kez yaralanacak, kendi yetersizliğinin zehirli dumanları arasında belki yüz kere boğulma tehlikesi geçirecek–; kendisini sürükleyen sellerden kurtulmayı, bilmem kaç kez yere çalan fırtınalara kafa tutmayı ve temelinde yatan *sevgi* ve *sanat* sözcüklerini sonuna dek ağzından düşürmemeyi başaracak bir dostluktu bu. Ancak ölüm bu dostluğu bozabilirdi; iki sevdalıdan birini sonunda hepimizin gideceği yere gönderdi, öbürüneyse, her güçlü ruhun aradığı kişisel doğruyu bulmak üzere, dünyayı dolaştırttı, birlikte geçirdikleri günleri düşünüp ağlattı ve önüne çıkan her yerde, bu ilk arkadaşlığa benzer bir dostluk kırıntısı arattı.

***

Mihail, ağlamaklı bir sesle suskunluğu bozdu. Sesi, uzun süre ağlamış bir kadınınki gibi boğuk ve heyecanlıydı. Yunancanın zengin ezgisi, düşüncesine ayrı bir anlam katıyordu. Adrien ilk kez duyuyordu bu sesi, iliklerine kadar

ürperdi. Dostlukları boyunca, pek ender olarak yeniden işitecekti onu.

"Bakın Adrien..." dedi Mihail hiç duraksamadan, gözlerini küçük su birikintisinden ayırmadan... "Pek az tanıyorum sizi... Fikirlerinizi, yani dünyayı nasıl gördüğünüzü bilmiyor, kişiliğinizi pek yakalayamıyorum. İnsanoğlunun yapısı, yetenekli olduğu oranda, çoğu zaman kendimizin bile bilmediği ve sonra, yaşamın serüvenleri içerisinde ansızın ortaya çıktıklarında karşısındakileri epeyce yaralayan birtakım özellikler taşıyor. Çok acı deneyimlerim var bu konuda. Başkaları bu tatsız sürprizlere pek aldırmaz, ama ben hiç dayanamıyorum: İnsanlarla –hele iyi insanlarla– tokuşmalarımda, kırılan hep ben oldum. Bunları söylerken, yüreğinize sesleniyorum.

Beni tanımak, kim olduğumu öğrenmek için yanıp tutuştuğunuzu biliyorum. Beni sevdiğinize ve dostluk size bu hakkı verdiğine göre, bundan doğal bir şey olamaz aslında, ama yine de olanaksız... Öğrenmek istediklerinizi size, güvenimi kazandıkça, yavaş yavaş anlatacağım. Yalnız, şimdiden şunu bilin ki –bir sevgi ve ağzı sıkılık tanrısı olsanız bile– hiç, ama hiçbir zaman bütün geçmişimi öğrenemeyeceksiniz. Benim yaradılışım da böyle. Ayrıca bunun, dostluğumuz üzerinde hiçbir zararı olmayacak... Ben canlıyım henüz ve sevilmeye değerseniz, sizi dünyada hiç kimsenin, hatta annenizin bile sevemeyeceği kadar çok severim.

Ayrıca, şunu da bilmiş olun ki ben, bana rastladığınız gün doğdum. Geçmişim yok; öldü bu geçmiş, gömdüm onu, unutup yaşamaya bakalım.

Sizi pek az tanıdığımı söyledim. Ama şimdilik bu kadarı yeter bana. Sizin gibi, hatta sizden de fazla, ben de duygularıma göre davranırım –bu konuda, çok daha zengin olan deneyimlerim bana yardım eder– ve sizinle ilişki içinde olmak hoşuma gidiyor.

Dolayısıyla, güveninizi kazanmak üzere belirteyim; dünyanın belli bir köşesinde, hiç yoksul olmayan bir ana babanın çocuğu olarak doğdum. Nerede mi? Belki günün birinde, uyruğum gibi, bunu da öğrenirsiniz. Ama nereli olduğum, ne kimlik belgelerime, ne konuşurkenki vurgulamama bakılarak anlaşılır, çünkü üçünü anadilim gibi konuştuğum altı dil bilirim.

Çocukluğum çok rahat geçti, delikanlılık çağımsa, anamın babamın nefret ettiği –sonradan, en güzel hayallerime mal oldukları için benim de nefret ettiğim– birtakım siyasal fikirler yüzünden sarsıntılıydı; ilk gençlik yıllarım, gönlümdeki çalkantılardan ötürü toz duman oldu... Size söyleyebileceklerim bu kadar.

Çok dolaştım... Ve yaşam hep çirkin gözüktü gözüme. Gerçekte hem öyledir hem değildir, ama tutkulu kişiler için akıl iyi bir kılavuz olamaz, ben de az kalsın uçurumu boyluyordum. Başka bir zaman anlatacağım güzel ve eğlenceli bir mucizeyle kurtuldum.

Şimdilik diyeceklerim bunlar... Bu dediklerim sizde kalsın. Biri gelip de sorarsa, hiçbir şey bilmediğinizi söyleyin. Başkalarını kırmamak, onurlarını kurtarmak, bir canı korumak söz konusu olunca, yalan bağışlanabilir, hatta gereklidir. Şimdi en önemli noktaya geçelim; bu sefer aklınıza sesleniyorum:

Acı çektiğim kanısındasınız. Doğrudur. Yoksulluk içinde yüzdüğümü görüyorsunuz. Bu da açık seçik ortada. Ve bana yardım edebilme arzusuyla yanıp tutuşuyorsunuz. Çok güzel. Hatta güzelden de öte: Siz, yaşamım boyunca karşılaştığım, Hıristiyanca sevgi ile çağdaş aklı birleştiren ilk ve tek insansınız. Yalnız, sevgili Adrien'ciğim, şuna emin olun ki, çektiğim acı ve yoksulluk, benden çok size zor geliyor. Sırf acınızın hatırına, öbür kıyıda sandala bindiğimiz anki kararımın tersine, kabuğumdan çıkmak niyetindeyim. Dolayısıyla, dinleyin şimdi beni:

Ben de, sevincin bin bir türlüsüyle yıkanıp aydınlanmış, çok güzel günler geçirdim. Bir insanın yaşamdan isteyebileceği her şeyi insanca ve sağlıklı bir biçimde elde ediyordum. Ve duygulu bir yüreğim –bugün eskisinden daha duygulu-dur–, epey kıvrak bir zekâm olduğu için –bugün o da eskisinden daha canlıdır– acıya varan bir coşkuyla tadını çıkarıyordum yaşamın. Yıkımım da bundan oldu zaten. Çelik gibi sağlam bir imanla, yaşamın; kendi yaşamımın, yalnızca gülüp eğlenmek olduğuna inanmıştım. Oysa yıldırım kadar hızlı ve korkunç yıkım, mutluluğun göbeğindeyken, hazır olmadığınız zaman feleğinizi şaşırtan yumruklarından birini indiriverdi tepeme.

Ve azizim, şuna inanın ki, kendimi beğenmişliğimin bedelini ödediğim, az kalsın postu teslim edeceğim o araftan çıktıktan sonra, bir düğmeye basar basmaz, on dakika içinde güzelim al atımın kapıma çekildiği günlerdeki kadar duyarlı, yaşamın tadını çıkarmaya hazırım. Al atıma gelince, beni geçmişe bağlayan, zaman zaman içimde, başım ilerde, gözlerim kapalı, bir daha hiç göremeyeceğim o rezil mutluluğu yaşadığım yerlere doğru uçma arzusu uyandıran tek varlık odur.

Evet dostum, yaşam tam anlamıyla mucizeler yaratıyor. Duygularım yönünden o gün neysem, bugün de oyum. Hatta, bolluk içinde yaşarken gözümden kaçmış olan çok daha geniş, aklıma bile gelmeyen başka mutluluk kaynakları keşfettim. Zenginlik, insanın gözünü kör eden güçlü bir ışığa benziyor; ayrıntılar –yaşamı güzel kılan, yüce sanatı yaratan bütün ayrıntılar– gözden kaçıyor.

Sanatı ve doğanın güzelliklerini duyduğumu sanıyor, oysa en kederli ezgiyi kadınların boynunu öperken dinliyor, onlara birtakım güzel kitapları, sırf ne denli güzel okuduğumu göstermek için okuyordum. Ve at üstünde ağaçların altından geçerken, dalları kırbaçlıyor, güzelim yaprakları parçalayıp döküyordum.

Gerek bedensel, gerek ruhsal olarak çektiğim dayanılmaz acı, bütün bu hovardalığın üstüne, içtenlik dediğimiz yağın beslediği titrek ışığı düşürdü. Ondan sonra da yoksulluk, o yakıcı süngerini kendini beğenmişlik dediğimiz incecik zarın üstünden geçirip hasta bir duyarlığın tattırdığı sevinçleri silip süpürdü. Şimdi artık ne kusursuz olması gereken davranışlarımı gözleyecek, ne de o düzmece hayranlıklarını elde etmekte kullanacağım bilgiler için beni pohpohlayacak kimse var çevremde. Ve ancak şu anda, bu gölcüğe kendi vahşi güzelliğinden ötürü hayran kaldığım, bir kitabı kendi gerçek değerinden dolayı okuduğum, herhangi bir hareketi ya da bir lafı bir güzelin kara kaşı kara gözü ya da bir beyin ince beğenisi için yapıp söylemediğim şu anda duyuyorum, gerçek sevinci.

Daha önce de yazılıp söylenmiş bir doğru bu: Yoksulluk ve acı insanı içten kılar. Ben daha da ileri gidip, acı çekmenin insanda sevinç yarattığını söyleyeceğim. Kolay elde edilen mutluluğun kırılganlığı, alın teriyle tadılmamış hazzın bayağılığı, Narkissos gibi, cıvık bir duygusallıkla kendine hayran olma sinirlerimizi yorar, insanı yaşamın asıl insani değerlerinden yoksun bırakır, büyük acılarla karşılaşmamış insanlara özgü tek yanlı yaşam kaynaklarını kurutur. Bu yaşam kaynakları da doğadaki su kaynakları gibidirler; düzenli bir biçimde, her geçen gün biraz daha gür akabilmeleri için, ele alınıp işlenmeleri, genişletilmeleri, derinliğine kazılmaları gerekir. Oysa sevinç kaynaklarımızın akışını gürleştirecek bir tek kaynak vardır yeryüzünde: Acı. Evet, yalnız o içten kılabilir insanı, ama bunun için de, acıyla ezilen kişinin kendine ters bir hayranlık duymaması gerekir, çünkü bütün iş, ömür boyu kuş gibi hafif olmaksa, elimizden akıp giden altınların hafifliğini hissetmek, bitlerin kalıcı izini taşımaktan çok daha iyidir. Yoksulluğun hayranı olmadığım gibi, onun verdiği sersemce acıya da hiç mi hiç düşkün değilim; ancak, bir kez yoksulluk denizine yuvar-

lanmışken, gülünç bir umutsuzluk içinde suyun yüzünde kalmaya savaşmaktansa, alabildiğine derine inmeyi yeğlerim. Bende gördüğünüz, sizi ürküten o kişilik, o dinginlik, yazgıya boyun eğiş, işte bundandır.

Az önce saygınlığımdan falan söz ediyordunuz galiba. Saygınlık, ancak yitirmekten korktuğunuz zaman yitecek şeylerdendir. Biz onu, daha eline aldığı an suratına tükürecek aşağılık bir varlığa teslim etmedikçe, hiç kimse dokunamaz bir insanın saygınlığına. Kişiliğimizin en katkısız billurudur saygınlık, onu ikide bir elin günün önüne sürebilmek için, insanın düpedüz kaçık olması gerekir. Ne istiyorsunuz yani? Liman işçilerinden biri burnumu sıkıştırdığı ya da ucuna bir fiske vurduğu zaman, bütün yoksulluğumu ortaya koyup, 'Hey, bana baksana sen! Kim sanıyorsun sen beni? *Plaçinta* sattığıma bakıp, bilmem ne şatosunda doğmuş, bilmem kimin oğlu, bilmem kim olduğumu aklınıza bile getirmiyorsunuz galiba!' mı diyeyim? Hayır, yapılmaz böyle şey. Yaptığınız zaman, dalgacılar sizden yana çıkmaz.

Sık sık başıma geldiği üzere, biri çıkıp, 'Bitli!' diye bağırabilir. Bitliyseniz, dediği doğrudur; yoksa, yanılmış demektir. Ve her iki durumda da size kötülük etmek istedikleri bellidir. Bakın, 'istedikleri' diyorum, çünkü genellikle onlar da makinelerine yanlış bir parça karışmış temiz yürekli, yiğit kişilerdir. Ayrıca yeniden parmak basayım ki, insan denen şu makineyi hiç kimse yeterince ustalıkla kullanamaz. Ama diyelim ki, gerçekten kötüdürler, yaşam konusunda yeterince deneyimli olmadıklarının dışında ne anlamı vardır bunun?

Sözün kısası, benim için kaygılanmayın. Çok iyiyim ben. Bir ay önce İbrail'e geldiğim zaman vardım yoksulluk denizinin dibine, şimdi yavaş yavaş su yüzüne çıkmaktayım. Kıyıya çıkmama yardım mı etmek istiyorsunuz? Kabul, yalnız, hiç kimse ne yakaladığınızı, yani nasıl bir balık tuttuğunuzu bilmeyecek. Başkaları için, sandıkları kişiyim ve öyle

kalmak istiyorum: *Plaçinta* satan, Kir Nikolas'ın yanında uşaklık eden adamım ben ve bu arada şunu da belirteyim ki, Kir Nikolas, bir zamanlar dostluk ettiğim kişilerden fersah fersah ilerdedir.

Pek çokları bizimle uğraşacak elbet, çünkü basit insanların en büyük zevki, başkalarının işine burnunu sokmaktır. Siz, sakın sezdirmeyin onlara bir yaram olduğunu, yoksa hemen koşup ellerini daldırırlar bu yaraya.

Hadi gidelim şimdi."

***

Adrien, Mihail konuşurken, kaşları arasında ona sert bir hava veren, derin bir çizginin oluştuğunu fark etmişti. Mihail'in vurgularındaki yumuşaklık, hareketlerindeki ölçülülük ve sözlerindeki denge ile bu çatık kaşlar ve asık yüz arasında müthiş bir çelişki vardı. Ama bu hep böyle olmayacak ve Adrien pek yakında, kendi kusurundan ötürü çatılan kaşlarla birlikte, yepyeni bir Mihail'le karşılaşacaktı.

Sandal, limandaki yükleme boşaltma iskelelerine çevirdi burnunu. Nehrin sol kıyısına geçirmekte olduğu iki dost, yol boyunca tek söz etmedi, kayıkçı da küstüler sandı. Göz göze geldiklerinde:

"Ne güzel şeyler biliyoruz şu anda! Ama susmak zorundayız!" der gibiydiler.

Balık iskelesine yanaştılar. Mihail, simit sepetinin kayışı boynunda, Adrien'den önce fırladı rıhtıma ve sandalın parasını ödemek üzere kutusuna el attı. Adrien kınayan bir bakışla onu durdurdu. Yanlarında, yörelerinde Rumca bilebilecek insanlar vardı. Alçak sesle:

"Siz mi ödemeye kalkıyorsunuz?" dedi.

"Evet," dedi Mihail suçlu bir çocuk gibi gülümseyerek.

"İyi ama, böyle mi anlaşmıştık?" dedi Adrien, öfkeli gözlerle.

Mihail hiç sesini çıkarmadı, para kutusunu sepete koydu ve soylu bir utançla bakışlarını yere indirdi.

(Ah aşağılık para ah! Hemen araya girdin değil mi? Daha şimdiden dostluğun eline kara bulaştırıp seni hor gören iki insanın yaşamını zehirlemeye başladın ha? Daha şimdiden, şu yeni doğmakta olan dostluk yuvasına ayrılık tohumu ekmek, insanlar arasındaki ilişkinin temel taşı olduğunu, hiçbir şeyin senin boyunduruğundan kurtulamayacağını mı göstermek istiyorsun? Ah aşağılık bir beynin rezil buluşu ah! Ah adalet getirdiğini sanan alçaklık ah! Hey, Adrien! Ayağını denk al oğlum!)

***

Ne mutlu, yüreği dostluk sevgisiyle yanıp tutuşana. Yalnız odur yalnızlığı daha az öldürücü, yaşamı da çekilir kılan.

Adrien Mihail'den ayrıldığında hiçbir şey düşünemeyecek kadar şaşkındı. Tek bir fikrin ucunu yakalayamıyordu. Her şey, cıva gibi kayıyor, elinden kaçıyordu. Daha doğrusu, bütün fikirler orada, kafasının içindeydiler, hatta gereğinden fazla kalabalıktılar, ama yüreğimizin beynimize çıktığı zamanlardaki gibi, çok kaygan, tıka basa sevinç yüklüydüler; ve iyi ki öyleydiler, çünkü beyin, tek başına, aslında yüce Tanrı'nın bizi şerrinden koruması gereken, acımasız bir araçtır.

Adrien beyninde ya da yüreğinde tıpkı o küçük su birikintisinin üstündeki minicik sinekler gibi kaynaşan bu sevinçli fikirleri tatlı ve yorgun bir bakışla seyrediyor, İbrail'in Champs-Élysées'si sayılan ve o saatte sessizliği yalnızca, "*Gaz var, gaaz*!" diye bağıran yaşlı Yahudi satıcının haykırışlarıyla bozulan Karol Caddesi'nden geçerek salına salına işe gidiyordu.

Onu bir *kobilitza*'yla* omzuna astığı iki gaz bidonunun ağırlığı altında yay gibi eğilmiş gören Adrien, kendi kendine:

"Vah zavallım vah," diye söylendi, "böyle bir yaşama katlanabilmek için, sen de birini, benim Mihail'i sevdiğim kadar seviyor olmalısın."

---

* Sırık.

Ve o anda aklına, ayrıca anasıyla Leana'yı da sevdiği geldi. Büyük bir rahatlıkla bu üçünü bağdaştırdı. Peki, gerçekte de öyle miydi acaba?

Evet, Adrien'in gönlünde!

O mutlu uyuşukluk içinde akşamı etti. Neyse ki, iş de "pek kötü" değildi, yani sizin anlayacağınız, çalışmaya gelen iki işçi ile ustabaşı Adrien'den daha yürekli çıkmadılar, ama tabii bambaşka bir nedenle: Bir gün önce vur patlasın çal oynasın eğlenmişler ve Almanların deyimiyle "blau Montag" yaptıkları, o sabah işi astıkları halde, kafalarındaki duman daha pek dağılmamıştı. Adrien'in de kafası dumanlı sandılar:

"Adrien, oğlum" dedi Petrak Usta, "gözlerini istediğin kadar açık tutmaya çalış, gözkapaklarının bizimkiler kadar ağır olduğunu görüyorum. Eh, çok da iyi anlıyorum doğrusu bunu! Çalışma denen şey hiç de iç açıcı olmadığı halde, zenginler, can sıkıntısından gebermeyelim diye biz çulsuzlara bırakmışlar onu."

Usta, bir üstübeç sandığının üstüne çökmüş, iş gömleğini giymeye hiç de niyetli gözükmüyordu. Öbür ikisi tulumlarını giymişlerdi, ama aygıtlara, zehirli yılana bakar gibi bakıyorlardı. Yalnız çırak, küçük Serafim ayaktaydı; elindeki kömür kalemle, eski bir duvara domuz yavruları çiziyordu.

Müşterinin yanılgısı sonucu yarı yolda bırakılmış bir işti yaptıkları; adam ilk harcamalar için gerekli parayı kesince, Petrak Usta da cızlamı çekmişti. "Herifçioğlu sonunda yola geldiğinden", şimdi yeniden işe koyuluyorlardı. Böyle yarım bırakılmış işlere dönmenin insanın ağzında bıraktığı buruk tadı bilenler, bizim zanaatçıların içlerinin kararmasını çok iyi anlayacaklardır. Süslemeci Matei, unutmabenilerin rengini bir türlü tutturamıyor, kabartma alçı işlerinin bir numaralı yıldızı İtzik, kabartmalar arasında bağlantı kuramıyordu. En alçakgönüllüleri olan Adrien, birkaç aynanın üstündeki "çayırlar"ı boyamaya koyuldu. Ustabaşıysa, üç haftadır el sürmediği yapay tahtayla cebelleşip duruyordu.

Petrak Usta aslında pek de usta değildi, ama işi çekip çevirmeyi bilen, becerikli bir insandı. Dürüst, eli açık, sevecen, işçi ruhundan –"tembelliğe hakkı olmayan" işçinin ruhundan– anlayan bir adam olduğu için, en hırçın insana bile sevdirirdi kendini. Sırık gibi uzun boylu, iskelete benzer bir devdi. Suratının da koskoca kentte eşi benzeri yoktu: Yumurta biçiminde uzun bir yüzü, sivri ve kel bir başı, patlıcan gibi bir burnu, güldüğü zaman iki misli uzayan etli dudakları, çukuru berberlerin başına dert açan domates biçiminde bir çenesi, kendi deyimiyle "atalarının soyunu belli eden" kepçe kulakları vardı. Bununla birlikte, hiçbir çirkin adam Petrak Usta kadar sevimli değildi; iyilik dolu yüreğinin bütün sevincini dile getirerek gülen gözlerinden başka, bedensel yapısından ötürü dostça ve zararsız şakalara konu olduğu Prokop Çayhanesi'ndeki dillere destan öfkeleri de onu herkesçe sevilen bir adam yapmıştı.

Petrak Usta, bu müthiş öfkelerinden sonra, kasırga gibi işlikten çıkar, gider bir arabayla bir kemancı Çingene tutar, gelip işçileri üst üste arabaya doldurur, alır götürürdü. Sarsıntısı sabaha dek süren, herkesi barıştırarak onlara bir haftalık dinginlik sağlayan "ünlü patlamaları"ydı bunlar.

Adrien, ruhunun güzelliği, o çirkinlik yığını içinden, bulutlar arasından sıyrılan yaz güneşi gibi birdenbire sıyrılan bu insanla pek özel bir yoldan tanışmıştı.

İlk kez yolları karşılaştığında Adrien bir ithalatçının yanında ayak işlerine bakıyordu. Boyacı ustası, oraya, öteberiyi onarmaya gelmişti. Akşama doğru, neşesiyle bütün ev halkının gönlünü kazandıktan sonra, oda hizmetçisi ile evin hanımı arasındaki korkunç ağız dalaşına tanık olmuştu. Ve tabii hizmetçi kolundan tutulduğu gibi sokağa atılmıştı. Petrak Usta takım taklavatıyla birlikte kızı da toparlamış, getirip karısına teslim etmişti; en az kendisi kadar iyi yürekli bir insan olan karısı, kızcağıza, çok daha iyi koşullarla yeni bir iş bulmuştu. Adrien içinden bu adama iyi bir not vermişti. İkinci karşılaşmaları tam bir yıl sonra olmuştu.

Aylarca işsiz kaldıktan sonra, gündelik bir iş bulabilmek için çırpındığı dönemdi o sıralar. Çilingirin biri, dökme demir bir kapıyı yerine takmak üzere, bir günlüğüne onu tutmuş ve Adrien işyerinde Petrak Usta'yla karşılaşmıştı. Buna ikisi de sevinmiş, çaylarını Prokop'ta içmiş, tatlı tatlı konuşmuşlardı. İş bitip de adam kendisine yol verince, boyacı, dostluğun verdiği teklifsizlikle ansızın sormuştu Adrien'e:

"N'apıyorsunuz şimdi? Çilingir mi oldunuz?"

"Hayır, çilingir değilim..." diye karşılık vermişti Adrien. Sonra, üzgün bir tavırla eklemişti:

"... Aslında hiçbir şey değilim!"

Bu içtenlik, Petrak Usta'nın temiz yüreğini sızlatmıştı. İlgiyle delikanlıya bakmış:

"Belli bir uğraşınız yok mu?" diye sormuştu.

"Ne yazık ki yok."

"Peki, hiçbirini öğrenmeyi denemediniz mi?"

"Denemez olur muyum! Tersane işliklerinde makinist olarak çalıştım, ama bir yılın sonunda, olanaksızlıktan bıraktım, çünkü hep anamın sırtından geçiniyordum."

Bu konuşma sırasında, aşırı sıcağın etkisiyle ruhların daha tez kaynaştığı Prokop'ta çay içmekteydiler. Petrak Usta o sinir yatıştırıcı sıvıdan bardak bardak içiyor, yüzünü paralarcasına terini siliyordu. Bir daha sordu:

"Peki, bir uğraş tutmak istemez miydiniz?"

"Pöh, öğrenecek çağı çoktan geçtim..." dedi, içi sızlayan Adrien.

"Kaç yaşındasınız?"

"Hemen hemen on sekiz."

"Ve on sekiz yaşında, artık çok geç diyorsunuz, öyle mi?.. Bakın ben, ilk kez yirmi dört yaşımda elime aldım fırçayı ve gördüğünüz gibi, hiç de kötü gitmiyor... Ama şu da var: 'Zanaat altın bilezik'se de, gırtlağımız gümüş hunidir!" diye dalga geçmişti, zanaatçının kazandığından fazlasını içkiye verdiğini dile getiren atasözüyle.

Adrien gerisini düşünmeden, tam iki saat kahkahalarla gülmüştü bu adamın yanında ve baş başa kaldıkları zaman boyacı ustası sormuştu:

"Kaç para kazanıyorsunuz günde?"

"İki frank."

"Peki," demişti beriki, "suratım çok ürkütmüyorsa, yarın sabahtan başlayarak ben de iki frank veririm size... Gelin... 'İblisin, ressamların çizdiği kadar kara olmadığını' anlarsınız."

Adrien bu öneriye öylesine şaşırmıştı ki, gözlerinden yaş gelmişti. Eh, haksız da değildi doğrusu, o çağlarda bir çırak işe iki frankla değil, yarım frankla başlardı.

O günden bu yana altı ay geçmiş, Adrien dost ustasının eli açıklığına layık olduğunu göstermiş, çıraklık dönemini çabucak aşmıştı. Şimdi artık verilen her işi beceriyordu, gündeliği üç franga çıkmıştı, oysa en iyi işçiler bile beş franktan fazla alamazdı.

***

Bizimkilerin yeniden çalışmaya başladıkları katın üstünde, onlara bu işi veren adamın ailesi oturuyordu. Bir de baktılar, açık yürekli Macar hizmetçileri ortalıkta bitmiş, bozuk bir Rumenceyle:

"Aa, Petrak Usta! Bu çeşit çalışıyorsunuz siz? Hayde bakalım! Kalkın ayakta!" diye bağırıyor.

Ustabaşı korkmuş gibi yaptı, oturduğu yerden öyle bir sıçradı ki, kafası tavana vuruyordu, kollarını iki yana açtı, herkesi kırıp geçiren umutsuz bir tavırla:

"Ah, Marişka, Marişka!" diye bağırdı. "Yiyenin ağzını yakıp kavuran, erkekleri delice âşık eden o ünlü *papriş-ka*'ların* yetiştiği ülkenin güzel kızı, umudunu yitirmiş bütün badanacıların uğur perisi, söyle bana, sever misin boyacıları?"

---

* Acı biber.

Bunu sorarken, upuzun gövdesini leylek boynu gibi büküp eğmişti. Onunla burun buruna gelen Marişka neşeli bir yüzle:

"Avat, Bay Patrak, sever ben boyacıları, hep şarkı söyler, iyi çuçuk hepsi, ama çok az çalışır."

"Bravo Marişka!" diye gürledi Petrak Usta, hizmetçi kızın beline sarılıp odanın içinde onu döndürerek. "Arı gibi çalışmamızı istiyorsanız, hemen gidip bize şöyle okkalı, az şekerli, *kaymaklı* dört Türk kahvesi yapıp getirin, hem de sıcak sıcak... Param param param!"

Hizmetçi kız, güçbela kurtuldu onun elinden ve bağıra bağıra kaçtı:

"Hamam, Bay Patrak, hamam!"

Bütün uyuşuklukları dağılan işçiler, kasıklarını tuta tuta gülüyorlardı. Yiğit kız, az sonra, bir tepsi içinde, dört fincan kahveyle birer bardak su ve birer parça reçel getirdi onlara; bu sonuncular, insanların sizi bir fincan kahveye hasret bıraktığı Batı'da pek az rastlanan (oralarda içeceğiniz zaten kahve değil, "imamın aptes suyu"dur) Rumen konukseverliğinin simgesiydiler.

Bu nefis kahvaltıyla keyifleri yerine gelen dört adam, taptaze bir yürekle işe sarıldı. Matei ile İtzik'in işleri tavandaydı; ikisi de, sırıkla yürür gibi kullandıkları merdivenlerine çıktılar. (Fransa'da hiç bilinmeyen, Romanya'ya da Almanya'dan geçmiş olan bu çalışma biçimi, işçiyi merdivenin yerini değiştirmek üzere ha bire inip çıkmanın yorgunluğundan kurtarıyor, ustabaşıya da boşuna zaman harcatmıyordu.) Biri unutmabenilerini serpiştirecek, öbürü de kabartmalarının örneğini çizecekti.

Petrak Usta verandaya süreceği "son kat" yağlıboyayı hazırlamaya, Adrien'se elindeki kalıpla odalardan birinin duvarına bir av sahnesi resmi çıkarmaya koyuldu.

O arada, gevezelik son kertesine varmıştı. Konuşmalar ve kahkahalar gırla gidiyordu. Her biri, çalışırken, bir gün

önce patlattığı "bomba"yı anlatıyordu. Ustabaşı, bacaklarının arasına bir boya kovası alıp yere çökmüş, bir yandan Serafim'in uzattığı boya, yağ, kurutucu madde ve terebentini birbirine karıştırıyor, bir yandan da hepsine laf yetiştirip enerjilerini kamçılıyordu. Adrien çalıştığı odadan onların bu saçma sapan konuşmalarını dinliyor, yürekten gülüyor, duvarları yeşil ormanlar, yeşil avcılar, yeşil geyik ve köpeklerle dolduruyordu.

Ama yorgun düşen sesler yavaş yavaş zayıfladı, karşılıklarla gülüşmelerin arası uzadı, koflaşan göğüslerden artık yalnız birtakım çatlak sesler çıkıyordu. Bir saat sonraysa, işyerinde hemen hemen tam bir sessizlik hüküm sürmekteydi. Hareket eden bir merdivenin tıkırtısı, kısa, hırıltılı bir öksürük, hoşnutsuzluk belirtisi bir iç çekiş ya da çırağa usulca, "Prusya mavisi!"... "Koyu yeşil!"... "Bırak şimdi onu!" diyen ustabaşının kalın sesi bozuyordu zaman zaman, bu sessizliği. Derken Adrien hiçbir şey işitmez oldu, tatsız günlerin kıpırtısızlığı ve uyuşukluğu her şeyi alıp götürdü, işlik Adrien'den uzaklaştı, aklı yeniden kar beyaz nilüferlere, Prusya mavisini bırakıp gök mavisine döndü; özellikle gidip Samoyla Petrof'u görmeyi, Mihail'i içinde bulunduğu yoksulluktan kurtarma işine ortak etmeyi düşünüyordu.

Böyle düş kurarken, robot gibi, elindeki kalıbı duvara dayıyor, fırçayı kesik yerlere sokup çıkarıyor, kâğıdı kaldırıp az öteye yapıştırıyor, hiç ilgi duymadan aynı işi tekrarlıyordu; birden kafası nilüferlerden koptu; ansızın, son resmi baş aşağı yaptığını fark etti. Vay canına!.. Bir elinde karton kalıp, öbüründe fırça, tepetaklak duran ormana, avcılara, geyiklere, köpeklere bakıyordu üzgün üzgün. Bu gibi durumlarda, Seine kıyılarında kullanılan ve Napolèon Bonaparte'ın Waterloo'daki son birliklerine kumanda eden General Cambronne'un teslim olmasını isteyen General Milhaud'ya verdiği sert karşılıktan alındığı söylenen lafları bilmediğinden, içinden, Cambronne'u bile titretecek bir küfür savurdu (bizim Doğulular küfür yönünden pek zengindir zaten).

Adrien kimse işitmesin diye böyle içinden küfrederken, yan odadan, camları zangırdatan bir küfür yükseldi. Petrak Usta köpürmüş, düpedüz uluyordu:

"Hay dinine imanına yandığımın!.. Kim soktu şu Berlin kırmızısını Van Dyck yeşilinin bulunduğu kutuya be? İki okka boyayı berbat ettim!"

Kimseden ses çıkmadı. Serafim, korku dolu bir sesle "bütün boya tüplerinin, işi bıraktıkları gün, karman çorman sandığa atıldığını, şimdi, kullanmazdan önce bir kez sınamak gerektiğini" söyledi.

Hata yapanın yalnız kendisi olmayışına sevinen Adrien, ses çıkarmadan sildi ters resmi, üstüne bir kat boya çekti, o arada, düştüğü yanlışlığa canı sıkılan ustabaşı, tavanda çalışan iki işçinin yaptıklarını görmeye gitti. Hiç de hoşnut kalmadı:

"Bakın arkadaşlar," dedi, "hadi paşa paşa inin şu merdivenlerden, senin unutmabeniler soğuk ve cansız; İtzik, senin yalancı kabartmanın da kabartmayla ilgisi yok..."

"... Ben de son resmi ters çıkartım," diyerek araya girdi Adrien.

Zavallı ustabaşı etine iğne batırılmış gibi sıçradı:

"Hepsini mi?" diye sordu.

"Hayır, bir tekini," diye karşılık verdi Adrien.

"Peki! Bırakın her şeyi! Tüyelim buradan," diye bağırdı boyacıbaşı. "Bugün hepimizin gözleri şeşi beş görüyor. Yarın iki misli çalışırız. Yarım günlük yevmiyenizi veriyorum. Yerleştirin aletlerinizi."

Herkes sevindi bu habere. Ertesi gün, yitirilen bu üç saati kazanmak üzere "deli gibi" çalışacaklarına söz verdiler. Ve hepsi bir yana dağıldı.

***

Adrien sokağa çıkınca saatine baktı, dört buçuktu.

"Samoyla bu saatte *çayhane*'de olmaz," diye düşündü.

Ve, ya herrü ya merrü deyip, sobacı-sanatçı-ressamın Duvarcılar Sokağı'ndaki evine yollandı. Burası, küçük kent-

soyluların oturduğu, sakin bir mahalleydi. Dediğimiz sokağın 7 numarasında kendi halinde bir evle karşılaştı, tahta avlu kapısını çaldı, köpek vardır korkusuyla usulca araladı. Mutfaktan saçı başı ve giysileri Rus kadınlarınkine benzeyen, kırk-kırk beş yaşlarında, etli butlu bir kadın çıktı, dostça gülümseyerek yanına geldi. Adrien kadını selamlayıp sordu:

"Bay Samoyla Petrof burada mı oturuyor?"

"Evet, efendim, evet, girin içeri! Sabahtan beri sizi bekliyor, tam üç kez gelip gelmediğinizi sordu."

"Nasıl olur?" dedi Adrien, şaşkın şaşkın. "Siz kim olduğumu bilmiyorsunuz ki."

"Doğru, tanışmıyoruz, ama bütün gün sizden, dün akşam Halk Bahçesi'ndeki karşılaşmanızdan söz etti. Bayılmış size, ben de sevindim tanıdığıma."

Tam o sırada, avlunun dibindeki odalardan birinden Samoyla fırladı, kollarını açıp Adrien'e doğru koştu. Sırtında beyaz bir gömlek, yumuşak bir takma yaka, kara bir boyunbağı vardı; gençliği, güzelliği, taşkınlığı, canlılığı, kendine güveni, kendi varlığı ve umutlarıyla dolu olmanın verdiği rahatlık içinde ışıl ışıl yanan bir insandı. Adrien'in koluna yapıştı, çekip işliğine götürdü ve o arada sevgi gösterisine boğdu:

"Çok şükür gelebildiniz! Sabahtan beri sabırsızlıkla sizi bekliyorum. Biliyor musunuz, tanıdıklarımdan biri sizi, sabah sekize doğru, simit satan bir oğlanla rıhtımda görmüş. Sözünü ettiğim kişi dün gece konfeti savaşına katılmıştı, sizi uzaktan tanıyor, sabahki gezintinizden küçümseyerek söz açtı. Nasıl ağzının payını verdim görecektiniz! Ama böylece çalışmadığınızı öğrenmiş oldum, dün geceki sözünüze de güvenerek beni görmeye geleceğinizden emindim. Onun için, ben yokken gelirseniz, bir dakikacık bekletmesini annemden rica etmiştim."

Ve tam içeri gireceklerken durdu, şımarık çocuklar gibi anasına seslendi:

"Anneciğim! Semaveri hazırlar mısınız?"

İçeri girdiler, Adrien alçakgönüllüce döşenmiş iki odayla karşılaştı: Bunlar Samoyla'nın yatak odasıyla çalışma ve okuma odasıydı. Özellikle bu sonuncunun sanatçılara özgü dağınıklığı, Adrien'i duygulandırıp büyüledi. Karyolanın arkasındaki duvarlar, yerden tavana dek, irili ufaklı elliye yakın tabloyla kaplıydı. En çok manzara resmi vardı. Sağda solda, birkaç baş çalışması, iki de dinsel konulu resim göze çarpıyordu. Petrof'un gözdesi Rembrandt'ın taşbaskı renkli ya da siyah beyaz kopyaları, büyük ressamların portreleri, ünlü besteci ve edebiyatçıların resimleri sağa sola iğnelenmişti. Üstü kitap dolu masada, başköşeyi Tolstoy tutuyordu, yanında Puşkin, Vereşçagin ve Lermontov. Beethoven'in ölüm döşeğinde alınmış maskı, Eminescu'nun resimleri vardı ve bütün bunlar iç içeydi. Pencerenin dibine yerleştirilmiş şövalede duran, hemen hemen bitmiş, kocaman bir yağlıboya tablo konuğun dikkatini çekti.

"Tanıdınız mı bu manzarayı?" diye sordu Samoyla.

"Tanır gibiyim! Hiç yabancı değil," dedi Adrien. "Adı ne?"

"Siz olsanız ne ad verirdiniz?"

"Vallahi, ne bileyim... *İbrail Önlerinde Tuna* derdim."

"Peki, öyle olsun!" diye haykırdı ressam. "Bense *Tuna Bataklığı* adını vermeyi düşünüyordum."

"O ad pek gitmezdi," diye görüşünü belirtti Adrien. "Sazlıklar arkada kalmış. Tuna'ysa, bütün ayrıntılarıyla ortada. Ayrıca, bu işten pek anlamadığımı da itiraf edeyim. Edebiyat bir yana, öbür sanatlar gibi, resmi de pek derinine inmeden severim. El yordamıyla tadarım onları."

"Öyleyse birbirimizi tamamlarız," diye bağırdı Petrof. "Ben size resimden söz ederim, siz de bana edebiyattan. O konuda benden daha iyisiniz."

"Edebiyatla yakınlığınızı bilmiyorum, ama benim bu konuyu iyi bildiğimi söylemek abartı olur. Öteden beri hep bu güçlü ışıkta yıkandım, sorunun özüne baktım elbet, ama

edebiyat alanı öylesine geniş ki, öğrenmeye kalkınca ürküyorum. Hiçbir şey bilmediğimi fark ediyorum!"

"Başka dil biliyor musunuz?"

"Gördünüz mü? En büyük eksikliklerimden birine parmak bastınız işte. Çağdaş Yunancadan başka dil bilmiyorum, ama alay edeceksiniz belki, onun yerine Fransızca öğrenmiş olmayı yeğlerdim... Hatta gerekirse, Rumencemi bile verebilirdim üstüne."

"Ah, ah, tıpkı benim gibi düşünüyorsunuz!" diye göğüs geçirdi Samoyla. "Ben de Fransızca öğrenme, Fransa'yı, Paris'i, oradaki başyapıtları görme arzusuyla yanıp tutuşuyorum."

"İyi ama, sizin elinizde, benim kör topal Rumcama benzemeyen Rusça var."

"Evet, ancak o da evrensel bir dil değil; bense, tıpkı sizin gibi çok yükseklerde uçmak isterdim."

Petrof, konuşurken, Adrien'in hoşuna giden birtakım hareketler yapıyor, yüzünü tatlı bir biçimde oynatıyordu. Ona tablolarını gösterip açıklamalarda bulunurken, konuları, çizgiyi, renkleri, düşüncesinin az ya da çok başarıyla dile getirilmiş olmasını anlatırken kolunu sıkıyor, omzuna vuruyor, son derece gülünç şakalar yapıyordu. Adrien dinlerken Samoyla ile Mihail'i karşılaştırıyor, kendi kendine:

"Nasıl da büyük bir fark var aralarında!" diyordu.

Oysa, Mihail'le yan yana bulunduğu zamanlardaki gibi, Samoyla karşısında da büyük bir heyecan duyuyor, ona doğru çekildiğini hissediyordu. Yeni ve şaşırtıcı bir şeydi bu, Adrien için. İki insan... İki ayrı insan keşfetmişti. Birisi insana çook uzun zamanda geliyordu; öbürü koşarak.

Petrof'un anası, bakırları pırıl pırıl parlayan, fokur fokur kaynayan semaveri, Rus kadınlarına özgü bir alışkanlık ve incelikle odaya getirdi. Tepside, ayrıca, derin altlıklar üstüne oturtulmuş iki geniş çay fincanı, şeker, limon, rom ve küçük çörekler vardı. Adrien o güne dek böyle yüklü çay tepsisi görmemişti.

Temiz yürekli ana sordu:

"Siz de mi resim yapıyorsunuz?"

"Evet, hanımefendi, duvarları boyuyorum!" diye şaka yaptı Adrien.

Çay koymakta olan Samoyla hemen atıldı:

"İnanma, anacığım! Adrien değerli bir çocuktur, kaç haftadır nasıl etsem de onunla tanışsam diyordum. Ama artık candan iki dostuz, öyle değil mi Adrien?"

Yalnız kalıp da çaylarını yudumlamaya başladıkları zaman Petrof sordu:

"Dostunuz var mı?"

"Sorunun karşılığını sonraya bırakıp ben size aynı şeyi soracağım," dedi Adrien: "Ya sizin? Dost yönünden zengin misiniz?"

Ressam "çık" diye dilini şaklattı:

"Yığınla tanıdığım var, bunların bazıları bana bağlıdır. Askerlik yaptım, sporla uğraştım, bir sürü insanla düşüp kalktım. Yalnız, ne gariptir, bu dostlardan ayrılırken eskisinden daha bilgili bir adam olmamak bir yana, sizi doyurmayan bir gösteriden çıktığınız zamanki gibi, yatışmamış bir heyecan kalıyor hep içimde. Üstelik, havailik konusunda da onlardan aşağı kalmam, birlikte 'kadın avına' çıkar, 'bombalar' patlatır, daha bir sürü çocukça işler yaparız. Bununla birlikte –nasıl söylesem bilmem ki– zaman zaman, bu anlattığım insan olmadığımı hissediyorum sanki. Kimi zaman, onlarla geçirdiğim bir geceden sonra, eve döndüğümde kederler içinde buluyorum kendimi; yaşamdan zevk –tabii sanatsal heyecanın verdiği zevkin en büyüğünü– alabilme uğruna harcadığım çabanın sonunda, ağzımda bir burukluk kalıyor. Oysa, bu heyecanı başkalarına iletmek, onu başkalarının gözlerinde ışıldarken görmek istiyorum. Benim için gerçek mutluluk bu çünkü, ancak o zaman kendimi bütünüyle anlaşılmış hissedeceğim. Ve işte bu sevinç parıltısını, bir akşam, sizin gözlerinizde gördüm..."

"Ne zaman kuzum?" diye sordu şaşıran Adrien.

"Bundan bir süre önce... Ondan önce de, çayhanenin şamatası arasında, oturduğum yerden sizin Petrak Usta'ya birtakım kitaplardan parçalar okuduğunuzu, açıklamalarda bulunduğunuzu işitmiştim. Bir keresinde, *Suç ve Ceza*'dan, Raskolnikov'un Sonya'nın ayaklarına kapanışını okuyor, ustanıza büyüklüğünü anlatıyordunuz. Adamcağız –anlattıklarınızın bazı bölümlerini anlıyor, bazı yerleri hiç mi hiç anlamıyor– sizi güçlükle izliyordu, ama siz, karşınızdakinin bu coşkun heyecan karşısında şaşkına döndüğünü falan fark etmeden, kendinizi kaptırmış gidiyordunuz."

"Haa, evet, hatırladım o günü," dedi Adrien, kızararak.

"Durun, dahası var. Bir keresinde de, sizi tek başına sevinirken gördüm ve işte o zaman anladım sanattan aldığınız zevkin içtenliğini..."

"İyi ama, polis hafiyeliği yapıyorsunuz siz!" diye bağırdı Adrien.

"Hiç de değil. Bakın, gözlerinizin azıcık zayıf olduğuna bahse girerim."

"Evet, uzağı pek iyi göremem, hele geceleri."

"Tamam işte, bir akşam Prokop'a küçük bir paketle geldiniz. Çayhanede topu topu beş altı kişi vardı, bunlardan biri de bendim, karanlıkça bir köşede oturuyordum; bir işçiyi bekliyordum. Paketi açtınız, iki kitap çıkardınız, birkaç sayfayı çakıyla açtınız, heyecanla okudunuz, sonra şöyle bir karıştırdınız ve yeniden okumaya koyuldunuz. En sonunda da elinizi çenenize dayayıp düşlere daldınız, gözlerinizse doğrudan doğruya, 'İyi ama, nedir o okuduğunuz?' diye soran gözlerime dikiliydi. Siz ışıkta, ben karanlıktaydım, dolayısıyla, az önce sözünü ettiğim dostluk aynasından yoksun kaldığımız zaman ancak tek başımıza tadabildiğimiz bu sevincin parıltısını seyredebildim rahatça gözlerinizde. Çıkarken masanızın hemen dibinden geçtim, Sienkiewicz ve Balzac'la beraber olduğunuzu gördüm: *Hania* ile *Goriot Baba* vardı elinizde."

"Peki neden masama bir yumruk indirip hemen o anda söylemediniz bu dediklerinizi?" diye sordu Adrien, üzgün üzgün.

"Ah, ah!" diye iç çekti Samoyla. "İnsan böyle damdan düşer gibi gidemiyor başkalarının yanına. Dün akşam Halk Bahçesi'nde, daha önce iki kadeh köpüklü şarap yuvarladığım için yapabildim o işi."

"Hayır, doğru değil bu dediğiniz, Samoyla!" diye karşı çıktı Adrien. "İnsan başka birine damdan düşer gibi de yanaşabilir, iki kadeh köpüklü şarap yuvarlamadan da sevgisini söyleyip karşılığında sevgi bekleyebilir. Bizim gibiler için en iyi köpüklü şarap, içimizi dolduran, dünya kuruldu kurulalı fokurdayan aşktır. Ben şimdiye dek hiç köpüklü şarap içmedim, bildiğim tek baş dönmesi, esriklik, sevginin verdikleridir. Ve işte bu sevgiyle, daha dün ve bu sabah, yoksulluğun ve haksızlığın buza çevirdiği bir insana damdan düşer gibi atıldım, insan değerbilmezliğinin hemen hemen öldürdüğü sevgi meşalesini yeniden alevlendirdim. Buraya, ondan söz etmeye; bu insanı bize ve sevdiği yaşama çekmek üzere çabalarımızı birleştirelim demeye geldim. Sizde, böyle bir girişime gerektiği gibi heyecanla atılacak bir dost bulduğum için mutluyum..."

"Kim bu adam?" diye bağırdı Samoyla, kaşlarını çatıp oturduğu sandalyeden atlayarak. "Dostluğunuza layıksa, ben de kendisiyle dost olmaktan mutluluk duyarım. Gücümün yettiği her şeyi isteyebilirsiniz benden, seve seve yerine getiririm; her şeyden önce, sıkıntı içindeyse, evim de, kesem de kendisine açıktır!"

Kollarını açıp o güzel sakalını havaya dikerek ayağa fırlayan Samoyla Petrof, Adrien için, en büyük sanat yapıtından daha değerliydi:

"Bu, insanoğlunun beyninden çıkmış yapay bir şey değil," dedi kendi kendine. "Ulu Yaradan'ın yeryüzüne atıverdiği bir *insan* bu ve bana ait."

Genç adamın eline yapıştı, üzgün bir tavırla:

"Benim iyi yürekli Samoyla'cığım!" dedi. "Gösterdiğiniz bu ruh yüceliğiyle dostluğa onur veriyor, beni de utandırıyorsunuz. Ancak, bizim için sorun, *sunmak* değil, kabul *ettirebilmek*'te. Gerçi iki kolundan başka varlığı bulunmayan yoksul bir insanım ama, ben de sizin gibi tez canlılıkla, aynı öneriyi yaptım ve kaya gibi sert bir direnmeyle karşılaştım."

"Peki, kim bu garip adam? Sakın bu sabah limanda, yanınızda gördükleri kişi olmasın?"

"Evet, o!"

"Simitçi mi?"

"Evet, ta kendisi! *Plaçinta* satan bu adam benim ilk dostumdur. Onu, dün saat ikide keşfettim; üç saat sonra da, nicedir aradığım, öteden beri zihnimde yaşattığım, ama ancak bir rastlantıyla karşılaştığım sizin dostluğunuza kavuştum. Düşünün Samoyla, nasıl korkunç bir bilgisizlik içinde yaşıyoruz!"

Açıkça şaşkınlığa uğrayan ressam, alık alık Adrien'in gözlerine bakıyor, onlarda, bir türlü gözünde canlandıramadığı Mihail'in imgesini arıyordu:

"Rumen mi?" diye sordu, daldığı derin düşten uyanırcasına.

"Hayır, Rumen değil."

"Nereli?"

"Bilmiyorum."

"Sormalıydınız."

"Yaptım o aptallığı, hemen ağzımın payını verdi."

"Vay anam vay, müthiş bir kuş bu!" diye bağırdı Samoyla. "Rumence biliyor mu bari?"

"Pek az. Aramızda Rumca konuşuyoruz, ama sonra kendisi söyledi, altı dil biliyormuş. Fransızca kitap okuduğunu kendi gözümle gördüm."

"Fransızca mı?" diye sıçradı Petrof.

"Evet, dostum. Ve bu adam, düpedüz bitli bir yoksulluk içinde yüzüyor."

Ressam elleriyle yüzünü örttü:

"Hayır... Hayır... Olamaz!" diye inledi. "Ve kim bilir nasıl bir insani değer gizlidir içinde?"

" 'Kim bilir'i yok," dedi Adrien, kararlı bir tavırla, "öyle olduğuna eminim. Birkaç saat geçirdim onunla ve kendimi, bir filin yanındaki sivrisinek gibi hissettim."

Petrof, Adrien'i omuzlarından kavradı:

"Hemen yardımına koşalım!" diye bağırdı. "Onu bulmalı, dostça, akıllıca konuşmalı, gerekirse dövmeli, ama ne pahasına olursa olsun bu durumdan kurtarmalıyız!"

Adrien acı acı gülümsedi:

"Sizin de, benim gibi eli açıklık ateşiyle yanıp tutuştuğunuzu görüyorum," dedi, "ama hiçbir işe yaramaz bu ya da tek bir şeye yarar: Onu bizden uzaklaştırmaya."

"Peki, ne yapalım öyleyse?"

"Ben de kendi kendime sordum bu soruyu ve bir plan yaptım..."

"Nasıl bir plan? Ne yapacağız?" diye atıldı ressam.

"Ona karşı, büyük ama tanınmamış sanatçıların ürkek üne davrandıkları gibi davranmak zorundayız. Bildiğiniz üzere, bu insanlar büyük bir içtenlik, sevgi ve tutkuyla hizmet ederek, ünün kendiliğinden gelmesini beklerler. Biz de şimdilik Mihail'in iyiliğini isteyen ve onu gizlice seven iki kişi olmakla yetinelim, çünkü anam bir gün bana, *'Bir insanın elindekini zorla alabilirsin, ama ona zorla bir şey veremezsin,'* demişti."

Adrien bunları söyledikten sonra, heyecanla Samoyla'nın ellerini sıktı:

"Yakında görüşmek üzere!" deyip çıktı.

***

Oysa, bu iki suç ortağı dost, pek de öyle yakında görüşemeyeceklerdi, çünkü Adrien'in gelişinin ertesi günü, Petrof, taşralı bir zenginin evine *soba* –Rus usulü tuğla sobalar– kurmak üzere bilmem nereye gitti ve orada tam altı hafta kaldı.

Adrien bu altı haftayı hiç de keyifli geçirmedi. Anasının keyfi onunkinden daha çok kaçtı. Ve bunun ceremesini Mihail çekti.

Eh, böyle olması son derece doğaldı. Bir kere, Leana çıkmış, bütün evlerin damlarında Adrien'in kendisine sorduğu "Mihail'i sevebilir misin?" sorusunu avaz avaz bağırarak tekrarlamıştı: "Sevebilir miymişim, hem de kimi: Allahın 'bitlisini'!"

"Dinleyin a dostlar!" diye bağırıyordu, kız arkadaşlarının önünde. "'Kibar insanlara' yaraşır bir ilişki mi bu? Benim gibi, Bükreş'te yalnız 'kalburüstü' kişilerle düşüp kalkmış birine tanıştırmak üzere, koskoca kentte, bula bula bunu mu bulmuş yani? Yoo, dostlar, işte bu kadarı fazla! Aklını kaçırdı besbelli..."

"Kim bilir," diye tartışmaya giriyordu kız arkadaşlarından biri, "belki de uygunsuz bir dostluktur aralarındaki... Onu bunu bilmem kardeş, hiç de doğal bir şey değil bu arkadaşlık, bir bit yeniği var bu işin içinde." (Leana'nın arkadaşı, düşündüğü gibi bir dostluğun ancak ve ancak kuburda doğmuşlar arasında olabileceğini ve bugün, böyle bir ilişkiyi öven kitapların Paris'te ya da başka yerlerde kapışıldığını, beğenildiğini bilmiyordu.)

Doğrusunu isterseniz, Adrien da, Leana'nın "ağzına dek dolu" öfke bardağını taşırıp arkadaşlarının varsayımlarını doğrulamak için elinden geleni yaptı: Boş kalan bütün vaktini o "bitli herifin" yanında geçiriyordu artık. Sabah demiyor, akşam demiyor, yağmur, çamur dinlemiyor, ister pazar ister hafta ortası olsun, sağı solu görmeden, kimsenin dediğine kulak asmadan, dağdan gelme bir yarma gibi gagasını dikip doğruca bütün benliğiyle sevdiği nesneye koşuyordu. (Yüce Tanrı, "dünya durdukça" kutsasın tutkunun böylesini, çünkü dünya günün birinde, ancak bu sevgi aracılığıyla düzelecektir!)

Bazı günler –çok erken kalkan, ama gidip çalışmakta olan Mihail'i rahatsız etmekten çekinen– Adrien elini sıkabilmek için, pişmekte olan *plaçinta*'ların nefis kokusu yayılan çörekçi dükkânının önündeki akasya kütüğünde oturuyor, kitabını açıp Kir Nikolas'ın üstün yetenekli uşağı, dostu Mihail'in çıkışını kolluyordu. Yapı işçileriyle limanda çalışan arabacılar geçiyordu önünden. Çuval onarıcısı kadınlarla kızlar geçiyordu. Sözün kısası, o çalışkan mahallesinin bütün sabah canlılığı geçiyordu. Ama Adrien ne bir şey görüyor ne bir şey işitiyordu. Oysa, hey ulu Tanrım! Bunların arasında, aslında kör kör parmağım gözüne ekşitilen suratlar, Mısır'daki sağır sultanın bile işiteceği çekiştirmeler vardı, çünkü şu yalancı dünya, sevgi kadar, bu kötülüklerle de doludur.

"... Hadi bakalım şu 'garip' Mihail'i, analara özgü bir sevgiyle seven, kör, sağır, saf oğlan; görelim nereye dek yürüyeceksin?"

Yalnızlığı içersinde sarsılmaz, dimdik, dingin bir anıtı andıran, kendine çizdiği yoldan şaşmayan Mihail, bizim "çılgın"ın sevgisine karşı sessiz duruyor, elinden geldiğince korunuyor ve çok iyi anlıyordu onu. Tıpkı pırıl pırıl gökyüzü altında sere serpe yatarken hiç kızarmadan dallarını yukarlara doğru uzatan bir ağaç gibi, Adrien'in, çevresindeki kem gözlere, kötü dillere aldırmadan, kendisine binlerce yılın insan sevgisini göstermesinden ötürü, mahalle halkının çevrelerinde ördüğü haset zinciri karşısında hiçbir suçu olmadığını, ama başlıca nedenin de kendisi olduğunu anlıyordu. Ve mahallenin dedikoducu karılarının, ağızlarının suyu aka aka, "şu nerden geldiği, nereye gittiği bilinmeyen, en az kendisi kadar pis, para canlısı Arnavut'un dükkânına yerleşip sırtımızdan zengin olmaya çalışan ve üstüne üstlük, çamaşırcı kadının oğlunu, erkek domuzun ardından koşan apış arası kızışmış dişi domuzlar gibi peşinden koşturan şaşkın"a verip veriştirmesine aldırmadan, hemen hemen

onunkine denk bir mutlulukla o yakıcı felsefi ve duygusal konuşmalara kaptırıyordu kendini.

Zavallı çamaşırcı anasına gelince, o da Mihail'in durumundaydı: Dört bir yandan yağan taşlara göğüs geriyor, ama oğlundan gelenlere dayanamıyor, diz çöküyor, korunmak üzere başını kollarının arasına alıyor, acı acı ağlıyordu. Çünkü bütün çocuk ruhlular gibi yırtıcı, el bebek gül bebek büyümüş insanlar gibi acımasız olan Adrien, anasından, sabah akşam tek bir şey, Mihail'i eve kabul edip "büyük oğlu gibi" bağrına basmasını istiyordu. Evet, tek isteği buydu!

Kadıncağız, Adrien'in Mihail'den habersiz getirdiği o kir içindeki çamaşırları yıkayıp onarmayı kabul etmişti; hatta ona, çamaşıra gittiği kentsoylu evlerinden aldığı eski gömleklerden bir ikisini vermişti. Kendi çalıştığı insanların yanında ona daha iyi bir iş bulmaya da hazırdı, ama onu eve almak olacak şey değildi.

"Bana bak, çocuk!" diyordu oğluna. "Ben ele güne karşı, yeryüzündeki biricik servetim olan seni nasıl savunacağımı bilemezken, sen kalkmış, eve senin gibi bir hazine daha almamı istiyorsun ha? İnsaf be oğlum, insaf!"

Adrien ise:

"Vız gelir onun bunun dediği bana!" diye karşılık veriyordu. "'Onunla bununla' düşüp kalkmıyorum ben, seninle, Mihail gibi *insanlarla* yaşıyorum. Ele güne gelince... Veba alsın canlarını! Benimle, benim onlarla ilgilendiğimden fazla ilgilenmeseler, yoksulluktan kırılmaktansa, karınlarının doyduğunu, başlarını sokacak bir yuva bulduklarını görmek daha çok hoşuma gidecek. Şu dünyadan yalnızca bunu bekleyen kişiler karşısındaki insanlığım bu kadardır. Beğenseler de, beğenmeseler de, Mihail'le yaşayacağım."

"Peki ya Leana?" diye soruyordu anası. "Göreceksin, o da senden uzaklaşacak."

"Pöh, derdim bu olsun! Mihail'in kısa çizmeleri çok daha değerlidir benim için."

"İyi ama, Mihail yalnız dostun. Bir kadın gerekecek sana."

"Yüz tane buldum şimdiye dek, yarından sonra da bin tane bulurum; yeter ki eşeklik etmeye razı olayım. Mihail'in yerini tutacak bir kadın göster, bir litre gaz içmeye hazırım! Ayrıca, ikinci bir Mihail bulduğum zaman da hazırım aynı şeyi yapmaya."

Ve günahsız tutkularından güç alan bizim iki dost, kötü dillere, kem gözlere, hatta açık seçik sataşmalara aldırmadan, iki sevdalı gibi buluşup görüşmeye devam ettiler.

Ama bir sabah, Adrien işe gitmezden önce her zamanki gibi Mihail'le beş on adım yürürken, tam Grivitza Sokağı'nın köşesinde, müthiş bir araba, keman ve boğuk sarhoş sesiyle karşılaştılar. Böyle sabah kırağısı cümbüş yapanların kim olduklarını görmek üzere durdukları anda, sağır ve dilsizler gibi ağızlarını açıp tek laf demeyen, küfür falan etmeyen üç bıçkın –Skatiu kardeşler– arabadan fırlayıp bizim garibanların üstüne çullandılar. Mihail boynundaki simit sepetini çıkarmaya, Adrien'se yerden bir taş kapmaya ancak vakit bulmuşlardı ki, paldır küldür yere yıkıldılar, tekme tokat bir temiz pataklandılar; üç serseri, yere dökülen simitleri, çörekleri de çiğnedikten sonra, geldikleri gibi tek laf etmeden arabaya atlayıp gözden yittiler.

Bütün bu işler bir dakika içinde olup bitmişti. Üstelik, İbrail'de, İbrail gibi yerde, böyle bir pataklamanın hiç ama hiç önemi yoktu, çünkü ne kan dökülmüş, ne de kaburga kemiği kırılmıştı. Adrien doğrulurken bedensel zayıflığından çok, işte bunun için avaz avaz bağırdı:

"Behey ulu Tanrım! Şu anda, göndermiş olsan, Kodin'in tek bir parmağı yeterdi bu üç *borfaş*'ı* yere sermeye!.."

Mihail, malın zarara uğramayan kısmını toplarken, bilgece karşı çıktı buna:

"Bizim kıskançların keyfi yerine geldiyse, pek büyük bir zarara uğramış sayılmayız... Ve böyle düşük bir ücretle

---

* Hergele.

burada yaşama hakkını alıp vartayı atlatabilmişsek, ne mutlu bize."

***

Petrof, ağustosun ilk günlerinde, Çingene gibi kararmış bir suratla, etekleri zil çalarak döndü. Köy yaşamına karışmış, işini ihmal edip, çiftliğin yükü altında ezilmiş insancıklara gönüllü olarak yardım etmiş, hiçbir zaman cezası verilmeyen bir yığın adaletsizlik görmüş ve akşamları, cırcırböcekleriyle köylü dilberlerin eşliğinde, köy şiirselliğinin tadını çıkarmıştı.

Adrien'den, Mihail'le kendisine temiz bir köteğe patlayan mahalle halkının düşmanlığını öğrenen Petrof, küplere bindi, hemen Skatiu kardeşlerin ardına düşmek istedi:

"Çok iyi tanırım bu liman hırsızlarını," dedi, "ve bana karşı üçü birden gelseler bile kemiklerini kırmakta güçlük çekmem."

Adrien onu bu fikirden vazgeçirdi:

"O zaman kin doğar ve biz de onlar gibi sürekli kavga içinde yaşamak zorunda kalırız," dedi. "Benimse böyle bir şeye niyetim yok, hele Mihail'in hiç. Böyle bir şey olursa, sizinle tanışmaya yanaşmaz."

"Benden söz ettiniz mi ona?"

"Hem de çok."

"Peki, önerdiklerimi kabule hazır mı?"

"Bir şey belli etmiyor. Sizin için dediklerime hiç karşılık vermedi. Dolayısıyla yakında gidip onu limanda aramamızı engelleyen bir şey kalmıyor demektir. Ancak son derece ölçülü, ağzı sıkı olmak gerek."

"İyi ama, nasıl anlaşacağım onunla, çünkü bütün kalburüstü İbrailliler gibi Rumca anlıyorsam da, büyük bir güçlükle konuşuyorum bu dili."

"Rusça biliyor galiba," dedi Adrien.

"Eh, eğer öyleyse, yaşadık demektir," diye bağırdı Petrof.

"Aman pek belli etmeyin bu sevincinizi. Ve onu zaman zaman zorla konuşturma ya da pek önem vermeyeceği bir şeyi kabul ettirme işini bana bırakın."

Adrien kavurucu bir günün öğleden sonrasında, Petrof'un evinde, Mihail ile ressamı tanıştırmaya karar verdi. Beriki, bir yandan gevezelik ediyor bir yandan da elinde olmadan dostunun içtenliğini ölçmeye çalışan Adrien'in dalgın bakışları altında, kömür kalemle, elini kolunu sallayarak resim yapıyordu.

Adrien Petrof'un göz alıcı giyimine takıldı:

"Biliyor musunuz," dedi, "Mihail'in partalları ile giysilerimiz arasında aşırı bir aykırılık olmamalı... Bir *sakınım* olarak söylüyorum bunu."

"Sobacı tulumumu giyeyim mi? İskele taşırken tulumla çıkarım sokağa."

"Hayır, hayır," dedi Adrien, "benim gibi eski bir takım giyin, yeter."

Samoyla söyleneni yaptı. Adrien gibi, o da takma yaka kullanmadı, giyinmesi bitince çıktılar.

Dışardaki kavurucu sıcak, onları Halk Bahçesi'ne dalmaya zorladı, ancak, Petrof'un sıralardan birinde tartışmakta olan iki tanıdığına yakalanmamak için, az sonra anayoldan ayrılmaları gerekti.

"İkisi de 'tıraşçı'dır," dedi ressam. Adrien'i ıssız patikalardan birine sürükleyerek, "Kaya gibi sert kalıplar içinde donmuş kalmış iki bölmeli kafa. Hiç sevmem bu adamları. Tek bir iş yapmadan yaşar, çekinmeden en duyarlı yerinize vurur, insanın en güzel özlemlerini piç ederler."

"Ben hiç dolaşmam böyleleriyle, varlıklarından bile haberim yoktur," diye karşılık verdi Adrien. "Onların da benden elbet. Siz de benim gibi yapın. Seçicilik, tekelci olsa da, insanı boş iyilikçilikten korur. Buysa yaşama aykırıdır, orta yolcudur, hiçbir konuda aşırı değildir, hatta ölüm konusunda bile, çünkü ölüm de sık sık ertelenir. Dolayısıyla, ben

her şeyi anlamaya ve hoş görmeye çalışırım, ancak kendi yaşama biçimime aykırı düşen bir şeyi zorla kabul ettirmeye çalıştıkları zaman başkaldırır, şiddetle saldırırım."

"Nasıl da birbirimize benziyoruz bu konularda!" diye bağırdı Petrof. "Mihail de böyleyse, güzel, ölümsüz bir dostluk kuracağız demektir."

"Bizim gibidir, hatta bizden de ötedir," dedi, kendi düşüncesini sürdürmek isteyen Adrien. Ressam, birdenbire, sihirli bir değnek dokunmuşçasına ayaklarının dibinde beliren manzara karşısında kendini tutamayıp bağırarak lafını yarıda kesti:

"Ooo! Şuraya, şu güzel manzaraya bakın Adrien! İzlenimci bir ressamın yaptığı kabartma resim gibi; hem de şimdiye dek görmediğim kadar canlısı. Bütün ayrıntılar, makasla kesilmişçesine belirgin ve yerli yerinde."

"Havada fırtına kokusu var da ondan," dedi, gözünü limana ve ırmağın çatallandığı noktaya diken Adrien.

Bu tepeden görünüşe çocukluklarından beri alışık oldukları halde, bizim duygulu aylaklar, ayrı ayrı biçimlerde, bir kez daha büyülenmişlerdi. Samoyla, ressam olduğu ve yoksulluk nedir bilmediği için, hemen işin süsle ilgili yanını görüyor, Adrien'se hiçbir görüntüyü acıklı anılardan sıyırıp algılayamıyordu. Nitekim, saz kürklü bataklıklar, cıva gibi parlayan doğal su yollarıyla kesilmiş ağlayan söğüt parkları, ona hep Kodin'i; o korkunç sonunu; Dimi Dayı'sıyla güzelim aygırının öldürülüşünü anımsatıyordu. Limanda da duygulandırıcı öğelerle üzücü olanlar iç içeydi. Adrien yakından tanıyordu, şu tırısa kalkarak sırtlarındaki çuvalları gemi ambarlarına boşaltmaya giden gömlekli adam dizilerini; ağır yük altında kocaman adımlarla yürüyen, birbirlerine çelme takan, neşeyle türkü çağıran, kadınlara açık saçık laflar atan, yanlarına gelen yabancıyı kardeşçe bir şakacılıkla işleten yiğit insanları. Gün ağarırken, bu karanlık yüzlü, yırtıcı, karşısına çıkanı temizlemeye hazır

arkadaşların, elde bıçak, yaşama haklarını savunduklarını biliyordu. Kaç kederli ana ya da eşin rıhtımlar boyunca koştuğunu, çağdaş uygarlığın başka bir "onur alanı"nda vurulup düşmüş oğul ya da kocanın kurumuş kanı karşısında saçını başını yolduğunu görmüştü şimdiye dek.

Bunun için, Adrien onları Petrof'a gösterirken, hüzünlü bir sesle:

"Şu adamları görüyor musunuz?" dedi. "Bayramdalar sanki. İçimi sızlatıyor bu iş benim. Siz hiç sırtındaki onur kırıcı yükle hoplayıp zıplayan beygir gördünüz mü? İnsanoğlu denen hayvanın yüreği ne denli unutkan ve kolay sevinir olursa olsun, yine de akıl erdiremiyorum, şu binlerce yıllık köleliğe neden katlandığına. İş dediğin neşeyle yapılmalı elbet, ama hangi iş? Herhalde hançerle bulunan, birbirlerini geberterek yapılan iş değil. İşin böylesi insanları azıcık düşündürmeliydi."

Sonra, tahta kürekle havaya savurarak tahıl kurutan adamlara bakıp ekledi:

"*Lopatar*'ları* daha çok seviyorum... Götürü çalışmıyor, günde iki frank kazanabilmek için ter döküyor, ama hiç değilse çektikleri acıyı hissediyorlar. Sevinç nedir bilmeyen, yaşama küfreden zavallı öküzler bunlar."

"Ben de deminden beri onlara bakıyorum," dedi Samoyla. "Çalışmalarını seyre doyamam zaten; limandaki işler arasında göze en hoş gelen, en renkli, en zarif iş onlarınki. Her yıl, harman zamanı köylerde gördüğüm sahneleri anımsatırlar bana."

Kocaman çadır bezleri üstüne yayılmış, *lopatar*'ın kürekleyip kürekleyip havaya savurduğu bu binlerce hektolitrelik tahıl, Adrien'e ise, bambaşka şeyler anımsatmaktaydı: Limanın en yorucu, en az para getiren işiydi; hiç hesapta olmayan ve bozulma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan malın maliyetini zaman zaman altından kalkılmaz hale

* Kürekçiler.

getiren bir işti bu. Sermayeci ona, kesin kârdan alınan beklenmedik fidye gözüyle bakar ve kolay bir iş sayar. Hiçbir sağlıklı genç adam bu işe girmeye yeltenmez. Ancak, haksızlık üstüne kurulmuş bir toplumda, her angaryanın adamı vardır. Dolayısıyla, *lopatar*'ları, ecelin unuttuğu yaşlılar, içkinin tükettiği adamlar, yuvasız ve Tanrı'sız kadınlar, *ana-baba* sözcüklerini bir kerecik olsun söyleyip söylemediklerini anımsayamayan klorozlu, başıboş çocuklar arasından seçerler. Ve bu işi herkesin yapabileceği bilindiğinden, onlara açlıktan ölmeyip sürünecek kadar para verilir.

Aman tanrım! Tahılları bir tahta kürekle alıp havaya savurmak için de dev olmak gerekmez ya. Gerçekten de, dışardan bakan için hemen hemen bir eğlencedir bu iş: Kocaman kürekler, ritimli bir atılımla tanecikleri kapıp alev alev yanan göğe doğru savurmaktadır. Güneş altında yanan bir kürek altın tozu. Soldaki küme gittikçe azalır; sağdaki büyür. Bütün bunlar güzellikten yoksun değildir elbet, ama *lopatar* hiçbir şey görmez, hiçbir şey duymaz. Bir günde, vagonlar dolusu tahıl atar havaya. Görebildiği, duyabildiği tek şey gökyüzünde sümüklüböcek hızıyla ilerlemekte olan güneş, ele tükürmek üzere küreği azıcık bıraktınız mı üstünüze dikilen gözetmenin bakışı, kurşun gibi kollar, sallanan bacaklar, *lopatar*'a angarya gelen yaşamdır.

"Saat dört," dedi Adrien, cep saatine bakarak. "Hadi gidip Mihail'i bulalım."

***

Yola koyuldukları an, buz gibi bir yel yaladı yüzlerini. Gök ansızın kararmıştı. Alabildiğine yüklü bulutlar, gözdağı gibi oldukları yerde dönüp duruyordu. Yazın, kavurucu sıcaklarda sık sık böyle olur zaten. Bir yol bekçisinin evinin önünden geçerken, avludan gelen bir kadın sesi işittiler:

"Aman içeri alalım şu çamaşırları! Fırtına kopacak..."

Yüz adım gitmeden, iri, ağır, buz gibi yağmur damlaları kamçıladı suratlarını.

"Tamam," dedi Adrien, "Mihail'i kaçıracağız."

Ceketlerinin yakalarını kaldırdılar, kasketlerini kulaklarına çekip koşar adım yürümeye başladılar. Tahıl depolarının arasındaki dolambaçlı yola, buğday vagonlarının kapattığı demiryollarına bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyordu. Az sonra, rüzgârın kamçısıyla tufana dönüştü.

İki dost, duvarlar boyunca yürüyüp, bilmem kaç kez, yolu örten vagonların altından dört ayak üstünde geçerek, her köşe başında önlerine çıkan göllerden ve derelerden atlayarak en sonunda limana vardılar; boş vagonlardan birine tırmanıp yağmurdan kurtuldular. Sudan çıkmış sıçana dönmüş, tam anlamıyla solukları kesilmişti.

Birbirlerine bakar bakmaz, Homeros kahramanlarına yaraşır birer kahkaha koyuverdiler. Hele Samoyla, o güçlü sesiyle fırtınayı bile bastırıyordu. Adrien'in ıslanınca boyası çıkan kasketinden süzülen karamtırak su, yanaklarından aşağı akıp pislikten tanınmaz hale gelmiş gömleğine siniyor, Petrof'un keçi sakalına dönen sakalından da şıpır şıpır su damlıyordu. Ressamın suratını anası görse tanıyamazdı.

"Şimdi artık hiç kimse sizin birer şemsiyeye ihtiyacınız var diyemez!" dedi Samoyla, gümbür gümbür bir sesle.

"... Hele, tabak gibi açık bir yerde, bir *simitçiyi* aramaya geldiğimize kimsecikler inanmaz," diye ekledi, su perdesinin ardından gözünün önündeki gösteriyi seçmeye çalışan Adrien.

Gösteri de gerçekten görülmeye değerdi, çünkü bir çeyrek saat önce seyrettikleri şeylerden en küçük bir iz kalmamıştı.

Limanın hortumlarla yıkanan birkaç hektar genişliğindeki alanında insan, araba ve atlardan oluşmuş bir yumak, yarı gülünç yarı acıklı bir didinme içerisinde fırtınaya karşı durmaya çalışıyor ya da zıvanasından çıkmış nesnelerin korkunç gücü önünde yenilip kolu kanadı kırık kalıveriyordu.

Şimdi artık limanı karınca yuvası gibi kaynatan işçiler, ellerindeki çuvalla, yarı çıplak vücutlarından çok, giysilerini

korumaya uğraşıyor, devekuşu gibi kocaman adımlarla koşarak sığınacak bir yer arıyorlardı. Tek atlı (*gioç* adı verilen) arabalarıyla kördüğüm olmuş aşağı yukarı beş yüz arabacı, sağa sola kaçışan insan kalabalığı arasında küfrediyor, bağırıyor, insana göz açtırmayan yağmurdan önünü bile göremez hale gelmiş hayvancıkları kamçılıyor ve küçük kümeler halinde bu curcunadan kurtulabildikleri zaman, şimşek gibi oradan uzaklaşıyorlardı.

Kimisi de yazgısına boyun eğmiş, bin bir güçlükle, ağır ağır gidiyordu. Takım taklavatları başka türlüsüne izin vermeyen gezgin satıcılar bunlar arasındaydı: Meyveciler, karpuzcular, şerbetçiler, el arabalarında kızarttıkları balık, ciğer ya da köftelerle işçilere günün her saatinde yiyecek veren gezgin satıcılar.

Ancak, bizim iki dostun bütün dikkatleri zavallı *lopatar*'ların giriştiği insanüstü çabadaydı. Kendilerini korumayı bir yana bırakıp ellerine teslim edilen sarı altını korumak, onu branda bezleriyle örtüp açılmasın diye üstüne kocaman taşlar koyduktan sonra kapalı bir yere sığınmak zorunda olan biricik işçi grubu onlardı. Oysa, böyle bir tufan altında, tahılı koruma çabaları, Sisyphos'un cezası kadar saçmaydı.

Bizimkilerin sığındıkları vagondan yüz metre kadar ilerdeki iki *lopatar*'ın başı iyiden iyiye dertteydi. Biri kadın, biri erkek olan bu işçiler, dağ gibi mısır yığınlarıyla tek başlarına uğraşmaktaydılar. Kimse gitmiyordu yardıma.

Petrof onları Adrien'e gösterdi:

"Şu ikisine bakın, brandayı nasıl da güçlükle tutuyorlar."

Zaten kurşun gibi ağır olan koca branda, rüzgârın da etkisiyle bir kat daha ağırlaşmıştı, bir ucunu tutalım derken öbür uç ellerinden kaçıyor, şişip balon gibi uçuyordu. Ve yorgunluktan, yaşlılıktan, kötü beslenmeden bitkin düşmüş zavallı kollar, onu yeniden yakalayıp çoktan ıslanmış bulunan tahılın üstüne örtmeye çabalıyorlardı.

Adam öfkesinden uluyordu. Etekleri bacaklarına dolanan kadın, bir dakika içinde, belki on kez dizlerinin üstüne

çöküyordu. Bir ara, rüzgâr brandayı elinden kaptı, kaldırıp adamın üstüne fırlattı, adamcağız brandanın altında kaldı.

Samoyla, bu sahnenin gülünçlüğü karşısında kocaman bir kahkaha koyverdi, kötü bir şeylerin olmasından korkan Adrien çekine çekine katıldı ona; nitekim korktuğu başına geldi, brandanın altından çıkan erkek, ırmağın getirdiği iri taşlardan birini kaptığı gibi kölesine savurdu. Taşı tam göğsüne yiyen kadıncağız olduğu yere yıkıldı.

Bu acımasızlık karşısında bizimkiler bir ağızdan bağırdılar. Petrof hışımla vagondan atladı, kocaman adımlarla koşup acımasız kocanın üstüne çullandı, kadının yediği taş kadar ağır bir yumrukla herifi yere yıktı. Az sonra Adrien da yanındaydı, ikisi birden, ağzı burnu kanayan kadıncağıza yardım ettiler.

Şimdi artık liman ıpıssızdı. Fırtına ortalığı kasıp kavuruyordu. Tuna ve bataklıklar, rüzgârın da etkisiyle tam bir tufan halini alan kalın su perdesinin ardında yitip gitmişti. Ve alanın ortalık yerinde, kimsenin tahmin edemeyeceği bir kederle yıkılmış dört kişi vardı.

Sağanağa aldırış etmeyen Adrien ile Petrof, ölü gibi yatan kadının kanamasını durdurmayı başardılar. Sakallı bir Azrail'i andıran ressam, bir yandan da kocayı azarlıyor, jandarmaya vereceğim seni diyordu. Hâlâ yuvarlandığı su birikintisi içinde oturan adamcağızsa başına geleni olduğu gibi kabul etmiş, kendisine saldıranı güler yüzle karşılıyordu:

"Bana bak," diyordu, sular altında kalan tahılı göstererek, "şu Tanrı'nın cezası kasırgayla brandadan çektiğimiz yetmiyormuş gibi, kalkıp bana yumruk atacağına mısırları örtsen çok daha iyi ederdin!"

"Bana ne mısırdan, eşek!" diye bağırdı Samoyla. "Karını öldürdün, görmüyor musun?"

"Hiç tasalanma onun için," diyerek Petrof'u yatıştırdı koca, "çok daha beterini yemiş, hiçbir şey olmamıştır. Kadın dediğin, kedi gibi dokuz canlıdır."

Bunun üzerine, kadın hayvan gibi böğürdü, bir kedi çevikliğiyle ayağa fırladı, hiçbir şey olmamışçasına, sular

içinde yatan tahta küreği kaptı, kocasının kafasına indirmek üzere havaya kaldırdı, ama ayağı kaydı, ağlayarak kocasının, küreğin, ömrünü kaplayan yoksulluğun üstüne yıkıldı.

"Gördünüz mü?" dedi adam gülerek. "Ölmemiştir o, demedim miydi size!"

Sonra yine işe döndü:

"Yardım edin de şu mısır çorbasını örtelim ve buradan tüyelim, dinine yandığımın!" dedi.

Adrien ile Petrof, güçlü kollarıyla brandayı kavradılar, kaldırım taşı yapmakta kullanılan volkan taşlarıyla tutturdular. Erkek *lopatar* kürekleri topladı, su içinde yüzen pılı pırtılarını yakaladı, hâlâ ağlamakta olan karısına bağırdı:

"Hadi bakalım, inek karı, kalk artık! O kadar çabuk gebermezsin nasıl olsa, ben de elbet. Yaşam çarkı durana dek, daha çok mısır havalandırırız biz."

Bu gönül alış biçimi Samoyla'nın yüreğini sızlattı. Birden, şu zavallı yaratıkların korkunç yaşamı geldi gözünün önüne. Adamı dövdüğüne pişman oldu. Onun karısıyla uzaklaşmasını izlerken, kendi kendine akıl yürüttü:

"Ne biçim yardım ettim adamcağıza? Bunu çok daha önce yapacak yerde, oturmuş derdiyle eğleniyordum, ancak yumruk atmak üzere yerimden kıpırdadım. Ne iyi etti de yüzüme vurdu bunu."

Sonra, kamburunu çıkararak yürüyen Adrien'e dönüp:

"Hadi gidip bizimle bir kadeh bir şey içmeye çağıralım onları!" diye ekledi.

Hemen *lopatar*'ların ardına düşüp iki adımda yetiştiler.

Petrof:

"Dinleyin beni," dedi, "böyle bir yağmur banyosundan sonra, bizimle birlikte yarım şişe *cuyka* içersiniz herhalde... Hadi gelin... Sağanak da durmak üzere galiba. Yeniden güneş açarsa, hep birlikte döneriz sizin 'mısır çorbası'nın başına."

Bu çağrı üzerine *lopatar*'ın yüzü ışıdı. Derin çizgilerle dolu yamru yumru suratı sevinçle aydınlandı:

"Hay ağzını öpeyim!" dedi. "Tanrı sizi korusun! Ben de şöyle bir yudum *cuyka* içebilmek için yanıp tutuşuyordum zaten, ama ancak bir kadehlik param var, eh, bizim karı karşımda dikilip gözümün içine bakarak yutkunurken bir başıma da içemem elbet. Derdi başından aşmış... Bir de ben mi açayım garibe..."

"Yoo," dedi Petrof, "dert açmayın, taş atın kafasına!"

Adam küreğini göğe doğru kaldırdı.

"Ee, n'aparsın beyim! Garip geliyor değil mi bu iş size? Hele şöyle sekiz gün benim yerime geçin de, anlarsınız; nah böyle ayağınızın altına alıp vırç diye ezdiğiniz küçücük kurbağalara dönersiniz valla..."

Dördü birden güldüler bu lafa. Yüzü gözü kan ve çamur içinde kalmış kadıncağız bile onayladı kocasını:

"He ya, beyim, ezilmiş kurbağaya dönersiniz!"

Hep birlikte, tersanelerin girişine, balıkhanenin karşısındaki meyhanelere yollandılar. Arkalarından bakan, batan bir gemiden çıkarılmışlar sanırdı. Kollarını sallaya sallaya yürürken, vücutları sakat gibi duruyor, ellerinden ve yenlerinden kirli sular damlıyordu.

***

Kasırga, yarım saatten az bir süre içinde her yanı suya boğmuş, sonra çekip gitmişti. Parlak mavi gökte, kala kala, iyice eskimiş pılı pırtı gibi dağılmakta olan birkaç ak bulut parçası kalmıştı. Yeniden ortaya çıkan güneş bayağı yakıcıydı. Maçin Dağları, vadilerdeki kocaman buhar kazanları patlamış gibi ağır ağır yükselen kalın buhar kümelerinin ardında yitip gitmişti. Fırtınanın ezdiği doğanın üstüne evrensel bir yorgunluk çökmüştü.

Hâlâ suyla örtülü yerde, çok çok bakla iriliğindeki yüzlerce kurbağa hoplayıp zıplıyor, insan her an içlerinden birini ezme tehlikesiyle karşılaşıyordu.

Yıkanan, serinleyen liman yeniden canlandı. Dört bir yandan, vagonlardan ve tavernalardan, gemilerin ya da

mavnaların karnından, arı kovanından boşalırcasına adam fışkırdı. Giysileri ıslanan ve şimdi yeniden işe koyulmak zorunda olanlar don gömlek soyunuyor, çıkardıklarını güneşe seriyor, yarım bıraktıkları işe sarılıyorlardı.

İlk işe sarılanlar, tahıl yığınlarının başına koşan *lopatar*'lar oldu. Adrien ile Petrof'un eşlik ettiği çift de, bağırışa çağırışa işbaşı yaptı. Branda açıldı, mısır ince bir tabaka halinde yayıldı, aralıksız karıştırılmaya başlandı.

Mihail'in bir köşeden çıkıvermesini bekleyen iki dost, hiç ses etmeden güneşleniyorlardı. Adam, hem çalışıyor hem de ardı arkası gelmemecesine konuşuyordu.

Adam, "... Sakın bana kızmayın, böyle bu iş..." diyordu. "Kızıp köpürmek, önüne çıkan yabancıya *hayvan herif* diyerek yumruk atmak kolay... Üstelik de, hangi nedenle olursa olsun... Döveceğinize, kendinizi onun yerine koymaya çalışın... Benim gibi, otuz yıl –evet tam otuz yıl– mısır ve yoksulluk savurun da görürsünüz... Yaa... Dinine yandığımın... Biz de taştan değiliz helbet... Dayanıyo, dayanıyo, sona, günün birinde, nah şu sırtımızdaki gömlek gibi çattadanak kopuyo... Gömleği kaldırıp atıyosun, peki ya canı... Ya şu teni... Ne kadar çirkin, ne kadar yanık olursa olsun, hep biraz acıyorsun ona...

Hem sona, nedir yani? Biz de genç ve yakışıklı olmadık mı sanıyon? Biz de elimizi uzatsak aya dokunacamıza inanmadık mı? Korkma aslanım, hiç kimse sevmez kötülüğü... İnsanı zorla kötü ederler, hepsi bu...

Bubam demirciydi, ben de demirci olayım dedim, çünkülüm çekicin her inişinde gökten para yağıyodu, amma velakin, çekiç yalnız demire değil, benim, yani on bir yaşındaki oğlunun kafasına da iniyodu. Hıh, şaştınız değil mi? Hiç şaşmayın, olan kemiğim kırıldı bubamın çekicinin altında. Ve dinine yandığımın, bubam kemiciklerime acımadıktan sona, neden el âlem acısın, ha?

Örnek mi istiyonuz, kötü bir adam olmadığınız halde, demin bir yumrukta yere devirdiniz, kötülük ettiniz bana.

Neden? Karıma vurdum diye. Pekii, neden vurduğumu biliyonuz mu? Kusur etti diye değil! Bizim bütün kusurumuz beş parasız adam olmak.

En birinci kusur, başkalarının ana bacı yardımıyla giyindiği yaşta kaburga kemiklerimi kıran bubamda. Sonunda evden kaçmak, limanda sürtmek, vagonların kurşunlarını sökmek, tahıl aşırmak ve yaşamak zorunda kaldım... He ya, yaşamak! Orada da, tutup ıslahevine kapatmazdan önce, başkaları kırdı kaburga kemiklerimi.

Sona, yıllar yılı yatak yüzü görmeden, ölmüş sıçanlarla, geceleri üstüme çıkan insanlarla bi arada, samanlıklarda, tahıl ambarlarında yatıp kalktım. En sonunda da askerlik gelip çattı: Tam üç yıl... Orada da kemiklerimi kırdılar... Eh, vatanı koruyacaksın helbet, ama biri bu vatana saldırana kadar, her gün kötek yersin.

Ondan sona da, tam otuz yıldır nah şu 'kürek' ve yoksulluk: Ha bire toz yut, iki büklüm çalış, fasulyeli *borçka* iç, bayat *mamaliga* ye –kirli bir gömlekle gezip leş kokulu bir kulübede yat, *cuyka*'nın en kötüsünü iç...

Peki sona?..

(Adam işi bıraktı, küreğine yaslandı, meydan okurcasına baktı Adrien ile Petrof'a.)

Hee? Kim gelip de, söylesene bana, kaburgaların kırıldığı zaman canın yanıyo, değil mi diye sordu, ha? Kimse! Daha doğrusu, yalnız, az önce nerdeyse öteki dünyaya yollayacağım şu kadın sordu... Sarımsaklı sirkeyle böğürlerimi ovdu. Yiğit, iyi bir insandır. Onun için bir başıma değil, hep onunla birlikte giderim *cuyka* içmeye... Öle değil mi, Stana?"

"Öyle, Toader öyle," diye geveledi kadıncağız, "ama taş atına artık bana..."

***

Bizimkiler oradan uzaklaştılar.

Tahıl ambarlarının ardında gözden yitmezden önce, son bir kez dönüp *lopatar*'lara baktılar: Kürekler şimdi, sarı tahılları olanca güçleriyle güneşe doğru savuruyordu.

Ceketlerini çıkarıp ellerine almış, bacaklarına yapışan pantolonlarıyla, ambarlar arasında bir sağa, bir sola saparak, düş kırıklığı içinde, hiç konuşmadan, ağır ağır yürüyorlardı. Havanın soğumasından korkan Adrien:

"Şimdi Prokop'a gider, hem birer romlu çay içip ısınır hem de üstümüzü başımızı kuruturuz," dedi.

Böyle konuşa konuşa yürürken, daracık kaldırımın öte yakasına taşan çizmeli iki ayağı eziyordu az kalsın: Mihail'di bu! Üstü başı kupkuru, paşalar gibi sakin, ambarların girişindeki kısa ve dik merdivenlerden birine boylu boyunca uzanmış, Rumence bir akşam gazetesini sökmeye çalışıyordu.

Adrien şaşkın kırlangıçlar gibi kısa bir çığlık atıp Mihail'in ellerine sarıldı, Samoyla'ysa, gözlerini iri iri açmış, ürkek bir aygır gibi titriyordu.

"Hiç fena değil vallahi!" diye bağırdı Adrien. "Biz kurttan söz ederken, o kapının ardında beklermiş!"

Bu dostluk gösterisi Mihail'in iyice arkaya devrilip her zamanki kuşkucu gülüşüyle gülmesine ve görece ıssız sokağa vuran bakır gibi parlak güneşten korunuyormuşçasına gözlerini kısmasına yol açtı.

"N'apıyorsunuz orada?" diye sordu Adrien.

"Bekliyorum..." diye karşılık verdi Mihail, sınırsız bir tembellikle.

"Ne bekliyorsunuz? Dünyanın sonunu mu?"

"Hayır... Biriken suyun akıp gitmesini."

"Hangi suyun?"

"Yağmur suyunun... Şurada, köşe başında kocaman bir göl var, karşıya geçirmiyor insanı."

Petrof, büyük bir açlıkla gözlerini Mihail'e dikmiş, aralarındaki Rumca konuşmaya giremediği için öfkesinden kuduruyordu. Adrien onun sabırsızlığını sezdi, dostunun da iyi bir gününde olduğunu görünce, doğrudan doğruya konuya girdi:

"Bu adam kim biliyor musunuz?" dedi, giz dolu bir sesle.

Mihail, karşılık verecek yerde, "Sen zaten otlakta sığır gübresi keşfeder gibi adam bulup getirirsin," dercesine omuz silkti.

Adrien onun bu güvensizliği karşısında iyice parladı. Kaşlarını çattı, omuzlarını kaldırdı, boğa gibi yürüdü Mihail'in üstüne, berikiyse onun bu haline bakıp epey eğleniyordu. Heyecanla, soluk soluğa ona, ressam hakkında söylediklerini hatırlattı: İçtenliğini, coşkusunu, bütün sanatlara duyduğu sevgiyi, dostluğa susamışlığını ve Mihail'i tanımak için yanıp tutuşuşunu saydı döktü.

Bütün bunlar üç dakika bile sürmemişti, ama saniyeler geçtikçe, istifini bozmasa da, Adrien'in dudaklarından dökülen boğuk ya da sıcak sözcüklerle birlikte Mihail'in yarı kapalı gözleri açılıyordu ve bizimki, sarsılmaz bir güvenle:

"Ona elinizi uzattığınıza pişman olmayacağınızı, kellemi ortaya koyarak öne sürebilirim!" diyerek sözünü bitirdiğinde, Mihail'in *dolce far niente*'inin* aslında vücudunu uzandığı basamaklara çivileyen çelik gibi bir istençten başka bir şey olmadığı görülüyor; gözlerindeyse, *duyar, görür, anlarım ben* itirafı parlıyordu.

Bir saniyelik duraksama ve çabadan sonra (bu seferki, sırf yenilmiş olan karamsarlığını pohpohlamak içindi!), Mihail o güzel gövdesini –kötü bir kıskaçtan kurtarmak istercesine– ağır ağır oynattı, aheste beste doğruldu, (zevkten ölen) Samoyla'nın önünde dikilip gözlerinin içine bakarak, içtenlikle elini sıktı, sonra...

Sonra, Adrien ikisinin konuştuklarından hiçbir şey anlamaz oldu. Karşısındaki insanın etli dudaklarından tatlı bir ezgiyle dökülüp sihirli bir merhem gibi yüreğini saran o yumuşacık Rusça, kulaklarına, anlaşılmaz bir bilmece gibi geliyordu, tam bir gevşeklikle duvara yaslanan, gözünü dikip –en küçük bir hoşnutsuzlukta araya girmek üzere–

* Hiçbir işe yaramayan yumuşaklığı.

bekleyen Adrien, kendisinde bol bol bulunan ve ruhları birbirine kaynaştıran tutkuyu aktarıyordu onlara. Yırtıcı gözleri karşısındaki iki dost yüzü; Petrof'un güneşten ve içinden gelen enerjiyle alev alev yanan yüzünü ve Mihail'in aynı kızılımtırak alev çağlayanıyla yanmakta olan, ama taşkınlıkları dizginlenmiş ruhunun mutlu dengesiyle kıpırtısızlaştırılmış yanık yüzünü okşuyordu.

O ikisi, anlayamadığı bir dilde birbirlerini tartarken, Adrien ilk anın çakışmasında doğal olarak ortaya çıkan, kendi yüzüne de yansıyan, toprağın dört bir yanından fışkırıp en kalın duvarların ardında bile olsa kendi yasası ve krallığı demek olan sevgi mıknatısına doğru koşan dostluğun karşı konmaz gücünü görüyordu.

Hey gidi dostluk... Seni açıklamaya falan kalkıştığım yok; türkünü söylemek bana yeter...

***

İki sevgi yüklü insanın bu apansız ve kısa çarpışmasından sonra, dostlarının sırılsıklam olduklarını unutmayan Mihail, boş simit sepetini kaptığı gibi "Komorofka Geçidi"ne yöneldi, hemen hemen koşarak vardılar oraya. Burası *Skoptzi* mezhebine bağlı Rusların, yani *Lipovan*'ların mahallesidir. Bakımsız kulübelerle küçücük evler üst üstedir, yamaç boyunca uzanıp sonunda Grivitza Sokağı'ndaki evlerle, hatta Komorofka'yla birleşirler; balıkçılık ve liman işçiliğiyle geçinen kendi halindeki *Lipovan*'ların, bu mahalle halkıyla en küçük ortaklıkları yoktur. Mihail, akşamları simitlerini sattıktan sonra hep bu yoldan döner dükkâna, çünkü tıpkı limanın öbür ucunda sepetindeki kalıntıları Rum çocuklarına dağıttığı gibi, akşam artıklarını da küçük Lipovan'lara dağıtır.

Mahalleye geldiklerinde, çocukları, fırtınanın yamaçtan aşağı indirdiği kumlu sularda yalınayak başı kabak, yüzleri gözleri kir içinde oynarken buldular. Mihail'i sevinçle karşıladılar, ama Rum çocuklarından daha çekingen oldukla-

rından, yanında iki de yabancının bulunduğunu görünce, sevinçleri kursaklarında kaldı. Mihail, onları korkutmamak için, dostlarından şöyle azıcık uzakta durmalarını rica etti, sonra simit artıklarıyla tatlı ve yağlı çörek kırıntılarını avuç avuç dağıtmaya gitti. Çocuklar hemen çevresine üşüştüler Mihail'in, bir yandan atıştırıyor, bir yandan da sorularına karşılık veriyorlardı. Hele sekiz yaşlarında bir oğlan, Mihail'in gözdesi gibiydi. Sarı saçlı, solgun yüzlü bir oğlandı bu. Başını kaldırdığı zaman, acılı iki yeşil gözle karşılaşıyordunuz. Sesi öylesine zayıftı ki, Mihail kimi zaman ne dediğini anlayabilmek için kulağını ağzına dayıyordu. Sonunda, birlikte, toprak sıvalı, saz damlı, yana kaykılmış duvarları çatır çatır çatlamış bir kulübeye daldılar. Mihail birkaç dakika kaldı orada. Geri döndüğünde yalnızdı, hiçbir açıklamada bulunmaksızın, soru sormaya cesaret edemeyen Adrien ile Samoyla'yı ardına takıp yokuşa vurdu. Bir üzüntüyü gizlemeye çalıştığını fark etmiş, susuşuna saygı gösteriyorlardı.

Tepeye vardıklarında, Mihail bir bakkal dükkânına girdi, patronu için peynir, eritilmiş domuz yağı ve şeker istedi. İstedikleri hazırlanırken, sepetini bıraktı, çok iyi tanıdığı bir köşeye gitti. Orada, boş sandıklardan birinin üstüne çöküp büyük bir rahatlıkla, karman çorman atılmış, çoğu yırtık, toz içindeki kitapları karıştırmaya başladı.

Adrien Samoyla'nın kulağına eğilip:

"Bahse girerim, kitaplığını karıştırıyor," dedi.

"Kitaplığını mı?"

"Kitaplarını buradan alıyor sanırım."

Gerçekten de, Mihail az sonra elinde bir kitapla geri geldi ve bizimkilerin gülümsediğini görünce gizinin çakıldığını anladı. Adrien'e, yarı şaka yarı ciddi:

"Casussunuz siz ikiniz," dedi.

"Evet, sana hayranlık duyan iki casus!"

"Hayran olacak bir şey yok ortada."

Dışarı çıkıp da ağır sepetini sırtına vurduktan sonra açıkladı:

"Asıl hayran olunacak şey, iki paralık zeytini başyapıtlara saran bakkalın salaklığıdır. Anlıyorsunuz ya; bu adamcağız, Tanrı bilir nerden, külah yapmak üzere yüzlerce kilo kitap ve kâğıt almış. Kitapların çoğu yabancı dilde olduğundan, hiç kimsenin aklına şöyle bir ayıklayıp işe yarayanları satmak gelmiyor, ama ben içlerinde en az yüz tane değerli, yırtılmamış kitap bulunduğundan eminim. Şimdiye dek, yirmiyi aşkın değerli kitap okudum."

"Satın mı alıyorsunuz onları?" diye sordu Adrien.

"Yoo... Her kitaba, okumak için bir metelik verip bitirince geri götürüyorum."

"Bu seferki kitap ne?"

Mihail, kitabı gösterdi. Petrof da başını uzattı ve bizim iki kitap kurdu bunun Honoré de Balzac'ın *Un ménage de garçon*'u (Oğlanların Kaldığı Ev) olduğunu söktüler, ama bunun verdiği keyifle birkaç satır daha okumaya kalkınca, anlaşılmaz bir şeyler geveleyip sustular. Petrof, kitabı karıştırma işini Adrien'e bırakıp Mihail'e:

"Kim bilir nasıl mutlusunuzdur Fransızca kitap okuyabildiğiniz için!" dedi.

"Evet, gerçekten mutluyum... Hiç değilse bu mutluluk var elimde."

Bunun üzerine, yakıcı bir üzüntüye kapılan ve Adrien'in öğüdünü unutan ressam her şeyi öğrenmek istedi, heyecanla sordu:

"Peki, neden okuyorsunuz?"

"Ya siz neden bunu bana soruyorsunuz?" diye karşılık verdi beriki, patavatsız sorular karşısındaki sürekli korkusuyla kirpileşerek.

Kendini bir türlü sökemediği Balzac'a kaptırmış olan ve Rusça anlamayan Adrien, Petrof'un devirdiği çamın farkında değildi. Bununla birlikte, gözlerini fal taşı gibi açıp onlara baktı. Mihail'in ressamı terslediğini, berikinin de, işlediği kusurun korkusuyla, alçakgönüllüce ezilip büzüldüğünü görüyordu.

"Özür dilerim, Bay Mihail," dedi Petrof, "sizi yaralamak için sormadım bunu... Şey... Sizi anlamak istiyordum yalnızca..."

İçtenliği karşısında duygulanan Mihail de sesini yumuşattı:

"Al sana nefis bir soru! Neden okuyormuşum... İyi ama, siz de okuyorsunuz... Adrien da... Herkes okuyor..."

"Ne var, n'oluyor?" diyerek araya girdi Adrien.

Bizimkilerin sustuğunu görünce, Mihail'e dönüp asık suratla:

"Yaramaz çocukluk etmece yok!" dedi. "Hadi gidip şu malları atın sırtınızdan ve hemen dönün. Prokop'ta çay içelim."

Hemen hemen buyururcasına söyledi bunu, ama Mihail bu buyruğun yürekten geldiğini anladı, tatlı tatlı gülümsedi:

"Baş üstüne komutanım..."

"Az kalsın her şeyi berbat ediyordunuz!" dedi Adrien Samoyla'ya, yalnız kaldıkları zaman. "Üstüne varmayın diye de uyarmıştım sizi."

"Vay anam, ne adam be! Ne adam!" diye bağırdı ressam. "Nerden gelmiş bu bulunmaz kuş? Nasıl kusursuz Rusça konuşuyor bilseniz! Yok, azizim, yok, bize göre biri değil bu!"

"Evet bizim sınıftan değil belki ama bizim soydan. Nitekim, yanında çalıştığı adam da, farkında olmadan aynı şeyi söyledi geçen gün."

"Ne demek 'bizim soydan'?"

"Evet, aynı şeyleri seven insanların soyundan."

"Böyle bir soy mu var yani?"

"Görüyorsunuz ki var; dün tanışmıyorduk bile; yarınsa ayrılmaz dostlar olacağız."

"Doğru," diye onayladı Samoyla, "yeryüzünde, toplumsal koşulları sıfıra indiren bir insan soyu var besbelli."

Grivitza Sokağı'nın köşesine gelmişlerdi. Mihail "Arnavut'un dükkânı"ndan çıktı, ağzında bir sigara vardı,

keyfi yerinde, dalda şakıyan saka kuşu kadar sevinçliydi. O günkü yüklü kazancı kasasına yerleştirmiş insanlar gibiydi.

"Biliyor musunuz?" dedi Rumca. "Mahalle halkı daha şimdiden *üç kişi* olduğumuzu biliyor ve büyük bir incelikle *üç kaçıklar* adını takmış bize."

"Harika," diye karşılık verdi Adrien, "bayılırız biz *kaçıklığın* böylesine!"

Prokop'un *Piatza* Galatz'daki* *çayhanesi*'ne yollandıklarında ("doya doya konuşsunlar diye") Mihail'i Petrof'a bıraktı, kendisi, sessizce Balzac'ını karıştırmaya devam ederek artlarına düştü. Ama kulağı onların konuşmalarında, gözü de üstlerindeydi. Mihail o akşam pek keyifli olduğundan, konuşma kaldığı yerden sürüyordu:

"'*Benim gibi çulsuz biri*'nin böylesine tutkuyla kitap okumasını açıklamaya kalktığınız zaman yanılgıya düşmüyorsunuz elbet," dedi Mihail ressama, "ancak beni *olduğumdan başka* türlü görmeye kalktığınız an büyük bir yanlışlık yapıyorsunuz."

Beriki de:

"Bakın," diye karşılık verdi, "insanın kitap okuyabilmek için mutlu değilse bile hoşnut olması, yani yaşamak için gerekli temel şeylere sahip olması gerekir... Canına tükürdüğümün işi! Şimdi kalkıp bana aç karnına da okunur demeyeceksiniz herhalde!"

"Evet, diyeceğim..."

"Eh, işte o zaman hiçbir şey anlayamıyorum."

"Anlayacaksınız şimdi. Nedir sizin için kitap okumak?"

"Mutluluktur."

"Yetmez. Benim için besindir."

Petrof'un ağzı bir karış açık kaldı. Mihail devam etti:

"Şunu bilmelisiniz ki, sanatı herkes aynı biçimde tatmaz. Kimileri, yediklerini sindirebilmek için, hafif bir içki gibi kullanırlar onu..."

---

* Galatz Alanı.

"... Ben onlardan değilim!" diye heyecanla lafını kesti Petrof.

"Hayır, sanattan düşünsel bir çıkar sağlamak istediğinize göre, değilsiniz elbet, ama bunu gerçekleştirebilmek için daha çok yol almanız gerek."

"Ne yolu?"

"Kurtuluş olarak kabul edilen, hatta bile bile yaratılan bir acıyı çekerek geçilecek yol. Tıpkı dostumuz Adrien gibi, siz de yeterince acı çekmemişsiniz."

"Başkalarının acı çektiğini görmek de acı çekmek değil midir?"

"Yoo, hayır, hayır. Hiç değildir."

Samoyla yenilgiyi kabul etmek istemedi. *Lopatar*'ları örnek verdi. Fırtına altında geçen olayı anlattı, adama sert davrandığını itiraf etti...

"... Yalnız," diye ekledi, "zavallı karı kocanın kederli yaşamını, on bir yaşındaki demirci çocuğunun öyküsünü, ondan sonra ömür boyu çektiklerini öğrenince yüreğim sızladı ve yüz bin kere pişman oldum ona yumruk attığıma."

"Bahse girerim ki," dedi Mihail, "sonradan gönlünü almak için bir şişe şarap ısmarlamışsınızdır adama."

"Doğru, alıp meyhaneye götürdüm onu!" diye itirafta bulundu, yüzü kızaran ressam.

"Gördünüz mü? Hemen öfkelenip heyecanlanıyorsunuz. Kendini tutma diye bir şeyden haberiniz yok."

"Yapım böyle. İstesem de değiştiremem."

"Yoo, değiştirirsiniz. Değiştirebilmelisiniz. Yapı dediğimiz şey değişir çünkü."

"Nasıl?"

"Kitaplardan ve özellikle yaşamdan gerekli dersleri alıp azıcık toz yutarak."

"İyi ama, bütün dikkatimle kitap okuyor, çevremi gözlüyorum."

"İşe yarar bir şey yaptığınız yok, boşu boşuna kafa patlatıp zaman harcıyorsunuz. Yalnız soba yapın çok daha iyi!"

Son derece alıngan olan Samoyla, sırtından aşağı buz gibi sular dökülmüşçesine suratını ekşitti.

"Hoşunuza gitmedi, değil mi?" dedi Mihail. "Çok doğal elbet, ama gerçek dostluğun kaçınılmaz kusuru da budur zaten. Büyük bir ressam olduğunuzu söylesem hoşunuza gidecekti. Evet, sanatçılara özgü bir doğanız var; ancak, resimlerinizi görmeden de söyleyebilirim, yaptıklarınız belki yetenekli, mutlu bir çocuğun gevezeliklerinden başka bir şey değildir. Ve yeryüzündeki sanatçıların onda dokuzu, hatta daha çoğu, sizin durumunuzda: Azıcık titreşiyor (ama bu titreşim, güneş altındaki bir sineğinkinden de azdır), kolayca gülüp kolayca ağlıyor, kolayca mutlu ya da mutsuz oluyor, ondan sonra resim, heykel, beste yapıp kitap yazıyorsunuz... Al sana sanat! Oysa, yetenekli, iyi yürekli, hatta başkaldıran bir insan olmak yetmez..."

"Neee?" diye bağırdı Petrof. "Üstün nitelikler değil mi bunlar?"

"Yoo, bunlar da birer nitelik elbet; su verilmemiş çeliğin nitelikleri. Ancak, granitin parmakla yontulmayışı gibi, insan denen varlığın bayağılıkları da öyle iyi niyetle yok edilmez. Oysa sanatçının tek, biricik görevi budur. Kimsenin ayak basamadığı yerlere doğru yürümeli, gelecek yaşamların sarp yamaçlarında patikalar açmalı, ardında kendi etinden kopmuş kanlı parçalar bırakarak bunları düzleyip herkesin geçebileceği hale getirmelidir; gerçek sanatçı güneş kadar eli açık ve kayıtsızdır. Öyle değilse, hiç burnunu sokmamalıdır sanat denen işe! Madene inip kışlarımızı ısıtabilmemiz için kömür çıkaran işçi çok daha yararlıdır insanlığa.

İşte bunun için acı çekmek gerekir diyorum size. Kimsenin bilmediği, sessiz acıda büyük bir hazine gizlidir: *Dinginlik*. Ve bu, insanoğlunun, kendisini öldürmekte olan yaşamdan koparabileceği en değerli şeydir. Bu yengiye bir anda değil –öyle olsaydı, şimdi yaşayan bir ölüden farkınız kalmazdı– adım adım ulaşılır. Peki, ya siz n'apıyorsunuz?

Gerek içinde, gerek dışında kopan fırtınanın kamçıladığı bir adam görüyor ve ona eksiksiz bir anlayışın kurtarma ipini sarkıtacağınıza, yaşadığı acıyı yakalayacağınıza, size anlattıklarının ötesinde şeyler göreceğinize, oradan geçebilecek herhangi bir arabacı gibi davranıyor, bir yumrukta zavallıyı yere yıkıyorsunuz. Bu yumrukla onu öldürmüş olsanız, oturup ağlayacağınıza kuşkum yok elbet.

Geçelim başka bir örneğe: Günün birinde benimle karşılaşıyor, hatta, beni aramaya geliyorsunuz. Neden arıyordunuz beni?"

"Tanımak için..." diye geveledi Petrof.

"Peki, tanıdınız mı?"

"Yoo, hayır, henüz tanıyamadım..."

"Ve böyle giderse, hiçbir zaman tanıyamayacaksınız, çünkü az önce yaptığınız gibi, altımda yatanı yakalamaya çalışacak yerde, yalnız üstümdeki partalları görüyor; beni mutsuz bir insan sayıp başlıyorsunuz yoksulluğuma ağlamaya. Hatta, şu anki durumumun iyi bir kitabın ya da okşayıcı güneş ışınlarının tadını çıkarmama engel olduğunu sanacak kadar ileri gidiyor, sizi işbirliğine çağıran Adrien gibi yardımıma koşuyorsunuz, öyle değil mi? Üçümüz arasında, en çok yardıma gereksinimi bulunanın siz ya da Adrien olduğunu bilmiyorsunuz. Birinin çıkıp size el uzatması, kolunuzdan tutup ışığın değerinin daha iyi anlaşıldığı karanlıklar ve çamurlara batırması ya da eğer dokunuzda sanatçılık varsa, ensenizden tutup yalnız insanın çektiği ve içinden, çakmaktaşını bile koparacak güçlü çene kemikleriyle çıkılan kızgın yağ gibi kavurucu acıya daldırması gerekir. Bunun içinse, her şeyden önce Tanrı'ya da, dünyaya da, kendine de kıyasıya öfkelenebilmek gerekir.

Neyse, biz işi buralara vardırmayalım. Söylediklerine göre çayının eşi benzeri bulunmayan *Gospodin** Prokop'a geldik işte."

---

* Bay.

***

"Söylediklerine göre" ha! İyi ama şu kuşkucu Mihail, nasıl olur da herkesin kabul ettiği şeyden; *Gospodin* Prokop'un *çaynik*'inin yani *çayhanesi*'nin değerinden şüphe ederdi? Buranın ünü, yalnızca –fazladan birkaç metelik vererek ısmarlanan– "Popoff usulü" *Prokop çayı*'nın niteliğinden gelmiyordu ki. Şeker sorunundan da gelmiyordu bu ün –oysa, çok belalı bir konudur bu şeker işi, birçok çayhane, "tozşeker" getirildiği için, müşterilerini yitirmiştir–, dolayısıyla, burada küçük bir *parantez* açmak zorundayım.

Neden acaba böyle vebadan kaçar gibi kaçıyorlardı "tozşeker"den? Çünkü İbrail'de, tıpkı kutsal Rusya'daki gibi, çayı Paris ya da Londra'daki gibi içmezler. Ilık suyunuza şeker atmak, hatta bir veya birkaç damla sütle "kirletmek" ya da bunları yapmasanız bile, müshil içer gibi lıkır lıkır içmek veya "sırf karşınızdakinin gönlü olsun" diye kabul edip –bir güzel de "teşekkür" ettikten sonra– elinizi bile sürmeden çekip gitmek sizin bileceğiniz iştir. Tuna üzerindeki limanların ikincisinde insanlar çayı başka türlü içerler. Bu insanlar, ister *cetbecet** yerli olsunlar, ister Tristan Bernard gibi sivri sakallı, Yahudi papazı gibi uzun ceketli, lağımcı çizmeli, ceplerinde, pis meyhanelerde haç çıkarıp temiz *votka* içebilmek üzere kaya gibi ağır özel bardaklarını taşıyan *Ortodoks Lipovan*'lardan olsunlar, her şeyden önce çay tiryakisidirler. Sabahtan akşama, sayısız niteliğinden ötürü, durmadan çay içerler: İştah açıcı olarak, besleyici olarak, sindirimi kolaylaştırıcı olarak, bağırsakları yumuşatıcı olarak, peklik giderici olarak, uyarıcı olarak, yatıştırıcı olarak, işetici olarak. Yazın serinlettiği, kışın ısıttığı için çay içer ve günde, rahat rahat, üç dört litre yuvarlarlar. Peki ama diyeceksiniz, karınlarının neresine koyarlar bunca suyu? Büyük bir rahatlıkla bardak bardak çay içtikten sonra çıkar,

* Yedi göbek öteden.

alınlarında biriken teri kurulayarak, kimi zaman da oradan geçmekte olan saygıdeğer bir hanıma arkalarını dönerek, çocuklar gibi kaldırıma işerler. Böylece musluk şakır şakır akar. Bol suyla yıkanan bağırsaklar her an açlıktan guruldar ve kışın "kızlığı bozulmamış karda sarı delikler açmaya" çıkıldığında, çoğu kez ciğerler üşütülür.

Şeker alabildiğine pahalı, çaydan elde edilen kazançsa düşük olduğundan, az masrafla çok çay içebilmek için şöyle bir çıkar yol bulunmuştur: *Sifç* adı verilen bir aygıtla küçücük zarlar haline getirilen şeker, ilkin limon suyuna batırılır, sonra büyük bir ustalıkla çene kemiği arasına yerleştirilir; böylece, kendisine pek zarar vermeden üzerinden akıp geçen kaynar sıvı yudumlarına dayanır, dolayısıyla, ağızda bu değerli besinin belli belirsiz tadıyla bardağın dibine varılır. Bizim orduda buna, *prikutsk* usulü çay içme denir. İşte bu yüzden çayın "irmik helvası gibi" erittiği tozşeker yerine, geceleri, eskiden insanların kendilerini zehirlemek için kullandıkları kibrit başları gibi ışıldayan "kaya sertliğindeki" kesmeşeker aranır.

"Yarım porsiyon"luk –aşağı yukarı 50 gram tutan– iki parça halinde getirilen şekerler, beş kiloluk bir parçadan şeker testeresiyle kesilir ve bu işi patronun kendisi yapardı. Kesilen parçaların çayı içenin gözüne küçük, yanındakinin gözüneyse büyük gelmemesi için usta bir göz gerekliydi. Bu da sürekli bir hoşnutsuzluk kaynağıydı elbet. Şeker kalıbı üç kez inceltilmiş olsa da, "tepesi" daha sert, dibi daha "yumuşak"tı. Dolayısıyla, zavallı garson, hırslı müşteri ile kasaya bakan patronun karısı arasında mekik dokur, ne edeceğini şaşırırdı:

"Hanım-e-fen-diii! Falanca Bey 'tepe'den kesilmiş şeker istiyor!"

"İyi ama, Bay Falanca, biliyorsunuz ki şeker kalıbının yalnız 'tepesi' yok!"

"Evet, hanımefendi, ama sırf 'dip' de değil herhalde!"

Tam bu sırada, her şeyi görüp işiten *Gospodin* Prokop kibarca araya girer, arar tarar, müşteriye "tepeden

kesilmiş" bir parça bulur. Bu müşterinin akıllı uslu bir adam olduğunu bildiğinden, gönlünü alır, başkalarınıysa yakalarından tuttuğu gibi kapı dışarı eder.

Ancak "Popoff usulü" olmadığı zaman bile öbür çayhanelerdekilere benzemeyen, çay da, bu harika şeker de, bu kusursuz hizmet ve takırtılar da, bu geniş, temiz ve aydınlık salon da, biri sürekli kaynayan kazanlardan gelen su da değildi, *Gospodin* Prokop'un *çayhane*'sini ünlü kılan. Asıl, *Gospodin* Prokop'un kendisiydi.

Ve düpedüz kutsal bir yerdi burası...

Çünkü insanoğlu, bayağının bayağısı da olsa, içinde, farkına varmaksızın, tüm insanlığın aradığı evrensel yetkinlik tohumunu taşıyan bir hayvandır. Dolayısıyla, en kaba liman işçisi bile, Prokop'un *çayhane*'sinde bir köşeye iliştiği zaman, mavi gözlü, parlak sakallı, dev yapılı *Lipovan*'ın müşterinin iyisi ile kötüsünü birbirinden ayırdığını bilir. İçilen çayın fiyatı ile niteliğinin herkes için bir olduğunu, ama patronun selamının bir olmadığını bilir. Ve bilinçsizce taşıdığı soylu tohumun etkisiyle, bütün kabalığına karşın, işte bu selamdaki ayrıcalığı elde etmeye çalışır.

Kaba liman işçisi, Prokop'u hem sever hem de ondan çekinir; kendisine de azıcık saygı göstermesi için yalvarıp yakarır, çünkü gururlu *Lipovan*'ın –kasa başında oturmakta olan karısının yanında, tezgâhın ardında, yargıç gibi dikilirken– kapıdan giren bir müşteriyi karşılamaya gittiğini, elini sıktığını, önüne düşüp iyi bir masaya götürdüğünü, masalar gıcır gıcır olsa da nezaketen masasının tozunu aldığını, onunla bir dakika hoşbeş ettiğini, sonra tam bir patron gibi, müşterinin her zamanki dileğini haykırdığını görmüştür:

"*Filanca Bey*'e bir yarım yap!.."

Bu sesleniş, önce büfedeki oğlana, sonra bütün öbür kulaklara, ilkin belli bir saygıyı, ardından da özenli bir hizmeti; adam gibi şekerle limonu anlatır.

Ama bunun asıl anlamı, Prokop'un saygısını kazanan müşterinin, kendisi gibi ar damarı çatlamış, yüz derisi köseleye dönmüş bir mandanın yaptığı bazı şeyleri yapmadığıdır: O, okuması için verilen gazeteyi yürütmez, yere tükürmez, kadınların önünde açık saçık laflar etmez, hizmet eden oğlanı çağırmak istediği zaman dağdan gelmeler gibi masayı yumruklamaz, kaldırıma işemez; şeker keseceğini saklamaya, komşu masadaki müşterinin bıraktığı parayı cebe indirmeye ya da "su döküp geliyorum" bahanesiyle para vermeden sıvışmaya yeltenmez.

Oysa kendisi, tam bir vurdumduymazlıkla, bütün bunları yapmaktadır. Yapmamak elinde değildir, çünkü bütün bu illetler onun öz malıdır –tıpkı insanlık dışı sömürüyle topluca işlenen suçun, toplumsal merdivenin üst basamağında oturup bütün acımasızlığıyla tepesine çöken öbür vurdumduymaz adamın malı oluşu gibi. Korkunç bir inatla bilgisiz bırakıldığı, en üzücü biçimde içgüdülerine terk edildiği ve elinden tutan bulunmadığı için, ancak kendi kendine yardım etmektedir. Daha doğrusu kendine bile yardımı dokunmaz, kuzu gibi söz dinler. Ruhunda fokurdayan mayanın etkisiyle titrer. Ve *Gospodin* Prokop'un dürüst, temiz, ince kişiye onur verdiğini görünce, bizim zavallıcık fal taşı gibi açar gözlerini, ağzı açık ayran budalası gibi bakar, gülümser, göz kırpar, keyifle yere tükürür ve köşesine büzülür; bu saygı kendisine değildir, ama yine de sevinir, çünkü o, yarın yaratılacak dürüst, temiz, ince insanlığın bugünkü kaba atasıdır. Kendisi bunun farkında değildir. İnsan ahlakındaki gelişmenin öncüsü olan Prokop da bilmez ne olduğunu. O da bir yasaya, önderlik yasasına boyun eğmektedir.

Gospodin Prokop, yazları, kaldırıma yerleştirilmiş, hıncahınç dolu otuz-kırk masası arasında, sağlam bacaklarını gerip doğuştan yüce başı, küçümseyen bakışlarıyla komşu çayhanelerde –hem de dalga geçen patronun gözü önünde– küfreden, hart hart kıçlarını kaşıyan, cart curt yellenen, ora-

sını burasını avuçlayan, kadınlara sarkıntılık eden adamları seyrederken, kendi küçük dünyası üzerindeki etkisini, şöyle bir başını çevirerek ve saydığı müşterilerden birine, tiksintiyle yere tükürme arzusunu gemledikten sonra, soylu bir tavırla şunları söyleyerek ölçer:

"Zaman zaman, kendi kendime, Tanrı'nın insanoğlunu yeryüzüne sırf öbür hayvanlara ne denli dürüst ve ince olduklarını kanıtlamak için mi getirdiğini sorarım!"

Prokop'un diyeceği bu kadardır. Ama sıradan liman işçisi, daha o anda, bu dürüst *Lipovan*'ın tepeden baktığı ve çayhanesine almadığı adamların arasında değil de, orada olduğu için sevinir. Ve Prokop pazarları, kendisi gibi kocaman kara papaz ceketini sırtına geçirip tostoparlak karısı ve koyu kırmızı, limon sarısı, deniz mavisi giysileri içinde ışıl ışıl ışıldayan, tombul yanaklı altı çocuğuyla Rus kilisesindeki ayine yollandığı zaman, Tanrısız Samoyla Petrof bile bu dürüst aile geçerken ayağa kalkar, saygıyla onları selamlar, *Gospodin* Prokop'un ardına düşüp çocukluğundan beri ayak basmadığı tapınağa gitmemek için kendini zor tutardı.

Buradadır işte Prokop çayhanesinin çekiciliği: Temeli "kesmeşeker"de, "Popoff usulü çayda" değil, o güzelim insan inancındadır. Kimse bilmez bunun böyle olduğunu. Ama herkes ona boyun eğer. Ve bu inanç, bayağılığımızın kayasını durmadan aşındırır, göğün uzak karanlıklarından bize doğru kaplumbağa adımıyla ilerlemekte olan yeni dünyanın tohumlarını eker. Yazgısını gerçekleştirmek için vaaz vermesi gerekmez; kimilerini örneklik etmeye, kimilerini de bu örneğe benzemeye zorlar. Yolu yöntemi de son derece yalındır: *Gospodin* Prokop ne tatlı söylevler çeker ne de acı suçlamalarda bulunur; her şeyden önce insan gibi yaşar, sonra çayhanesine saygı gösterenleri sayar ve bu saygıyı onlara en bilinen biçimde, daha sıcak bir selam, daha titiz bir hizmetle gösterir.

Nitekim, tam bir çelebilikle Mihail ve Adrien'i önüne geçiren Samoyla'nın kocaman kafasını görünce, hemen onlara doğru seğirtti ve Petrof'a:

"Ben de az önce çay veren oğlana, akşam çayını içip içmediğinizi soruyordum," dedi.

Sonra üstlerine başlarına bakıp:

"İyi ama, iliklerinize kadar ıslanmışsınız!" diye bağırdı.

"Ben de bu yüzden, kazan dairesinin bitişiğindeki küçük odanızı rica edecektim," dedi ressam, "biz çaylarımızı içerken, giysilerimiz de kururdu."

Sonra, Rusça ekledi:

"*Gospodin*, Mihail'i tanıştırayım size. Buraya yalnız ya da zaten tanıdığınız Adrien'le birlikte geldiği zaman, kendisini benim gibi karşılamanızı rica ederim."

Prokop, Rus halkına özgü bir davranışla yerlere kadar eğildi, Mihail'in elini sıktı, sırtındaki partalları hiç mi hiç yadırgamadı. Sonra onları alıp istedikleri odaya götürdü, o kalın ve güçlü sesiyle:

"Bay Samoyla için 'üçlü' bir Popoff veer!" diye bağırdı.

Ve tabii, herkes dönüp bizimkilere baktı.

***

Bu anlattıklarımız Rus-Japon Savaşı sırasında geçiyordu. Rusya'nın yenilgiye uğrayacağı artık gün gibi ortadaydı ve İbrail'deki Ortodoksların çoğu, öbür yurttaşlarla birlikte, Çar "babacık"larının yüreğini sağlam tutmak üzere, çayhanelerde dil dökmekteydiler. Çar, Mançurya'daki askerlerine, mühimmat olarak birer ikona gönderirken, Tokyo'daki rakibi, ordusuna pirinç, top mermisi ve giysi yolluyordu.

İbraillilerin daha dün hiç bilmedikleri kent, kale, general adları öylesine yaygın ve ünlü oldu ki, askercilik oynayan çocuklar, topuklarını birbirine vururken:

"*Ku-ro-pak-kin! Port-Ar-thur*!" demeye başladılar.

Çok basan gazetelerin satışı üç katına çıkmış, onlarla birlikte meyhaneler ile çayhanelerin müşterileri de artmıştı.

Yuvalarının dışında bir bardak içki yuvarlama alışkanlık ve olanakları bulunmayan evli barklı adamlar, hemen her akşam, "savaşın durumunu öğrenmek", gazete okumak ve "dünyanın öbür ucunda" olup bitenler hakkında konuşmak üzere, bir bardak çayın önünde duraklar oldular.

O akşam da, yemek saati geldiği halde, tartışmalar olanca hızıyla sürüyor, hiç kimsenin aklına evdekilerin sofra başında bekledikleri gelmiyordu. O günkü konuşmaların konusu, Uzakdoğu'dan gönderilen, gazetelerin insanoğlu denen koyunlara tam bir ganimet diye sundukları telgraftı: Japonlar büyük Rus zırhlısı *Petropavlovsk*'u batırmışlardı.

Ah, ah! Ne de güzel bir "ikinci baskı" yapılır böyle bir haberle! İşte o zaman, "büyük bir gazete"nin sahip ve yönetmeni olmanın tadı çıkar! Ne yazık ki, her yıl bir savaş, her hafta batan bir zırhlı yoktur dünyanın şurasında burasında! Olayın yorumuna gelince, gazetecinin bu konuda en küçük sıkıntısı yoktur: Yıkım sevilmeyen ulusun başına geldiyse, sevinç gösterileriyle verilir; sevilen "halka" zarar vermişse, o zaman da öç alalım, biz de onlara aynını yapalım diye bağırılır, kinler körüklenir ve her iki durumda da gazetenin satışı artar, onunla birlikte ilanlar ve devlet bütçesindeki pay da tabii.

Pencerelerinden biri çayhaneye bakan küçük odada çay beklerlerken Mihail Rumence akşam gazetesini sökmeye çalışıyor, öbür ikisiyse, kazan dairesinin sıcacık duvarına yaslanmış ısınıyorlardı. Yalnız kalmak hoşlarına gitmişti. Salonun şamatasından pek bir şey anlamıyorlardı çünkü. Herkes gibi onlar da savaş haberleriyle ilgiliydiler elbet, ama her şeyden önce kendileriyle uğraşan insanların kayıtsızlığı içinde.

Anlık ayrılmalarından yararlanan Samoyla, alçak sesle Adrien'e yolda Mihail'le konuştuklarını özetledi, dostlarının zekâsını övdü, ama şunu eklemekten de kendini alamadı:

"Yalnız, Adrien, bunca şey bilen, bunca dil konuşan bir insanın gece yarısı pis ve bitli bir dükkânda yaptığı simit ve

çörekleri satmaktan başka bir şey yapamayacağını söyleyecek değilsiniz herhalde! Örneğin, istese, yarından tezi yok kendisini bir güzel giydirir, ona yakışan bir işe sokardım. Yaşamak değil ki bu! O dünyadan kaçıyor, dünya da ondan. Bugün de, tıpkı Kinik Diogenes zamanındaki gibi, elde fener adam arıyor, bulduktan sonra elinden tutup rahat ettirecek yerde, biz onun yoksulluğuna iniyoruz. Onun gibi partallar giymemiz gerekiyor, konuklarından birkaçı bize geçmesin diye koluna bile dokunamıyoruz. Hadi canım siz de, asıl insanca yaşamanın bu olduğunu söylemeyin sakın!"

Garson, cicili bicili, yaldızlı, zengin bir porselen çay takımının yerleştirildiği bir tepsiyle geldi, kızgın demliklerin kapakları fıkır fıkır oynuyor, çay fincanları tıngırdayıp çan gibi ötüyordu. "Tepe"den kesilmiş şekeri, Popoff çayıyla, bütün bunlar altmış metelikti.

Susuzluktan ölen Petrof, hemen tepsinin başına seğirtti, bardakları ısıttı, hepsine birer tane verdi, çayları koydu, sonra *sifç*'i eline alıp sordu dostlarına:

"*Prikutsk* mu?"

"*Prikutsk* tabii," diye karşılık verdi bizimkiler.

Biçimleri değişik ama geometriye uygun beş şeker, göz açıp kapayıncaya dek bir sürü mısır tanesi haline geliverdi. Bu iş de bittikten sonra, üçü de çaylarının yarısını tabağa boşaltıp kendilerine göre az ya da çok çalımla dudaklarına götürüp, sıcaklığından ötürü höpürdete höpürdete içtiler; çayın yassı tabağa dökülmesi bundandı zaten.

Böylece, terleye terleye, alınlarını kurulaya kurulaya, kendilerine yeniden sıcak su getirmesi için delikanlıyı çağıra çağıra –demliğin kapağını tak tak vurarak yapıyorlardı bu işi– beşinci bardağı bulmuşlardı ki, Mihail'in gazetesine göz atan Adrien bağırdı:

"Vay canına! Vereşçagin de ölmüş, şu Tanrı'nın cezası *Petropavlovsk* havaya uçtuğunda!"

"Yok canım!" diye inledi Samoyla, sandalyesinden fırlayarak.

Ve gazeteyi Adrien'in elinden kaptı, titreye titreye okudu amiral gemisinin batışıyla, kocaman harflerle yazılmış ressamın ölüm haberini. Bir şeyler söylemek istedi, ama gözleri doldu, kollarını kavuşturup masaya koydu, başını kollarına gömdü.

(Adrien on yıl sonra, 31 Temmuz 1914'te, yüzlerce kaba liman işçisinin, "*Jaurès öldürüldü!.. Jaurès öldü!*" diye bağırışarak rıhtımda koştuğunu görecekti. Pek çoğu ağlayacaktı. Oysa Jaurès'yi ne görmüş ne de daha önce adını duymuşlardı.)

Vereşçagin, o günkü ülkücü Rumen gençliğine, Rus-Japon Savaşı aracılığıyla duyurmuştu adını. 1904 bozgunundan esinlenerek yaptığı ve binlerce posta kartına basılan iki resmini geniş halk kitleleri tanımıştı: Ünlü *Kafatası Piramidi* ve beklediği yerde kara gömülen *Nöbetçi*'ydi bunlar.* Hemen bütün evlerin duvarlarına iğnelenmişti bu posta kartları ve Rus beylerinin en ünlülerinden biri olan Vereşçagin, insanlığa hizmet etmek için, onun en büyük dertlerinden biriyle savaşmak üzere canını tehlikeye attığından (hatta, sonunda verdiğinden) bu iki resim alabildiğine etkiliydi.

Petrof da bu yürekli ressamı gerçekten sayardı. Onun acıklı ölümü Samoyla'yı büyük bir umutsuzluğa düşürdü. Tıpkı Jaurès'nin yüce varlığının bir sersemin kurşunlarına hedef oluşunun yeryüzündeki milyonlarca yiğit insanı ağlatması gibi.

Acısını anlayan Adrien, usul usul onun elini okşuyordu. Anlaşılmaz Mihail'se hiçbir şey belli etmiyordu. Dirseklerini masaya dayamış, hareketsiz bir yüzle, hiç konuşmadan sigara içiyordu.

Samoyla başını kaldırdı, gözlerini sildi, boğuk bir sesle:

"Babamın ömrünü uzatmak için bir günümü bile vermezdim ama Vereşçagin'i diriltmek için geri kalan ömrümün yarısını seve seve veririm!.."

---

* Rus ressam Vereşçagin'in "Savaşın Tanrılaştırılması" ve "Kardaki Asker" adlı tabloları.

Ve bu sözlerin yarattığı sessizlik içinde, gözleri bu haberi veren telgrafta, yakınmayı sürdürdü:

"Ah, ah, ne büyük bir değer yitirdik! Kim bilir ne resimler karanlığa gömülüp gitti onunla birlikte! Sanat dünyası için onulmaz, korkunç bir yıkım bu!"

"Sevgili Petrof'çuğum," diyerek söze karıştı Mihail, tatlı bir dille, "acıklı olsun olmasın, sönen her can birileri için yıkımdır."

"Evet, ama öylesi sanat için kayıp değildir."

"Onulmaz ve acılı yaralar alan yalnız sanat değildir ki. Biz şu masaya oturalı beri, yeryüzünde yüzlerce insan öldü, kimi eceliyle, kimi denizde boğularak, kimi fabrikada dişliler arasında ezilerek, madende gömülerek, kıskançlık ya da nefret yüzünden bıçaklanarak, kimisi de kendi eliyle canına kıyarak. Düşünün ki, bu ölümlerin çoğu tam anlamıyla yıkımdır ve sanat dünyası için Vereşçagin'in ölümünün yarattığından *daha onulmaz* bir kayıpla karşı karşıya bulunan anaların, babaların, karıların, çocukların, kız ya da erkek nişanlıların, dostların kim olduklarını biliyor muyuz?"

"Yoo!" diye bağırdı ressam. "Saygısızlık ediyorsunuz böyle konuşmakla."

"Hayır... Saygısızlık falan ettiğim yok. Ben Vereşçagin'i İbraillilerden önce tanıdım ve gerçekten severim, insanlara açık sanatını. Ancak, sanat yapay bir yaşamdır; kaybından hiçbir zaman büyük dramlar doğmaz; gerçek yaşamsa dramla doludur ve buradaki kayıplar tam anlamıyla *onulmaz*'dır."

Samoyla, bu akıl yürütme karşısında çileden çıktı:

"Demek ki, sizin için, büyük bir ressamın ölümü ile küçük bir denizcininkinin doğuracağı sonuçlar aynı!"

"Benim için bu sonuçlar aynı olabilir de, olmayabilir de. Ama ben, ne kendimden ne de sizden söz ediyorum şu anda. Bizler, *Petropavlovsk* yıkımına karşın, bu akşam, üzülsek de üzülmesek de gidip yatacağız. Ben, birinin ölümüyle yere serilen ve bir daha kalkamayan insanlardan söz

ediyorum: Onlar için 'büyük ressam', 'küçük denizci' gibi laflar boştur."

Petrof'un aklı yatmamıştı, Adrien'in hakemliğine başvurdu. Bizimki, "heyecanlı bir sahne"nin yaklaşmakta olduğunu sezdiğinden, Mihail'i kışkırtmak üzere, ressamın görüşünü paylaşıyormuş gibi yaptı:

"Doğrusu," dedi, "hiç düşünmedim bu sorunu. Bence de yaşamlar eşdeğerli değildir."

Bunun üzerine, Mihail şöyle bir doğruldu, yüzü içten gelen bir ateşle ışımıştı:

"Peki dostlarım, dinleyin öyleyse beni!" dedi.

(Samoyla epeyce anladığı, Adrien ise hiç Rusça bilmediği için Rumca konuşuyordu.)

"İkinizin de yurdu olan, güzelliği su götürmez İbrail'e yeni gelmiştim. Herhangi bir yerden (neresi olduğu ilgilendirmez sizi), diyelim ki Rusya'dan geliyordum... Vereşçagin'in dillere destan Rusya'sından. Ne tek meteliğim ne de satılacak öteberim vardı, her şeyimi Odessa'da satmıştım çünkü.

Bilgeliğin en temel kuralı beni, sırtımdaki süslü püslü giysileri şu gördüğünüz saygıdeğer partallarla değiştirmeye, elde edeceğim kazançla yaşam denen dama tahtasında taşımı biraz daha oynatabilme olanağı bulmaya zorladı.

O sıralarda iş falan aradığım yoktu. En ağır yükleri taşıyan insancıkların elinde gördüğüm, yiyeceklerin en ucuzu olan zeytin, hıyar ve ekmekle, toprak sahibi gibi geçinip gidiyordum. Benim de sırtımda, pek tatlı olmayan anılar bulunduğundan, hemen benimsedim hamalların besinini, Rumence tek sözcük bile bilmediğim için parmağımla gösterip parasını veriyor, zeytin, hıyar ve ekmeğimi alıp Tuna kıyısına keyifle yemeye gidiyordum.

Böylece, ancak sırtlarındaki süslü püslü giysileri partallarla değiştirmeye, elde ettikleri kârı gönül rahatlığıyla yiyip bitirmeye, o arada iş aramayı akıllarının köşesinden geçirmemeye hazır insanların tadabileceği bin bir duygulanımla dolu, tatlı, şehvetli günler yaşadım. Evet, öyle yaptım. *Bizi*

yutmaya hazırlanan yaşamı, sevimli bir yüzle, tam cepheden seyretmek derler buna. Peki, ne kadar yaşayabildim acaba böyle? Bilmiyorum. Belki bir ay, belki iki, sonra...

Sonra aç kalmaya başladım... Buysa hiç hoş bir şey değil. İki gün, sudan başka bir şey girmedi mideme. Üçüncü gün rıhtımda bir metelik buldum, gidip bir parça kara ekmek aldım, kurşun gibi oturdu içime. Zehirlenen insan gibi sancılar çektim. Oysa ölmek istemiyordum! Bir dakikacık daha –şu altın değerindeki güneşin, şu insanın yeryüzünde yalnız olduğunu, dağlar kadar güçlü olduğunu saptayan düşüncenin tadını çıkara çıkara, bir dakikacık daha yaşamak. Çünkü, aç olduğum halde, kafamdan, insanın ancak yeryüzünde ıpıssız olduğuna inandığı gün düşünebileceği binlerce fikir geçmekteydi.

Bin bir güçlükle vagonuma atıyordum kendimi. Haa, az kalsın söylemeyi unutuyordum: Değerli kentinize geldiğim günden beri, limandaki demiryollarında pinekleyen boş tahıl vagonlarında yatıyordum. Bu dediğim mart sonlarına doğru oluyor, havalar da iyice serin. Evet, daireme çekiliyor, sırtüstü uzanıp kıpırdamadan bekliyorum. Keyfim yerinde, azalmış olmalarına karşın, midemdeki sancılar da öyle...

Ah, o akşam, gözlerimi beni o buz gibi soğuk sonsuzluğuyla selamlayan karanlığa dikip kendimi vagonumda tek başıma, öbür insanlardan alabildiğine uzak ve terk edilmiş hissettiğim anda, yaşama umudu ile ürkünç ölüm sahneleri arasına gidip gelerek yaşadığım unutulmaz anlar! Dünyanın bütün servetine değişmeyeceğim değerli dakikalardı onlar! Bu anları yaşamamış insan, kral kadar zengin, akıllı mı akıllı da olsa, eksik ve yoksuldur, çünkü yaşamda her şey *görecedir*. Yalnız umutsuz ölüm, kaygı verici belirsizliği ve iki yanlı kesinliğiyle bunun dışındadır. Sen onun elinden güzel bir düşüncenin, cömert güneşin yolladığı pırıl pırıl ışınların doldurduğu bir dakikacığı kurtarmaya savaşırken çıkagelir ölüm, ve sersemce:

'Hadi bakalım, gidiyoruz!' der.

'Hemen mi?'

'Hem de şimdi!'

'Azıcık erteleyemez miyiz?'

'Hayır!'

Ve seni daldığın düşten ayırır, alıp götürür. Hem de sersemce.

Neyse, iki saat kıvrandıktan sonra uyudum ve gece geç vakit, uykumun arasında beynimi ve bağırsaklarımı dışarı uğratan bir sarsıntının şiddetiyle, eh bu sefer öbür dünyayı boyladım diye düşündüm. Derken, lokomotifin çıkardığı çuhçuhlar... Ve ben, açlığım koynumda, bilmediğim yöne doğru balayı gezisine çıktık... Eh, dedim kendi kendime, dağarcığımızda bir bu eksikti; ama olsun varsın, tok karınla öbür dünyayı boylamaktansa, aç karınla dünya gezisine çıkmak iyidir...

Derken uyandım. Gerek midemdeki, gerek beynimdeki sancılar bir anda kesildi. Ve yattığım yerde –bir yataklı vagonda sanıyordum artık kendimi– aç karnına, olanca gücümle, Puşkin'in bir aşk şarkısını söylemeye başladım; üstelik de, bu şarkıyı öğrendiğim ve kendimi dünyanın en mutlu kişilerinden saydığım günlere oranla çok daha büyük bir mutlulukla.

Yarım saatlik çalkalanmadan sonra, özel trenim, merkez garında durdu, beni kör yollardan birine bıraktılar.

Bütün bunlar giriş... Gelelim asıl öyküye...

***

Ertesi gün öğleyin, dayak yemiş kedi gibi bacaklarım titreye titreye limana döndüm, açık vagonlardan birinin içine oturdum, aklımı sırtımı kavurmakta olan güneşe verip, kuşlar gibi teker teker topladığım tahılları çiğnemeye başladım.

Kendimi yalnız sanıyordum, ama bir ara, bir *Lipovan* kadınının, temizleyip süpürmek ve içindeki tahılları toplamak üzere girdiği, tam karşımdaki hatta çekilmiş vagonlardan birinin aralık kapısından dimdik bana baktığını fark ettim. Uzun süre, iki uslu hayvan gibi, gözümüzü kırpmadan

birbirimize baktık; derken, nedendir bilmem, ben gülmeye başladım (onun şaşkın bakışlarına gülüyordum), zavallı kadınsa, Tövbekar Magdalene gibi ağlamaya koyuldu.

Anlıyorsunuz ya, suratımı ve tahıl yediğimi görünce, kendi derdini unutmuş, bana acımaya başlamıştı. İşte buna dayanamadım; yoksulluk içinde yüzen insanların bile yüreğini sızlatacak kadar acınası durumdaydım demek?

Vagondan atladım, yanına gittim, Rusça:

'Ağlama,' dedim, 'sen benden daha mutlu değilsin ki.'

Lipovan kadını, karşılık verecek yerde topladığı tahılları, süpürge ve faraşı koyduğu, çuvalı açtı, içinden bir parça kara ekmek çıkardı: 'Al! Ye bunu!' dercesine bana uzattı.

Cehennemin dibine inip cayır cayır yanamamanın hırsıyla olduğum yere çivilenip kaldım.

Ekmeği dizlerine koydu, dimdik bana bakan gözlerinden fışkırıp yanaklarından aşağı süzülen yaşlarla ıslata ıslata ağladı. Sonra, kedi miyavlamasını andıran bir sesle:

'Yemezsen, iyi bir Hıristiyan olmadığın ortaya çıkar!' dediğini işittim.

Ve dostlarım, şu inançsız yaşamımda, hiç değilse bir kerecik 'iyi bir Hıristiyan' olabilmek üzere, kadının gözü önünde yedim o kutsanmış ekmeği. Sonra daha iyi tanıdık birbirimizi, daha doğrusu ben ondan bir sürü şey öğrendim, çünkü yaşamın biricik kaldıraçları olan umudu ve çalışmayı yeniden öğreterek beni uyuşukluktan kurtaran, o oldu.

'Neden yerde gördüğün şu kurşunları toplamıyorsun?' diye sordu bana. 'Sabahları vagonların mühürleri açıldığı zaman yere dökülürler ve kimi zaman, topladıkların günde iki kiloyu bulur. Buysa seksen santim eder; daha iyi bir iş tutana dek bununla yaşayabilirsin. Uzun süre yaptım ben bu işi, ama şimdi vagonları süpürerek çok daha fazla kazanıyorum, her akşam aşağı yukarı iki frank geçiyor elime. İlerde, çuval, süpürge, faraş ve elek alabildiğin zaman, sen de öyle yaparsın. Dolayısıyla, daha az acı çekersin...'

Bu solgun yüzlü, eli ayağı çamur ve çatlak içinde kalmış, çileli insana baktım, zayıflığımdan utandım. Geçmişimden de elbet. O gururlu gençlik yıllarımda, 'orta zekâlı insanlar'ın (merhabalarına karşılık vermeyi bile gerekli görmediğim sıradan insanların), yeryüzündeki hazinelerin en güzeline sahip olduklarını bir an için aklıma getirmemiştim: *Yenik düşen insan karşısında kendi derdini unutabilme, kendinden daha zayıf olan karşısında güçlenip onun doğrulmasına yardım edebilme yetisiydi bu.* İnsanoğlunun hayvana üstünlüğü de buradadır zaten. Gerisi boş bir kendini beğenmişliktir. Onca yıl okumuş olduğum halde bunu bilmiyordum ben. O yoksul insancıklardan birinin gelip bana gerçek yaşam yolunu –bunun dışında kalan her şey düzensizlik ve hayvanlıktır– göstermesi için, ayaktakımı arasına girip toprağı öpmem gerekliymiş.

Böylece, bana örnek olan o yaratığın yardımıyla doğruldum, bütün duygusal utanmalardan sıyrılıp kuşlar gibi yaşayarak, hiçbir şeyden tiksinmeden, fazla çaba harcamadan günlük ekmeğimi çıkarmaya başladım. Hatta sonunda, izmaritlerden kurtulup kendime tütün bile alabildim, ne yazık ki, korkunç sigara içen kuşlardanım.

Yine vagonlarımda yatıp kalkıyordum ve makinistlerin zaman zaman beni alıp istemediğim yolculuklara çıkaracakları tutuyordu, ama artık hemen fırlayıp tekerlekli odamdan aşağı atlıyor, yarı uyur yarı uyanık, kendime başka bir 'daire' arıyordum.

Böylece ben kurşun, o da tahıl toplayıp satarken dost olduk. Kırk yaşlarında, uzun boylu, müthiş zayıf bir kadındı. İki büklüm yürüyor, hiç durmadan öksürüyor, sürekli üzülüyor, hatta ağlıyordu. Her gün aynı vagonların çevresinde karşılaştığımız için, azıcık derdini unutturup güldürebilmek üzere, 'sıradan insanlar'a anlatılabilecek her şeyi anlatıyordum ona. Bir keresinde öyle çok güldürdüm ki, sonunda açıldı ve az sonra göreceğiniz gibi, hiç de öyle sık sık gülmeyen insanlara özgü öyküsünü anlattı bana.

Lipovanka'm eskiden bu denli mutsuz değilmiş. Kocası, kendi hesabına çalışan bir balıkçıymış. Üç çocuğunun en büyüğüyle –'on beş yaşındaki boğayı andıran oğluyla'– her akşam Tuna'da balık avına çıkar, gün ağarırken, balıklarını satmış, paracıklarını cebine koymuş olarak eve dönermiş. Baba oğul yiğit kişilermiş. Hiç içki içmez, kazandıklarını olduğu gibi *babuşka*'larına verirlermiş. Kazançları pek öyle ahım şahım değilmiş ama iyi kötü geçinip gidiyorlarmış. Bu iş, geçen yılın Göğe Yükseliş Yortusu'na dek sürmüş, o 'Tanrı'nın cezası gece' saat ikide, oğlan gelip cama vurmuş, kadın açtığında, '*Ana! Babam boğuldu!*' deyip olduğu yere yığılmış.

Irmak çok dalgalı olduğundan sandal devrilmiş. Ağır çizmeler giymiş baba, var gücüyle suyun yüzünde durmaya çalışıyor, çıplak ayaklı oğluysa –doğuştan yüzücü bu insanlar için büyük engel olan– "uğursuz çizmeleri" çıkarmaya uğraşıyormuş. Çizmelerden biri oğlanın eline geçtiği an, gücü tükenen adamcağız dibi boylamış. Oğlan, bir ara babasının, '*Hadi Petruşka, sen kendini kurtar ve anana iyi bak!*' diye bağırdığını duymuş.

Petruşka, ölümden dönen anasına iyi bakmış. 'Zaten insan yoksulken öyle kolay kolay can vermiyor!' Kim bilir, belki de insanın, babasının ya da dedesinin günahını ödemek üzere yaşaması gerekiyor.

Gerek küçük kardeşleri, gerekse 'altı ayda on yıl yaşlanan' anacığı için babalık görevini yüklenen yiğit oğlanın güçlü çabalarıyla aile bu acının üstesinden gelmiş. Yoksulluk yuvalarından içeri başını uzatmasın diye, Petruşka'cık olanca gücüyle para kazanmaya çalışmış ama başaramamış elbet. Limandaki en zor, en çok para getiren buğday vagonlarını boşaltma işinde ölesiye çalıştığı halde, kazancı, babasının sağlığındakine oranla üçte bire inmiş. Sabahın altısından akşamın sekizine dek, on altı yaşın incecik omuzları üstünde, on-on beş ton tahıl taşıyormuş. Ancak, her gün iş olmadığından, kazancı dört boğazı geçindirmeye yetmiyormuş. Rus asıllı Petruşka'yı, bellerinde 'nah şu kadar bıçaklar taşıyan' Rumen işçiler bir kenara itiveriyorlarmış.

Bunun üzerine, zavallı *babuşka*, evi, on iki yaşındaki kızına bırakıp, bin bir güçlükle günde iki üç frank kazanmak için, vagon vagon dolaşıp toz toprak, tahıl ve küfür toplayan talihsiz kadınlara katılmak zorunda kalmış.

Ve işte bir gün öğleden sonra, bu küçük düşürücü işe başlayacağı sırada, vagon süpürdüğü yerden pek de uzak olmayan bir boşaltma noktasına doğru 'birtakım insanların koşup koca bir kalabalık yaptığını' görmüş. Yükleme boşaltma işçilerinin 'insanı yok yere tartaklayıp küfrettiklerini' bildiğinden, gidip bakmak istememiş –ama tam o sırada 'sağ gözü seğirmeye', yüreciği küt küt atmaya başlamış, eli ayağı kesilmiş, çuvalını, süpürgesini falan atmış, sedyeye yatırılıp taşınanın kim olduğunu görebilmek için var gücüyle koşmuş.

'Tamponlar arasında kalıp pestili çıkan' delikanlının sevgili Petruşka'sı olduğunu anlayabilmek için iyice yakına gitmesine gerek yokmuş; ta uzaktan, 'sedyenin bir ucundan sarkıp yerlerde sürünen geniş, yeşil yün kuşağını' görmüş. İşte o anda gözleri kararmış, başı dönmüş. Ondan sonrasını anımsamıyordu...

Kaldırıp eczanelerden birine taşımışlar, orada, korkunç baş ağrıları içinde ayılmış. Neyse ki, eczacı iyi bir adam çıkmış, kadıncağıza elinden gelen yardımı yapmış. Ama beriki, kendisi gibi yoksul bir kadını orada, tertemiz yatağın üstünde görünce bir an afallamış. Derken, ansızın sedyeden sarkıp yerde sürünen kuşak gelmiş gözünün önüne, belleği uyanmış, 'boğazı kesilen bir hayvan' gibi uluyarak ayağa fırlamış, sokağa koşayım demiş, ama eczanenin eşiğinde kapaklanıp kalmış. İyi yürekli eczacı onu yerden kaldırmış, dükkânın ardındaki odaya yatırmış, dostça elini okşamış, hastaneye telefon etmiş, oradan 'ciddi bir şey olmadığını', Petruşka'nın bir omzunun ezildiğini, kısa zamanda iyileşeceğini söylemişler.

Ne yazık ki, durumun gerektirdiği avutucu sözlermiş bunlar, insanca bir yalanmış! Zavallı ana gerçeği, insanlığın pek uğramadığı karakolda öğrenmiş ve bu gerçek, sağ gözü

seğirmeye, yüreciği küt küt atmaya başladığı an hissettiği gibi acımasızmış: Petruşka'nın o güzelim göğsü 'ezilip tabak gibi yamyassı olmuş'muş!

***

'Neyse ki' diye sözünü bitirdi benim *Lipovanki*, 'Petruşka'cığım mezarsız kalmadı. *Lipovan*'lar yardıma koştu, birer ikişer frank verip yavrumu, ölüleri kesip biçtikten sonra törensiz mörensiz gömdükleri hastaneden kurtardılar. Sağlığındaki gibi tam bir Hıristiyan olarak, İncil'iyle, papazıyla Lipovan gömütlüğünde toprağa verildi.'

Böyle işte! Kadıncağız, yarasının merhemini oğlunun gömütünde buldu. Ayrıca, içini döktükten sonra, biraz da bende buldu; anlattıkları hem ona hem bana yaradı. 'Bak hele' dedim kendi kendime, 'pek de yararsız değilim şu yeryüzünde.'

İki eski dost gibi her sabah buluşuyorduk artık. Daha sabahtan *gozuri** doldurduğu çuvalını gösterip uzaktan gülümsüyordu bana; ben de ona, ipleriyle birlikte torbama tıktığım kurşunları gösterirdim. Bu torbayı bana, kurşunları ceplerime doldurmayayım diye, o vermişti.

Aldığım eğitimin hor görülecek bir nesne diye öğrettiği bu yaratık, benim için öyle değer kazandı ki, göremediğim öğlen, limanın bir başından öbür başına, yüzlerce vagon ve araba arasında onu arar oldum. Bulup iki tatlı söz ediyor, en yakın köfteciye koşup ona kızarmış ciğerle ekmek getiriyordum.

Günün birinde, bütün limanı aradığım halde, onu bulamadım. Ertesi gün de, ondan sonraki günler de öyle. İşte o zaman kolum kanadım kırıldı. İyice emindim artık hasta olduğuna. Ama o bana *batyuşka* dediği, ben de ona *babuşka* dediğim için, adını bile bilmiyordum.

Beşinci gün, *Lipovan* mahallesinde aramaya çıktım, kapı kapı dolaşıyor, bana anlattıklarını evdekilere söyleyip nerede oturduğunu soruyordum.

---

* Kavuz.

Sonunda buldum. Ve hiçbir zaman mutluluk ile mutsuzluğu böylesine iç içe yaşamadım. O güne dek tatmadığım, bundan sonra da tadamayacağım kadar mutluydum; koskoca bir krallık verseler o kadar sevinmezdim. Ama kim bilebilir, onu öyle çökmüş görünce hissettiklerimi?

Derme çatma kulübesinde, tahta bir yatağa uzanmış, alev alev yanan gözleriyle, dimdik, odanın doğu köşesine yerleştirilmiş sayısız ikonaya bakıyordu. İki yanında, ellerine sarılmış kızıyla küçük oğlu; ikisi de, daha şimdiden, amansız hastalığın pençesine düşmüş iki yavru. Masanın üstünde, komşuların getirdiği fasulyeyle pişirilmiş çorbadan arta kalan. Ve bütün bunların karşısında, kürek mahkûmu gibi eli kolu bağlı, güçsüz ben!

Beni görünce toprak rengi yüzünde öyle bir sevinç ışığı belirdi ki, aklımın köşesinden geçirmediğim bir içtenlikle koşup ona sarıldım, yeniden insanlaşan yüreğimdeki bütün acıyı dile getirerek uzun uzun ağladım...

Kıpırdadım yani...

Oysa bunu ne kendim ne annem ne de babam için yapardım; özgürlüğüm ve güneşim için yapmayacağım şeyi, bu dert küpü için yaptım: Birinin uşağı oldum. Neyse ki, insandan anlayan birine düştüm. Hiçbir şey anlatmadığım halde, söylev falan çekmeden, hiçbir koşula bağlamadan bana para veren insandı bu: Kendisine borcumu hiçbir zaman ödeyemeyeceğim Kir Nikolas.

Ve dostlarım, biliyor musunuz, kimdi bu kadın?"

***

Adrien ile Petrof, yaşaran gözlerini iri iri açtılar:

"Hani şu... Şey var ya... Odur mutlaka..."

"Evet, öyle. Demin, Komorofka Geçidi'nin orada, küçük sarışın oğlanla girdiğim kulübedeki kadın."

"Aman!" diye bağırdı Samoyla. "Yarından tezi yok, hekimin birini bir arabaya atar, ona koşarım!"

"İyi yüreklilik etmiş olursunuz," dedi Mihail, "yalnız yiğit Samoyla'cığım, bu zavallı kadın için 'yarından tezi

yok'un, hekimin, iyi yürekliliğin bir anlam taşımadığını, *onulmaz*'ın eline düştüğünü bilmenizi isterim!

Az önce Vereşçagin'in ölümüyle onulmaz bir yara aldığını söylediğiniz sanatın yarası, Vereşçagin'i fersah fersah geride bırakacak başkaları tarafından sarılabilir. Ama *babuşka*'mı yere seren onulmaz yara, yaraların en acılısı, en kanlısı, en içe işleyenidir, çünkü burada yitip giden, bir daha kimsenin yapamayacağı evrenin son ereği olan resimler değil, kendi varlığına da yokluğuna da aynı kayıtsızlıkla bakan, büyük bir soğukkanlılıkla bizleri kırıp geçiren yaşamın ta kendisidir.

Ve bu *onulmaz yara*, dünyanın dört bir yanında, gece gündüz açılmaktadır: Çalışırken, dinlenirken, uyurken, gezip tozarken, şarkı söylerken ya da ağlarken. Onun keskin kılıcı hiç sektirmeden inip kalkar, dünya döndükçe de devam edecektir inip kalkmaya, çünkü kötülük yaşamın kendisindedir. Hiçbir şey gelmez ona karşı elimizden. Ne yapabiliriz, güzel güzel büyürken fırtınanın soyup soğana çevirdiği ağaç karşısında? Ne yapılmalı?

Dingin olmalı... Dingin... Sonsuza dek kanayacak yaralarımıza sürmek için dinginlikten daha iyi merhem bulamayız... Işıklı ve açık seçik kayıtsızlığıyla yalnız o gösterebilir, Yaradan'ın karmaşık yapıtını; bu yapıtın gizli saklı yanlarını, yalnız o bize gösterip acımasızlığını azaltabilir."

***

Tutkulu bir dostluğun başladığı, beklenmedik bir iç dökmenin yaşandığı bu fırtınalı öğleden sonrasının ardından üç gün geçmeden Zoitza Ana'nın evine keder, hatta ölüm yası çöktü. Adrien az kalsın zatürreeden ölüyordu.

O akşam zangır zangır titreyerek eve döndü, yemek yemeden yattı. Gece yarısı, evdeki bütün yorganlar onu ısıtmaya yetmiyordu. Sabahın dördünde, anası, *yungi*'nin (bıçak yarasının) yerini bulabilmek için yumurta sarısı gezdiriyordu göğsünde, oysa çocuğun derdi bıçak yarası falan değil, solunum güçlüğüydü. Kör olası "bıçak yarası" tam

sol memenin altında bulundu, yumurta sarısı oraya gelince "bir anda patladı". O yanına yatırıp memenin üstüne karabiber ve tuz ektiler, eski bir fanilayla sardılar, ama işe yaramadı. İki saat sonra –yani zavallı kadının işe gideceği saatte– Adrien alev alev yanıyor, kendinden geçiyordu. Akıllı uslu sayıklaması sırasında tek bir sözcük dökülüyordu dudaklarından:

"Mihail... Mihail... Mihail..."

Ve üstündeki yorganları kaldırıp atıyordu. Korkan, acı acı gözyaşı döken zavallı anası bir anda dedikoduyu falan unuttu, doğruca çörekçiye koştu, öyle bir hışımla açtı ki kapıyı, küçük çıngırak tavana uçtu.

"Mihail!" diye bağırdı. "Adrien ölmek üzere, sizi çağırıyor! Ah, ah, gitti yavrum!"

Mihail, bütün hazırlıklarını bitirmiş, sepetini yüklenip çıkmak üzereydi. Dertli ananın böyle hışımla içeri girip o üzücü lafları kusursuz bir Rumcayla söylemesiyle robot gibi geriye döndü, beti benzi uçtu, usulca sordu:

"Adrien ölüyor mu dediniz?"

Sonra Kir Nikolas'a:

"Başınızın çaresine bakın," dedi.

Ve Adrien'in anasına dönerek:

"Hadi gidelim!"

Kimsecikleri tanımayan Adrien'i görünce, hastalığın derecesini anladı, ama bir gün önce verdiği öğüde uyarak kendini tuttu, ceketini çıkarırken:

"Kuyu suyuyla bir çarşaf getirin bana," dedi.

İstediklerini getirdiler. Mihail herkesin çekilmesini istedi, Leana'yla anasından başka, salkım saçak kapıya biriken öbür kiracılar da odadaydılar.

Göz açıp kapayıncaya dek buz gibi suyla ıslatılmış çarşafa sardı Adrien'i, çarşaf az sonra buhar çıkarmaya başlayınca, alıp yeniden soğuk suya soktu. Bu işi bitiren Mihail, mutfakta ağlamakta olan kadıncağızın yanına gitti:

"Dereceniz var mı?" diye sordu, aynı soğukkanlılıkla.

"Şimdiye dek evimize derece falan girmedi ki!" diye karşılık verdi kadıncağız, hıçkırarak.

"Mutlaka bir derece bulmalıyız... Ben Adrien'in başından ayrılmayacağıma göre, siz hemen bir eczaneye koşup alın. O arada bir de hekim çağırırsanız iyi olur."

Zoitza Ana, iki gözü iki çeşme, koşarak bir iki sokak dolaştı, sonunda hem dereceyi hem de doktoru getirdi. Derece çalışmadı, ama hekim Mihail'i şaşırttı. Kara kuru, ufacık tefecik, gözleri ve hareketleri sincabı andıran, genç, yoksul bir Yahudi'ydi doktor. Hastadan önce evin ve hastabakıcının yoksulluğunu gördü adam. Az sonra, hastabakıcı yanına yaklaştı, Fransızca:

"Durum kaygı verici olsa bile, sakın kimseye belli etmeyin lütfen!" diyerek hekimin ağzını açık bıraktı.

Doktor sıcacık bir ilgiyle Mihail'in gözünün içine baktı, Adrien'in ateşini ölçüp 40 olduğunu gördü. Sonra bastonunu eline alıp:

"Aynı şeyi sürdürün," dedi, "bu durumda salık verebileceğimiz tek şeyi, soğuk çarşafa sarmayı yapıyorsunuz nasıl olsa. Süt, et suyu, biraz da şarap içirin. Dereceniz olmadığına göre, benimkini bırakıyorum."

Bunları Mihail'e Fransızca söyledikten sonra, bir köşeye büzüşüp önlüğüyle yüzünü örterek ağlayan anaya döndü, elini omzuna koyarak:

"Oğlunuz bu hastalığı yenecek ve inanın bana, daha epey çorap örecek yavuklularının başına. Ayrıca herhangi bir şey olursa, yine emrinizdeyim. Hoşça kalın," dedi ve çıktı.

"İyi ama, Doktor Bey," diyerek arkasından koştu ana, "borcumu vermedim daha."

"Borcunuz falan yok, sevgili anacığım. Asıl Tanrı'nın bana borcu var! Hadi sağlıcakla kalın!"

Kadıncağız, ağzı açık, avlunun ortalık yerinde kalakaldı. Olup biteni anlayan Mihail koşup kapıda yakaladı doktoru:

"Özür dilerim doktorcuğum, elinizi sıkabilir miyim?"

"Hayhay!"

Ve iki adam göz göze geldiler, birbirleri için sözle anlatılmaz şeyler geçirdiler kafalarından.

Mihail, üç gün üç gece gözünü kırpmadı, kuyudan taze su almaya gittiği anların dışında, bir an bile hastanın başından ayrılmadı, sürekli çarşafı değiştirdi. Üçüncü günün sonunda Adrien kocaman gözlerini açtı, aynı anda hem anasının hem dostunun boynuna sarıldı. Üçü birden sevinçle ağlaştılar. Mihail:

"Dostum, kurtuldun galiba," dedi, "ve bunu kutlamak üzere, şimdiden sonra sen diyeceğiz birbirimize!"

Samoyla da oradaydı, bu sevince o da katıldı, avluya çıkıp zıp zıp zıpladı, Leana da içlerinde olmak üzere, önüne geleni kucaklayıp öptü; çarşıdan, Adrien'e çorba yapsınlar diye, koca bir sığır buduyla bir araba sebze getirtti, hasta daha pek iyileşmemişti çünkü. Zaman zaman dinlenmesine izin verilerek, beş gün daha devam ettiler bakıma; o arada Petrof, yerini kendisine bırakması için az kalsın kavga ediyordu Mihail'le. Mihail, Adrien'in ayakucuna attığı bir şilteye uzanıp tek gözle uyuyarak yerine getirdi bu isteği. O zaman, bütün mahalle halkı bu insanlar arasındaki sevginin "o biçim" olmadığını, Mihail'in de, sırtındaki partallardan başka bir adam olduğunu anladı.

"Tanrı korusun, o kurtardı Adrien'imi! Şimdi artık iki oğlum var ve çok mutluyum!" diyen ananın önünde eğiliyor:

"Evet, Zoitza, haklısın, çok kötü davrandık bu zavallı yabancıya," diyorlardı.

Böylece her şey sütliman oldu. Hatta Leana bir gün, Adrien'in gülen bakışları altında, kedi gibi Mihail'e sokulup:

"Paris'ten bir moda dergisi getirtmek istiyorum ama bu işi nasıl yapacağımı bilemiyorum," dedi. "Siz bu dili bildiğinize göre, bana bir yol gösterebilir misiniz?"

Mihail bir divit aldı, iki üç satır karalayıp Paris'teki büyük bir kitabevine gönderdi, sekiz gün sonra, Leana, bir kiloya yakın moda dergisi aldı ama onu asıl sevindiren, paketin üstüne *makineyle yazılmış* adını görmek oldu.

Ve iki arkadaş, onun avluda haykırdığını duydular:

"Öyle sevindim, öyle sevindim ki, şey olmasa... Koşup boynuna sarılırım valla!"

"Kadın denen yaratığın erdemi hep böyle 'şey olmasa'ya bağlıdır," dedi Mihail.

***

Adrien zatürreeden on beş gün hasta yatıp bir hafta da dinlendikten sonra geri gelmemecesine yitirdiği dokuz kiloyla kurtuldu. Buysa, yarınki verem için ortamın hazırlanması demekti. Ancak, doludizgin sürdüğü yaşamın suratına indirdiği bu korkunç silleden sonraki ilk sokağa çıkışında, hiç değilse, Mihail ile Petrof'un ortasında, hâlâ alev alev yanan gözleriyle, "Bedelini ödedim! Hakkım bu benim!" diyerek, başı yukarıda dolaşabiliyordu.

Kir Nikolas, yerine hemen başkasını bulmak zorunda kaldığından, Mihail şimdi artık Petrof'la çalışıyordu. Ana oğulun bütün ısrarlarına karşın, Adrien'in evine gelmemekte direnmiş, dostunun yattığı odanın tam karşısına rastlayan yazlık barakaya atılan yatakla yetinmişti.

Ayrıca, Mihail, bu derme çatma barakayı bile, zehir içercesine istemeye istemeye kabul etmiş, Leana'yla ve öbür kiracılarla "burun buruna yaşamak"tan duyduğu sıkıntıyı açıkça söylemişti Adrien'e.

Ama yazgı bu işe de burnunu soktu, hiç beklenmedik anda bizimkileri kaptığı gibi Grivitza Sokağı'ndan ayırdı, uçsuz bucaksız dünyayla "burun buruna getirdi".

Bu apansız serüven şöyle başladı:

O ılık havalı, bereketli eylül ayındaydılar. Petrof, iyice kendine gelen Adrien'e, Mihail'le birlikte *Rus sobası* kurmakta olduğu bir papazın evinin duvar resimlerini üstüne almayı önerdi. Adrien göklere uçtu:

"Kurduğum düşler gerçekleşmeye başlıyor!" dedi. "Özgür dostlar olarak, üçümüzün, özgürlük içinde, yan yana çalışması, hakkımız olan mutluluğa doğru atılmış ilk adımdır."

Hemen gidip işyerini gördü. O gün pazarlık yapıp anlaştılar. Akşam, şöyle azıcık *aldamaş* içip kafayı bulduktan sonra, sağa sola yalpa vura vura, türkü çağırarak eve dönüyorlardı.

Ve bu güzel yaşam üç hafta sürdü.

İbrail ile papazın köyü arasında, sabah gün ağarırken ve akşam batan günün son kızıllıkları ufukta kanat çırparken yürüdükleri beş kilometrelik yol vardı. Her genç gibi yürüyerek gidiyorlardı köye. Geç kaldıkları, gökyüzü onlara pek bir şey demediği ya da bizim "sobacı çırağı"nın kaşları arasında dikey bir çizgi belirdiği zaman, kısacık; gökyüzü, yeryüzü ve gönülleri, yaşamın akışını durdurup onu bir solukta içen bir atılımda birleştiği zamansa uzun (iki misli uzun) gelen, bir saatlik bir yoldu bu. Ve onlar, yaşamı hep böyle bir dikişte içiyorlardı, çünkü tan kızıllığı, gökyüzü denen şarap tasının yarısını tutuşturduğu ve toprak, iki metre boyunda, göz alabildiğine uzayıp giden mısırların ağırlığı altında ezildiği anda, yaşam tam gönlümüze göredir. Uzun ve ıssız yolun iki yakasını kaplayan mısırlar, kendilerini toplayan genç kadınlar gibi uzatmaktadır, tombul, sütlü memelerini; kadınlarsa, bu uçsuz bucaksız ormanın içerisinde, kederli türküleriyle, erkeklerin kanatlarını kesmeye uğraştıkları "aşk perisi"ne seslenmektedirler.

Böyle anlarda, Mihail'in kaşlarının arasında alnını ikiye ayıran keskin çizgi yok oluyor, ardından kurt geliyormuşçasına koşmaktan vazgeçiyordu. Açık başını ve göğsünü öne veriyor, kırış kırış olmuş ceketini savura savura yürüyor, batıdan esen yel, yarı açık gömleğinden girip kıllı göğsünü okşarken, ayakları pamuk yumuşaklığındaki tozlu yola neredeyse değmiyor, zamanın akışını durdurmak istercesine ağırlaşıyorlardı. Hep Adrien'in solunda, Petrof'un sağında yer alan Mihail, zaman zaman kendini iki sevgi bekçisi arasında sanıyor ve bu, hiç hoşuna gitmiyordu. Onlara "yaşamayı öğretmek" için, inatçı bir suskunluğa gömülü-

yor, yüzünde tatlı bir gülüş, gözlerinde alaycı bir parıltı, gözcülerinin sabrını tüketip sonuçsuz kalan bekleyişleriyle eğlenerek tam bir saat ağzını açmadan yürüyordu. Böyledir işte şu garip insan doğası, söylemek istemediğiniz şeyi merakla bekleyen kişi, dinlemeyi hiç arzulamadığınız şeyleri saatlerce anlatan kadar can sıkıcıdır.

İbrail ile Rus papazın evi arasındaki ilk gidiş gelişleri böyle can sıkıcı oldu, ama bizimkiler kısa zamanda yendiler bu sıkıntıyı. Mihail'in yol boyu, sert mısır yaprakları üstünde elmas gibi parlayan çiy tanelerine dokunduğunu, koçanlardan çıkan sarı ipek tüyleri okşadığını, göğe taş attığını görünce, onun yaptıklarını yapmaya başladılar. Ve bu, hiç de zararlarına olmadı. İlk geliş gidişlerin düş kırıklığı unutulunca, Mihail, dostlarının delişmen oyunlarda kendisini geçtiklerini, uçsuz bucaksız mısır denizine daldıklarını, az sonra al yanakları keskin yapraklarla çizilmiş olarak dışarı fırladıklarını, korkuyla kaçışan bıldırcınları tazı gibi kovaladıklarını görünce, keyiften uçtukları bir sabah:

"Görüyor musunuz, dostlarım?" dedi, onlara. "Dünyanın en ilgi çekici insanı bile, çevresindekilerden daha fazla ilgiye değmez, hatta bunlar bir mısır tarlası, bir yol ve gökyüzü olsa da."

Böylece kendisine yönelik mucize beklentisinden kurtulan Mihail, öyle rahatladı ki, bir akşam, "saçma sapan" konuşmaya başladı.

Ve o gün, Rus papazın evindeki işin sonu oldu; suç, her zamanki "bir bardak" iyi kotnari şarabındaydı; bardak yine o bardaktı, ama bu sefer biraz sık dolup boşalmıştı.

Suçu şaraba yüklüyorum, ama asıl kusur papazdaydı. Hem yapılan işten hem de "kilisesi"nden hoşnut olan papaz efendi, iki yüz ellişer litrelik kutsal "nitrogliserin" fıçılarının musluğunu bizim üç zanaatçının ağzına dayamıştı. Rumen köylüsü bu "kızıl papaz"dan çekinse, yolda karşılaştığı zaman mendiline bir düğüm atsa da, papaz efendi, böylesine

yoksul bir köy için fazlaca varlıklı kaçsa da, yiğit bir din adamı, yiğit bir insandı. Köydeki dedikoducu kocalar da kızıyordu ona, çünkü esmer insanların doldurduğu köyde, zaman zaman, papazın çocuklarına şaşırtacak kadar benzeyen sarı kafalı çocuklar boy gösteriyordu. Gerek kocalar, gerek papazın karısı öfkeden kuduruyordu. Bu garip işin açıklanmasını isteyen kocaya, "böyle utanılacak bir varlık doğuran" kadın şöyle karşılık veriyordu:

"İyi ama, efendi, sen de bilirsin, gebe kadın, gördüğünden etkilenir. Bu da karnındaki çocuğa yansır. Ben de herhalde, pazar günü ayinde ya da yavrumuz bir aylıkken evimizi kutsamaya geldiğinde, aşırı bir merakla baktım papaz efendiye... Kim bilir?.. Belki de çok bakmışımdır!"

"Ne diyorsun sen be kadın?" diye karşılık verirdi koca. "Papaz efendiyi yalnız pazar ayininde, bir de ilk kırk gün içinde görüyorsun, sonra da çok baktım herhalde diyorsun ha? Peki, her gün gördüğün halde, bana bakmadın mı azıcık?"

Köy evlerindeki durum buydu. Ama papaz efendinin evindeki durum daha da kötüydü. Kötüydü, çünkü papazın evi, kilisesinin çocuk yuvası gibiydi; karısı papaz adayı üretimini tekelinde bulundurmak istiyordu. Ve Tanrı'ya hizmetten başka bir şey düşünmeyen adamcağız, köylülerle karşılaştığı zaman mendile atılan düğümle vartayı atlatsa da, karısından bu kadar ucuz kurtulamıyor, yediği papara boğazında kaldığından, onu "bir yudum kutsal şarapla" yutabilmek üzere, sık sık bodruma inmek zorunluluğunu duyuyordu. Bu "kutsal şarabı" aslında, ayinlerde dindarlara sunmak için saklıyordu. Ama köylüler bu konuyu da çekiştiriyorlardı:

"Biz şu mereti ancak ayinlerde *kaşıkla* içerken, papaz efendi *şişeyle* yuvarlıyor!" diye bağrışıyorlardı.

Oysa doğru değildi bu dedikleri. Bizim üç kafadar, papaz efendinin "şişeyle" değil, bardakla içtiğini gözleriyle görmüşlerdi. Gördüler ve onunla birlikte Tanrı'nın onuruna

kadeh kaldırdılar, çünkü zavallı adamcağız evdeki dertlerden bunalıyor –saçı sakalı dikilmiş olarak, kocaman, kızıl suratıyla gülerek– cadoloz karısından kaçıyor, bizimkilerin yanına gelip kadının zehirli sözlerini unutuyordu.

Yine böyle güzel, insana şehvetli bir tembellik veren bir sonbahar günü, bizimkiler, ansızın, ilenmeler arasında bir tabak tencere gürültüsü işittiler. Her zamanki kıskançlık kavgalarından biridir diye düşündüler; ama bir de baktılar ki, zavallı papaz efendi, cehennemden kaçarcasına fırlıyor mutfaktan dışarı, yuvarlanıp ayaklarının dibine gelen, köylülerin *papaz tenceresi* dedikleri uzun, kara şapkası da ardından. O arada, kutsal eş, kocasına bağırıyordu:

"Al şu tencereni de! Şeytanlar götürsün seni, bir daha suratını görmeyeyim! Domuz herif seni!"

"İşitiyor musunuz, çocuklar?" diye göğüs geçirdi, zavallı papaz efendi "tencere"sini yerden alıp yenine silerek. "Ah, ah! Sakın şaşmayın! Kadın milleti, papaz karısı da olsa, iblis de, hep aynıdır. Nikâhı bitirdiğiniz an tepenize çullanır, bağlılıklarıyla ananızı beller, sizi de buna zorlar, yaşamınızı zindan ederler. Hey ulu Tanrım! Dul kalamayacak mıyım? Ancak ondan sonra yaşamaya başlayacağım, çünkü biz papazların ikinci kez evlenmesi yasaktır. Buysa, bilge elinden çıkmış bir yasadır. Onu yapan da evlilik denen şeyi tatmış besbelli."

Sözünü bitirdikten sonra bodruma koştu, bir testi "kotnari amberi" ile Rumenlerin *güdem* dedikleri çok biberli kuru sucuktan koca bir kangal alarak geri geldi.

"Hadi dostlarım," dedi, bardağını kaldırarak, "bir güzel yiyip içelim! Çok şükür, elimizde hâlâ evlilik zehrini içmemiş o iyi yürekli İsa'nın kanından var!"

"İyi ama, papaz efendi," diye atıldı Samoyla. "Kutsal Kitap insanların 'kum gibi çoğalmaları' gerektiğini söyler..."

"Evet, öyle," diye karşılık verdi papaz efendi, şaraba batan sakalını sıvazlayarak. "Kum gibi çoğalmalı elbet, ama bu iş evlenmeden de yapılabilir... Hem sonra, Kutsal

Kitaplar da birer kitaptırlar alt tarafı, yani diyeceğim, loğusa kadınlar gibi, onların da erdemli olması son derece kolaydır."

Petrof, camları zangırdatan o ünlü kahkahalarından birini koyvermişti. Papaz ürktü:

"Aman, evladım, gülme o kadar yüksek sesle! 'Baş belası' buraya gelip şu boya küplerinizden birini kafama fırlatabilir!"

Ve hemen koşup kapıyı kilitledi.

Yavaş yavaş eriyen *güdem*'le birlikte, beş litrelik şarap testisi de boşalıyordu. Papazın yüzü gittikçe kızarıyordu ama kafası yerindeydi. Bizimkilerinkiyse hafiften dönmeye başlamıştı. Araç gereci hemen o gün taşıtmaya niyetli olan Petrof, arabalı bir köylü bulmaya gitti. Az sonra, şövalelerin üstüne ata biner gibi tünemiş, İbrail'e yollanmıştı. Sakalını çekiştiriyor, arabanın sarsıntısını çekmemek için yürümeyi yeğleyen Mihail ile Adrien'e şaklabanlıklar yapıyordu. Bizimkiler, biraz da bu son dönüş sırasında baş başa kalabilmek için seçmişlerdi yayan gitmeyi.

***

"Topal bir tavşan tarafından günbatımı noktasına doğru sürüklendiği" halde, güneş hâlâ pırıl pırıldı.

Bekçinin Sereth Vadisi'ne tepeden bakan evini geçtikten sonra, yol, ikiye böldüğü uçsuz bucaksız mısır tarlaları arasına dalıyordu. Köylüler –ataları haydutlar gibi– buraya gelince adımlarını yavaşlatır, yeleklerinin düğmelerini açar, bir sigara yakarlardı. İşte burada, bu kıpır kıpır ıssızlıkta ortaya vururlar sevinç ya da üzüntülerini, burada haykırırlar esen yele karşı sevgi ya da nefretlerini. Tutkulu kişiler, işte bu bereket denizinden geçerken kendilerini tutamayıp engine açılırlar. Bu tutkulu insanlardan biri olan Mihail de kendini tutamadı, oraya gelince. Yarı yumuk gözlerine anıların sisli perdesi indi, omuzları, yaşadığı acılı günlerin ağırlığı altında çöktü.

Adrien dönüp yüzüne bakmadan sezdi içinden geçenleri. Ah, ah, dünyayı görebilmek için gözümüzden başka şeyimiz olmasa, ne yazık olurdu zavallı ruhlarımıza! Yol arkadaşınızın sigarasıyla gereğinden fazla uğraştığını; ikide bir başını öteye çevirip göğüs geçirdiğini; yolda bir dizi tümsek varmışçasına sürekli yere baktığını hissedersiniz, gönlünde yatan türküleri çağırmasını istiyorsanız, sakın ona ilişmeyin!

Mihail'i rahat bırakabilmek için bin bir türlü oyun icat ediyor ve bu çocukça oyunlar, arkadaşının ona beslediği sevgiyi artırıyordu. Zaten çekirge, cırcırböceği yakalamak, iki adım geride kalıp yakaladığı hayvanları seyretmek başlı başına bir zevk değil miydi? Ya mısır koçanlarının başında oyalanmak, tanelerin büyüklüğünü görmek üzere tırnakla kılıflarında bir delik açmak?

Mihail, ateş istemek için durdurdu Adrien'i ve sigara yakarken gözünün içine baktı. Adrien'in dudaklarında, hastalıktan yeni kalkmış bir insanın kavuştuğu dinginliğin tatlı gülümsemesi vardı.

"Üşümüyor musun Adrien?" diye sordu.

"Yoo! Hatta *kebem** olsa, burada yatardım."

"Peki, biraz oturalım öyleyse."

Bunu dedikten sonra, yol kenarındaki insan boyu otların arasına attı kendini, kütük gibi.

"Görüyor musun?" dedi. "Düşçü dostlar her zaman hoş olmuyor; kimi zaman, senin gibi iyi arkadaşların yanında, tek başlarına düş kurmak istiyorlar. Biraz bencillik belki bu, ama iyi meyve verecekse, bencillik de yaşam ağacını besleyen özsulardan biri olabilir. Kızmadın değil mi bana?"

"Niye kızayım canım? Ayrıca hiçbir şey fark etmedim ben."

"Sus, melek yüzlü şeytan, sus!" diye sözünü kesti Mihail. "Bana mı öğreteceksin bu işleri?"

Adrien gülüp itiraf etti:

---

* Uzun köylü pelerini.

"Evet, haklısın. Benden uzaklaştığını hissettim, ama sevgi borusu çalıp seni yanıma çağırmaktansa, kendi başına gelmeni yeğledim."

"Tamam! Böyle olmanı isterim işte. Bu dediğin doğruyu göz önünde bulundurursan, iki yakın dost oluruz. Ben de şimdi, yarı yola dek seni yalnız bırakmamın nedenini söyleyerek inceliğine karşılık vereyim.

Az önce, bekçinin kulübesinin önünden geçerken, birbirlerinin üstüne çıkarak, kendilerince eğlenen iki serçe gördüm. Ve şeytanlar götürsün beni –kafam da şaraptan dumanlı olduğu için–, serçeler eski bir öyküyü, tatsız ya da tam tersine tatlı bir şeyi getirdiler aklıma. Bilir misin bunun ne demek olduğunu, Adrien? Hüzünle sevinç birbirine karıştı mı... Çok kötüdür... Başlar, için kaynamaya. Neyse, gelelim benim öyküye: Eskiden de böyle alt alta, üst üste eğlenen iki serçe görmüştüm.

Duvarlarla, çok yüksek duvarlarla çevrili, büyük, alabildiğine büyük bir avludaydım. O zamana dek hiç kimse aşamamıştı bu duvarları! Bense, birkaç gündür onların ardındaydım. Böyle bir yere düştün mü, tek bir kaçış yolu vardır; eskiden yaşanan günleri düşünüp yeniden yaşamak. O kadar. Bunu yapamayan ölür gider. Ben de elimden geldiğince yapmaya çalışıyordum bu işi.

Mevsim bahardı, kimi zaman dolaşarak, kimi zaman taşlara uzanarak ve daha çok bu ikincisini yaparak geçiriyordum günlerimi. Zaman zaman, güneşin, rüzgârın, yağmurun, gözümün önünde birbirini kovalayan, o aşılmaz duvarlarla çevrili yerdeki yaşamım kadar kısıtlı ve saçma gözüken bu öğelerin varlığını nasıl açıklayacağımı şaşırıyordum..."

Mihail sözünü kesti, bir sigara sardı, sonra bir daha Adrien'in gözlerinin içine bakarak ansızın sordu:

"Hiç özgürlüğünü yitirdin mi?"

"Hayır, hiç yitirmedim."

"Bir güncük, bir ancık, çok zor bir anda yitirmeni dilerim... Bizim gibiler için son derece önemli bu. Yurdundan

dışarı adımını atmamış adam, ne kendi yurdunu ne de başka ülkeleri tanır. Özgürlüğünü yitirmemiş insan, ruhunun yüce yanlarından da, zayıf yanlarından da habersizdir. Ah, ah, şu Tanrı'nın cezası yeryüzünde her şey insanın gönlüne göre değildir, ama dengeyi yitirme pahasına da olsa, her şeyi tatmak bilemeyeceğin kadar iyidir!

Ben de az kalsın dengemi yitiriyordum. O durumdayken, insan garip bir gürültü, uzayı kaplayan bir titreme duyuyor; hani şu, köylülerin en ince ayrıntısına dek anlattıkları, yer sarsıntısından önce işitilene benzer garip uğultu gibi. Onunla birlikte, kafanın hafiflediğini, buna karşılık tepene şaşırtıcı bir ağırlığın bindiğini hissediyorsun. Sevdiğin yüzler, birer birer gözün duyarlı katmanında belirip kafanın arkasında gözden yitiyor; gözler fırıl fırıl dönmeye başlıyor; kolların, bir yere dayalıysalar bile, yeniden dayanma gereksinimi duyuyorlar. Bütün bunlar bir saniyede olup bitiyor. Sonra... Sonra, iki şeyden biri oluyor, ya çıldırıyorsun ya da aklın başına geliyor. Benim aklımı başıma, deminkilere benzeyen iki serçe getirdi.

Aklımı kaçırma tehlikesiyle burun buruna geldiğim anda, sözünü ettiğim avludaydım, en çok sevdiğim yer orasıydı, sırtüstü taşlara uzanmış, ayaklarımı kaldırıp duvarın en yüksek noktasına dayamış, bir saattir kim olduğumu öğrenmek üzere adımı yineliyordum. Dediğim gürültüyü işittiğim, tepeme başımı tüy gibi hafifleten darbeyi yediğim, ellerimle döşeme taşlarını yokladığım an, gözümün önünden, birbirinin ardı sıra, kocaman kara gövdeleriyle göğü kaplayan iki kuşun geçtiğini fark ettim. Oysa bunlar, beyinsel dengenin bozulmasından ötürü öyle kocaman ve kara gözüken iki minik serçeydi. Ancak, onların geçişi, aklımı başıma getirmeye yetti.

Bunun üzerine kalkmak istedim. Yerimden kıpırdayamadım bile, beklemek zorunda kaldım. Ve işte o zaman fark ettim, az önceki görüntünün garipliğini: Serçeler duva-

rın tepesine konmuşlardı; onların cıvıldaşarak oynamaları müthiş bir dinginlik getirdi içime. Üste çıkan hep aynı kuştu. Art arda, tam on kez çıktı öbürünün üstüne. Gerçekten bir erkeklik gösterisi miydi bu –eğer öyleyse, harika bir şey doğrusu– yoksa şaklabanlık mı?

Öykünün sonunu da, bu işin aslını da bilmiyorum."

Sonra, yola koyulmak üzere kalktı ve ekledi:

"Al sana *bir iki saçmalık*! Bu serçe öyküsünü de, bizim kızıl papazınkine benzeyen erkekliklerini de unut e mi!"

***

Bundan sonra, kente kadar, tek söz etmediler. Mihail, hemen eski buz gibi, suskun, sevgisini ya da zihninden geçenleri dışa vurmayan adam oluverdi.

Kentte, sokak lambalarının altından geçerlerken, dönüp kötü kötü Adrien'in gözünün içine bakıyordu. Kaşlarının arasındaki çizgi her zamankinden daha sertti. Adrien ürktü. Konuşması mı, yoksa susmaya devam etmesi mi gerektiğini bilmiyordu. Oysa hiçbir suçu yoktu; ne patavatsızca bir soru sormuş ne de öyküsünü anlatmaya zorlamıştı onu.

Eve vardıklarında, Mihail akşam yemeğine gelmedi, doğruca barakasına gitti, lambasını bile yakmadan, öylece yattı. Adrien'in üstelemelerini yarıda kesti:

"Beni rahat bırak dedim mi, bu sözüm dinlenmeli; naz yapmam çünkü."

Adrien'in anası, olup biteni öğrenmek istedi:

"Kırdın besbelli çocuğu!"

"Yok be anacığım, yemin ederim kırmadım."

Kadıncağız, Mihail'in yanına gitti, karanlıkta başını okşayarak:

"Hadi gel, kızma ona! Kötülük ettiyse kulaklarını çekerim! Yeter ki söyle sen..."

Mihail kadının eline yapışıp öptü:

"Güzel ana... Kutsal ana... İnanın bana. Adrien'in hiç payı yok şu anki üzüntümde. Kusur bende, daha doğrusu

bende de değil. İçimi yakan birtakım şeyler geldi aklıma. Onun için, rica ederim yalnız bırakın beni. Kimse avutamaz şu anda beni. Yapım böyle... Geçer sonra..."

***

Gece yarısı mıydı? Gece yarısından önce ya da sonra mıydı bilmem.

Adrien gördüğü korkulu düşün etkisiyle uyandı: Mihail, başını bir kalenin duvarlarına vuruyor, surlara tüneyip cıvıldayan serçelerle konuşuyordu.

Bunun kötü bir düşten başka bir şey olmadığına aklı kesince, uyku akan gözleri yeniden kapandı.

Ama az sonra, açık seçik gözünün önüne gelen, "Peki, Mihail yerinde mi acaba?" sorusuyla bir daha uyandı.

Yataktan fırladı, ışığı yakıp saate baktı. Pantolonunu giydi, ışığı kıstı, anasını uyandırmamak için pencereden çıktı. Hava iyiydi. Gökyüzü yıldızla kaplıydı. Yeni gün, usul usul tanyerinden uzatıyordu ak saçlı başını.

Adrien yüreği küt küt atarak baktı, Mihail'in yatağına: Baraka boştu! El yordamıyla torbasını aradı, o da yoktu!

Bir an, böyle bir şeyin olabileceğine inanmak istemedi, sonra, eskiden Mihail'in kendisine öğrettiği bir halk sözü geldi aklına:

"Herhangi bir giz senin içinde hapis kaldığı sürece, kölendir. Ama başkasına açtığın an, sen onun kölesi olursun."

Evet, işin aslı buydu: Mihail kölelikten hoşlanmıyordu...

***

O eylül sabahı, tanyeri ağarırken Galatz kapısında olsaydınız, genç bir adamın, sırtında yalnızca bir gömlek, yalınayak, başı kabak, yel gibi koşarak kentten çıktığını görürdünüz.

Koyunlarını dikenli ovaya otlatmaya götüren çobanlar ile İbrail'e sebze getiren bostancılar onu böyle görünce haç çıkarıyor:

"Herif çıldırmış besbelli!" diyerek arkasından tükürüyorlardı.

"Evet öyle, çıldırdım!.." diye düşünüyordu Adrien, onların laflarını işitince.

Böyle çılgınca koşarak eşekleri, koyunları, kargaları, saka kuşlarını ürküttü, kendini köpeklere paralatmaktan ve yolun iki metre ilerisinden geçerken yeri göğü sarsan trenin altında kalmaktan zor kurtuldu.

Altın sarısı gökyüzüyle, kül renkli ovayla baş başa kaldığı zaman, birkaç yüz adım önünde, torbası kalçasını döven, salına salına yürüyen ufacık adamı gördü: Boyu ufak, yüreği büyük, ardında olup bitenden habersiz; İbrail'i de, Adrien'i de, sonradan içini sızlatacak anılar arasına katmış olan adam.

Arkadaş, arkadaş! Dostluktan kaçan aşağılık dost, kaç bakalım nereye kadar kaçacaksın! Seni şöyle bir kucaklayayım da, gör gününü!

Tazı gibi atılan birkaç adım, sonra:

"Mi-haaa-iiiil!.."

Ve Adrien'in tozlu, serin yola kapaklanışı...

Mihail, kurşun yemiş gibi olduğu yerde dönüyor, kollarını havaya kaldırıp haykırıyor:

"Hayır, hayır, olmaz!.. Olamaz böyle bir şey!"

Koşup geliyor, arkadaşının buhar çıkaran bedenine sarılıp yüzünü gözünü öpücüğe boğuyor:

"Bağışla beni, Adrien! Bağışla! Layık değilim ben böyle bir dostluğa!"

"Hem de nasıl layıksın!" diyor beriki, başıyla.

Mihail, Adrien'in terden sırılsıklam olmuş gömleğini çıkarıp kendi torbasından aldığı temiz bir gömlekle temiz ceketini giydiriyor, ayağa kaldırıp eline yapışıyor:

"Hadi gel, koşalım şimdi, koşalım yoksa ölürsün!"

Adrien'se:

"Hayır, ölüme değil!.. Yaşama koşalım!.. Çünkü, şimdi artık el ele, aynı yöne doğru koşuyoruz!.."

Ve işte böylece İbrail'den ayrılıp engin yeryüzünün bilinmeyen köşelerine yollandılar.

Modern Klasikler Dizisi - 197

Panait Istrati, Adrien Zograffi'nin yaşamına ayırdığı yapıtlarında *Mihail*'e özel bir önem vermiştir. Adrien'i ilk bakışta çarpan, daha sonra derin bir bağ kurduğu Mihail, arkadaşlık kavramını cisimleştiren bir karakter olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Görünüşüyle tezat arz eden bilgeliği, kurduğu çok katmanlı ilişkiler, ondaki bu manevi zenginliğin dışavurumudur. İbrail kentinde başlayan bu dostluk, Istrati'nin her zaman hayranlıkla betimlediği bir halklar ve kültürler şöleni eşliğinde genişleyecektir. Adrien, kişiliğini resmi eğitimde değil, Rumlar, Ruslar, Romenler arasında dokunan canlı ve gerilimli bir kültürde devinerek bulur. Istrati, başyapıtı sayılan *Mihail*'de insanların haysiyet, dostluk, paylaşım gibi değerleri kendiliğinden biçimde nasıl ürettiklerini her zamanki ustalığıyla gösterir.

PANAIT ISTRATI (1884-1935): Romain Rolland'ın nitelemesiyle "Balkanların Gorki'si" olarak tanınan Istrati, Romanya'da, Tuna kıyısında kozmopolit bir kent olan Brăila'da dünyaya geldi. Annesi Rumen bir işçi, sınır güvenliği tarafından öldürülen ve hiç tanımadığı babası ise Yunan bir kaçakçıydı. On iki yaşında okulu bırakıp kimsesiz bir çocuk olarak ufak işlerle hayatını kazanmaya çalıştı. Genç yaşta sosyalist fikirlerden etkilendi, etkin siyaset yaşamını 1929 yılında Sovyetler Birliği'nde düşkırıklığına uğradığı döneme kadar sürdürdü. Çocukluğundan beri Rumence, Türkçe ve Yunanca konuşabiliyordu, daha sonra Fransızca öğrendi ve bu dilde yapıtlar verdi. Yapıtlarını gerçekçi bir anlayışta kaleme aldı. *Mihail*, *Haydutlar*, *Akdeniz*, *Baragan'ın Dikenleri*, *Kira Kiralina*, *Sünger Avcısı* gibi yirminci yüzyıl edebiyat dünyasında yer etmiş pek çok novella ve roman yazdı. 1935 yılında, genç yaştan beri boğuştuğu veremden öldü.

9 786254 291050

THG 172833 TVC